

Resim 48

ERMENİSTAN'IN TARİHİ HARİTALARI

Haritacılık geleneği

Ruben Galçıyan

YAZARIN İNGİLİZCE OLARAK YAYINLANAN DİĞER KİTAPLARI:

- Historic Maps of Armenia. The cartographic Heritage, I.B. Tauris London and New York, 2004.
- Countries South of the Caucasus in Medieval Maps; Armenia, Georgia and Azerbaijan, Gomidas Institute, London, 2007.
- The Invention of History: Azerbaijan, Armenia and the showcasing of Imagination, Gomidas Institute, London, 2009 and 2010.
- Clash of Histories in the South Caucasus: Redrawing the Maps of Armenia, Azerbaijan and Iran, Bennett & Bloom, London, 2012.
- Historic Maps of Armenia, Abridged and updated, Bennett & Bloom, London, 2014.
- Armenia in the World Cartography, tri-lingual luxury volume, published by special order, 2015.
- Glance into the History of Armenia through Cartographic Records, Bennett & Bloom, London, 2015.
- History of the Armenian Cartography up to year 1918 Bennett & Bloom, London, 2017.
- Armenia, Azerbaija and Turkey. Addressing Paradoxes of Cul;ture, Geogrpahy and History. Bennett & Bloom, London, 2018.

ERMENİSTAN'IN TARİHİ HARİTALARI

Haritacılık geleneği

Ruben Galçıyan

Ermeniceden çeviren: Diran Lokmagözyan

(yayınevi logosu)

2019

“Yabancı haritalarda Ermenistan. Haritacılık geleneği” kitabının kısaltılmış İngilizce yayını “Ermenistan’ın Tarihi Haritaları” başlığıyla ilk defa olarak 2014 yılında Yerevan’da yayımlandıktan sonra 2017 yılında ikinci baskısı gerçekleşti. Bu kitap ise, 2005 yılında ve daha geniş olarak yayımlanmış olan “Uluslar arası haritacılıkta Ermenistan” kitabının özetlenmiş, tashih edilmiş ve kısaltılmış şeklidir.

Ermenistan’ın, yabancılar tarafından ve kendi hazırlamış oldukları haritalarda ne şekilde sunulmuş olduğunu göstermek amacıyla, M.Ö. VI. yzyıldan, günümüze kadar genelde yabancı haritacılar tarafından hazırlanmış olan haritalar burada sunulmaktadır.

Bu yayını coğrafya, haritacılık ve tarihle ilgilenenlere ve araştırmacılara, haritaların kaliteli resimlerini görme imkânı sunmaktadır.

ISBN (NO)

© Ruben Galçıyan 2019

TEŞEKKÜR

Kitabımın ilk yayınıyla ilgili seçmiş olduğum haritaları toplamak amacıyla, aralarında Armen Mutafyan, Jim Talbold (ABD), Britanya kütüphanesi haritacılık bölümü eski müdürü Peter Barber vd. bulunduğu, dünyanın farklı köşelerinde yaşayan arkadaşlarıma başvurmuştum. Onların desteği ve nasihatleri için müteşekkirim. Bu kitap için kendi koleksiyonlarından alıntı yapmama izin veren kurumlara ve dostlarıma teşekkür ederim. İçlerinden en önemlisi Britanya Kütüphanesi idi.

Nihayet, kitabım üzerinde çalışmak için çekilip, her şeyi onun omuzlarına bıraktığım, ortak gündelik hayatımızdan uzun süreli eksikliğime şikâyet etmeden katlanmış olan eşim Mariet'e teşekkür ederim.

Yazar, bu kitabın yayınlanması için sunmuş olduğu destekten dolayı Kalust Gülbenkyan Vakfı'na teşekkürlerini sunar.

*Ruben Galçıyan
Londra-Yerevan, 2019*

İÇİNDEKİLER

Haritalar: Önsöz	5
Ermenistan: Tarihi bakış	7
Tanıtım	9
Ermenistan haritacılığının kısa tarihi	13
Coğrafi isimler sözlüğü	25
Sunulan haritaların listesi	28
Haritalar ve açıklamalar	31
Bibliyografya	103

HARİTALAR

ÖNSÖZ

Christopher Walker

Bu kitapta yer bulan haritalar ve ekteki inceleme, eski haritaların ilginç sergi objeleri veya çerçeveye alınıp, duvardan asılacak göze hoş gelen eşyalar olmaktan öteye tarih, siyaset ve uluslararası ticaretin ciddi olarak araştırılması için temel ve hayati öneme sahip metalar olduğunu kanıtlamaktadır.

Az-çok doğru bir harita incelemiş olmadan, eski ve yeni dünyanın siyasi gelişmelerini anlamak mümkün değildir. Bölgesel özelliklere ve ilişkilere değinmeden, hükümetlerin güç dayanaklarının rolü ve etkisini değerlendirmek imkânsızdır. Egemen ve bağımlı birçok milletin düşüncesizce aksiyonları ve kargaşaları, genellikle haritaları okuma bilgisizliğinden (veya çok küçük çaplı haritalar kullanmaktan) doğmaktadır. Hem barış, hem de savaş şartlarında, mümkün olduğu kadar doğru haritalar gerekmektedir. Ellerin altında incelenen bölgenin doğru bir haritasının bulunması, tarih araştırmacıları için çok önemli olmuştur.

Bu araştırmanın ortaya çıkardığı gibi, haritacılık ve bilimin gelişimi, erken modern dönemin bilimsel metotları ile araştırmalarının oluşmasına kadar, İskenderiye'nin Helenistik ortamında önceleri hızlı, daha sonraki uzun yüzyıllar boyunca ise ağır ve hatta gerileyen ivmeyle paralel ilerlemiştir.

Deniz yoluyla ticaret yapanlar (veya korsanlar) çok hassas deniz haritalarına ihtiyaç duymaktaydı ve o haritalarla ilgili gizlilik konusunun bu incelemedeki betimlemesi, son derece ilginçtir.

Haritalar, aynı zamanda siyasi öneme haizdir.

İşbu inceleme, gerçeği sahtecilikten ayırmak açısından da son derece önemli olmakla birlikte bu durum, eski haritalarda “Ermenistan” isminin kullanılmış olup, olmamasıyla da ilgilidir. Büyük bir ihtimalle, haritacılar henüz bazı coğrafi terimleri kullanmamaları konusunda talimat verilmemiş veya yöneticilerin beşeri vicdanlarını kaybetmemiş olduğundan dolayı, XIX. yüzyılın sonlarına kadar “Ermenistan” teriminin varlığı haritacıları rahatsız etmemekteydi.

Bu kısa, fakat önemli inceleme, hassas haritaların oluşmasından önce yenilmesi gereken fiili zorlukların dışında tarihi, siyasi fikirlerin veya ticaretin gelişmesi konusundaki araştırmalar için el altında harita bulundurma konusundaki günümüz gerekliliğini anımsatmaktadır.

ERMENİSTAN

Tarihi bakış

Ermeniler Küçük Asya, İran ve Güney Kafkasya arasında bulunan Ermeni Yüksek Platosu'nun yerlileri olup, Hint-Avrupa kültür dünyasının bir kısmını temsil eder. Bu bölgedeki ilk askeri-siyasi oluşumların M.Ö. II. binyıl ortalarında (örneğin Hitit kökenli Hayassalar) oluşmuş olduğu bilinmektedir. Proto-Ermeni klânlar, bu oluşumların etnik bileşenlerinden biri, belki de dominantı olup, Ermeni Yüksek Platosu'nun klasik doğu tipi devleti olan Urartu devletinin (M.Ö. IX.-VI. yüzyıl) nüfusunun temel bileşenini oluşturur. Urartu'nun yıkılmasından sonra Ermeni devlet teşekkülleri (bazen hayli geniş sınırlara sahip olup, M.Ö. I. yüzyılda, kral Büyük Tigran zamanında olduğu gibi, Ermeni dünyasının sınırlarını aşarak) V. yüzyıla kadar birbirlerini takip eder.

Ermeni devlet kurumu, dört buçuk asır kesintiye uğradıktan sonra IX. yüzyıl sonlarında yeniden teşekkül edip, XI. yüzyılın ortalarına kadar sürer. Ermenistan platosunda birçok küçük Ermeni beyliğinin varlığını sürdürmeye devam etmesine ve Ermeni platosunun dışında Kilikya Ermeni devletinin varlığına rağmen (XII.-XIV. yüzyıllar), milli devlet ancak XX. yüzyılın başında, Ermenistan Cumhuriyeti'nin (1918-1920, yaklaşık 60 bin Km²) Doğu Ermenistan bölgesinde şekillenmesiyle yeniden oluşur.

1920 yılında oluşturulan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türkiye ve Sovyet Rusya'nın işgalci siyasetinin bir sonucu olarak ancak 29,8 bin Km² alana sahip olur.

Devletin uzun bir aradan sonra yeniden tesisinin mümkün olması, farklı faktörler arasında, bu süre zarfında farklı etnik-siyasi formasyonlar (İran, Bulgaristan, Arap halifeliği, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu, SSCB) bünyesinde bulunan Ermenilerin varoluşunu sağlayan gayri siyasi güçlü etnokonsolidasyon süreçlere de bağlı olmuştur.

Ermenilerin etnisitesini koruyan iki temel faktörden biri, meafizit doktrine bağlı özerk Ermeni kilisesi (301 yılında Hıristiyanlık Ermenistan'da devlet dini olarak kabul edilmiştir), diğeri ise yazıdır (günümüz Ermeni alfabesi 405 yılında Mesrop Maştots tarafından oluşturulmuştur).

Devletin yeniden tesisine yönelik uzun süreli mücadele, Avrupa ve Rus siyasetinin Yakın Doğu'ya nüfuz etmeye çalışmasıyla yeni bir şekle bürünür ve 1878'de San Stefano Barış Antlaşması ile Berlin Kongresi sayesinde resmi olarak uluslar arası tanınım elde eden "Ermeni sorunu" bu siyasetin manivelalarından birine dönüşür. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni nüfusu, 1890'lardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süre içinde sürekli toplu katliamlar ve kıyımlara maruz kalır ve yüz binlerce kayıp verir. Birinci Dünya Savaşı, İttihatçı hükümete Türkiye'nin yerli halkı olan Ermenilerin etnik temizlenmesi yoluyla Ermeni sorununu çözme imkânı verir. 1915-1918 yıllarında Ermeni katliamları ve toplu sürgünler tertiplenir, bu katliamların son dalgaları Güney Kafkasya'nın bazı bölgelerine, örneğin Bakü (1918) ve Şuşi'ye (1920) kadar ulaşır.

Yabancı işgaller ve devletin yokluğu sonucunda oluşan, Ermeni diasporasının şekillenmesi süreci, Ortaçağdan başlayarak devam eder. Diasporanın boyutları, özellikle Soykırım neticesinde çok büyük oranda gelişir.

Ermeni siyasi yaşamı, 1980'lerin sonunda büyük oranda Dağlık Karabağ'ın (Azerbaycan yönetimi altında bulunan Ermeni toprağı) Ermenistan'la yeniden birleşmesine yönelik halk hareketiyle bütünleşir. Ermenistan'ın, Sovyet yönetimi altındaki ilk demokratik seçimleri 1990 yılında gerçekleşir. 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul edilen deklarasyonla Ermenistan SSC, Ermenistan Cumhuriyeti olarak adlandırılır, 21 Eylül 1991 tarihinde gerçekleşen referandum sonucunda ise SSCB'nden kopuşu ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin doğuşu ilan edilir.

1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda planlanan ve gerçekleştirilen soykırımın amacı, Ermenilerin kendi tarihi vatanlarının üzerinde imhası ve genel olarak o bölgeden arındırılmaları olup, bir buçuk milyonun üzerinde Ermeni bu siyasetin kurbanı olur.

Lakin devasa çabalar ve büyük fedakârlıklar sayesinde, Tarihi Ermenistan topraklarının yaklaşık onda birinin üzerinde günümüzde bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu, yeni bir Ermenistan inşa edilir. Bir ülke olarak Ermenistan ve Ermenistan vatandaşları veya Ermeni diasporası üyeleri olarak Ermeniler, farklı bilim dalları, tıp ve kültür alanlarında günümüzde önemli katılımlarda bulunarak, farklı ülkelerin toplumları tarafından saygı gören, itibarlı vatandaşlar olarak kabul edilmektedir.

TANITIM

1976 yılında birkaç harita satın alıp, bu haritalarla daha yakından ilgilendiğimde, böyle bir kitap hakkında düşünmeye başladım. Dünyaca ünlü haritacılar tarafından hazırlanan ve Ermenistan'ın bulunduğu bölgeyle ilgili önemli haritaların hiç değilse bir kısmının derlenmiş olduğu bir kitap hazırlamayı düşünüyordum. Birkaç arkadaşım, beni bu fikrimi uygulamam açısından teşvik ettiklerinde çalışmalarına başladım. Kitabın, ilk olarak 2004 yılında “Ermenistan’ın tarihi haritaları” başlığıyla, İngilizce olarak yayınlanmış, daha sonra da bazı ufak eklemelerle Ermeniceye çevrilmiş olduğunu belirtmek gerekir. İki kitap da detaylı ve büyük ciltlerden oluşmaktadır.

2015 yılında, kitabın özetlenmiş, değiştirilmiş ve daha popüler bir versiyonunu yayınlamaya karar verdim ve sonucu önünüzde bulunan bu kitap oldu. Bu, farklı değerli tarihçiler ve haritacılar tarafından yapılmış olmadığı gibi, bir bilimsel çalışma veya inceleme de olmayıp, sadece dünyaca ünlü ve önemli haritacıların, Ermenistan ve çevresiyle ilgili hazırlamış olduğu haritalardan birkaçının derlenmiş olduğu bir çalışmadır. Burada temsil edilen haritalar, günümüz dünya haritacılık kültürü geleneklerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Araştırmam esnasında, üzerinde Ermenistan (veya Ararat, Urartu) isminin belirtilmiş olduğu en eski haritaları bulmaya çalıştım, ardından Yunanlı ve İskenderiyeli coğrafyacıların çalışmalarına, Ortaçağ, Avrupa Rönesans'ı ve nihayetinde de günümüz kaynaklarına değindim.

Bu çalışmada, eski zamanlardan günümüze kadar olan haritacılık tarihini kısaca okura sunmakta, haritacılık ve harita hazırlama konusundaki önemli değişimleri ve gelişimleri belirtmekte, Ermenistan haritaları ile en önemli haritacılar ve harita uzmanlarının hayatı ve faaliyetleri hakkında bazı veriler vermekteyim.

Okur, kitapta yer bulan haritalara bakıp, Ermenistan (Armenia) olarak anılan ülkenin tarihi açıdan Kafkas dağ silsilesinin güneyinde, Karadeniz (Pontos) ve Hazar Denizi (Hirkan veya Tabarestan denizi) arasında kalan bir coğrafi bölgede bulunduğunu ve asırlar boyu aşağıda belirtilen ülkelerle çevrelenmiş olduğunu görecektir.

- Kuzey sınırlarında, günümüz Gürcistan'ı oluşturan İberiya-Virk, Kolkhida-Koğkis ve Megreliya,
- Doğuda, günümüzde topluca Azerbaycan Cumhuriyeti olarak anılan Ağvank (Kafkas Albanyası/ Arnavutluğu veya Arran), Dağıstan, Şirvan, Taliş vs.,
- Güneydoğuda, günümüzde İran'ı oluşturan Fars Akemenik ve Sasani İmparatorlukları ve aynı ülkenin Atırpatakan eyaleti,
- Güneybatıda, günümüzde Irak'ı oluşturan Dicle Nehri, Babil, Kürdistan ve Asur,
- Batıda, antik Lidya, Finike, bunların mirasçısı olan antik Bizans, Osmanlı İmparatorluğu ve günümüz Türkiye'si bulunmaktadır.

25 asırdan uzun bir süre boyunca Ermenistan'ın sınırları çok büyük değişimlere maruz kalmış ve ülkenin boyutları, Almanya ve Fransa'nın birlikte kapladığı alandan, ancak Belçika'nın kaplaması olduğu alana kadar varmıştır.

Ermeni Yüksek Platosu veya Ermeni Dağlık Bölgesi bazen bilinçli olarak, tamamen yanlış bir terim olan Doğu Anadolu olarak adlandırılmaktadır. Ermeni Yüksek Platosu, Anadolu'nun doğusunda bulunmakla birlikte, bu bölgenin bir parçasını oluşturmamaktadır. Ermeni Yüksek Platosu, Küçük Asya'nın doğusunda bulunmakta ve Anadolu'dan, Sivas ve Kayseri bölgesinin vadisiyle ayrılmaktadır. Ermeni Yüksek Platosu'nu Anadolu olarak anan Türk ve Osmanlı yöneticileri, Türkiye sınırları içinde bulunan topraklardan Ermenilerle ilgili tüm isimleri ortadan kaldırmak ve "Ermenistan" ile "Ermeni" isimlerini, Ermenilerin 1915 yılına kadar 2.500 yıldan daha uzun bir süre yaşamış oldukları günümüz bölgelerinden silmek istemektedir.

XVIII. yüzyıla kadar olan Osmanlı elyazmalarında, özellikle de, ilk Osmanlı coğrafyacısı olan "Kâtip Çelebi" veya "Hacı Halife" isimleriyle tanınan Mustafa İbn-Abdullah'ın (1609-1657) çalışmalarında Van, Erzurum ve Kars bölgeleri Ermenistan olarak adlandırılmaktadır (bk. resim 28m, 53, 56). Kâtip Çelebi'nin elyazmasınının 41. başlığı Osmanlı egemenliğinde bulunan "Batı Ermenistan" olarak belirtilmektedir. "Ermenistan" ismi Kâtip Çelebi'nin tüm çalışmalarında görülmekle birlikte, XIX.-XX. yüzyıllarda Türkiye'de yayınlanan kitaplarında Ermenistan ismi giderek ortadan kalkıp, yerini Doğu Anadolu terimine bırakır.

Bu isimlerin Türkleştirilmesi günümüzde o seviyeye ulaşmıştır ki, Çelebi'nin kitabının XX. yüzyıldaki baskısındaki 41. başlık "Doğu Anadolu'ya" dönüştürülür, Van, Erzurum ve diğer bölgelerde yaşayan Batı Ermenileri tarafından dokunan halılar ve kilimler dahi "Doğu Anadolu'dan" olarak anılır¹.

Türkiye bölgesinin herhangi bir yerinde Ermeni veya Ermenistan isminin belirtilmiş olduğu kitap ve haritaları bulunduran habersiz turistlerin elindeki bu kitap ve haritalara 70'li yıllara kadar el konulmaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk'ün en önemli edinimlerinden biri, yazı dilini Arap harflerinden Latin harflerine çevirmek olmuştur. Böylelikle, üzerlerinde Ermeni ve Ermenistan isimlerinin bulunduğu eski belgeler ve arşivler, yeni Türk nesli için bir anda okunamayan duruma düşmüş, yeniden basılan eserler ise redakte edilip, Ermenilikle ilgili tüm maddeler ve isimler kolaylıkla kaldırılmıştır.

Günümüz Azerbaycan'ın duruşuna gelince, birkaç Azerbaycanlı "tarihçinin"², Ermenilerin XIX. yüzyılda Ruslar tarafından Kafkasya bölgesine getirilmiş olup, o tarihe kadar Kafkasya'nın güneyinde sadece Albanların yaşamış olduğunu kanıtlamak için çalıştığını belirtmek yeterlidir. Türk tarihçiler ise, Türk boylarının Küçük Asya'nın, yani Anadolu'nun yerli halkı olduğu ve bu bölgede 2.000 yıldan uzun bir süredir yaşamakta olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşıma inandığımız takdirde, Ermenistan'ın bu coğrafi bölgedeki varlığı soru altına alınmış olmaktadır, bu ise, bu albümde yer alan tüm haritalarla çelişmektedir.

¹ Bk. Londra'da yayınlanan HALI dergisinin herhangi bir sayısı.

² Prof. Ziya Bunyatov, Farida Mamedova, İğrar Ali ve Kamil Mamadzade

Ermenistan'ı (Gürcistan ve Azerbaycan da dâhil olarak), Kafkasya'nın ötesi anlamına gelen "Transkafkasya" olarak anmak da aynı ölçüde yanlıştır. Bu terim, coğrafi açıdan sadece Rusya için doğru olup, diğer ülkeler açısından yanlış bir ifade biçimidir. Örneğin konuya İran tarafından bakıldığında, Rusya "Transkafkasya" olmaktadır.

Değnilmesi gereken bir diğer nokta ise, Ermenistan'ın Türk boyları tarafından istila edilmesinin akabinde, XIV.-XV. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu kurulduğunda Ermenistan, özellikle de Büyük Hayk (Büyük Ermenistan-çev. notu) bölgesi bazen Turkomania olarak adlandırılmaya başlanmasıdır.

Bu terim XVII.-XVIII. yüzyıllarda ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğunda "Türkiye Ermenistan'ı" anlamında kullanılmıştır. Ermenistan'ın bu şekilde adlandırılması, aynı dönemdeki batılı birçok harita uzmanı tarafından da kullanılmıştır (bk. İnciciyan, Venedik, 1806, s.13). Turkomania terimi, Türkiye ve Ermenistan (Armenia) isimlerinin karışımından oluşmuş olup, XIX. yüzyılın başından itibaren bu isim kullanımdan kalkmıştır.

Metinde belirtilen "İberiya" ismiyle, Kolhida (Ermenice=Koğkis) ve Megreliya ile birlikte ortaklaşa günümüzdeki Gürcistan'ı oluşturan, Kafkasya'daki İberiya veya Virk kastedilmiştir. "Albania" ismi ise, Kafkasya'daki Albania'yı, yani Ağvank'ı, Arapçada Arran olarak anılan ülkeyi ifade etmektedir.

Atropaten (Azerbaycan'ın eski ismi) veya Atırpatakan bölgesi ise, 1918 yılına dek, tüm haritalar ve eski yazılarda Aras Nehri'nin güney kıyısında, günümüz Ermenistan-İran sınırının güneyinde bulunmaktadır. Aras'ın kuzeyinde bulunan bölgenin "Azerbaycan" olarak anılması ise, çarlık Rusya'sının 1918 yılındaki yıkılışından sonra Güney Kafkasya ülkelerinden Ermenistan-Azerbaycan-Gürcistan'ın kısa süreliğine bağımsızlık elde etmelerinden sonra başlamıştır.

Bu üç ülkeden "Ermenistan" ve "Gürcistan" isimleri asırlar boyu var olmuş, Adırbecan/Azerbaycan ismi ise bu bölge için bir yenilik olup, Aras'ın diğer kıyısında bulunan İran'ın "Azerbaycan" (Atırpatakan veya Adırbecan) eyaletinin adından gelmektedir. Azerbaycan olarak adlandırılan yeni bölge o zamana kadar hanlıklara bölünmüş olup, bu coğrafyada bulunan her bir bölge, bir zamanlar Ağvank, daha sonra Derbent, Şirvan, Dağıstan, Taliş vs. gibi farklı bir isimle anılmıştır.

Bu kitapta resmedilen haritaların büyük bir kısmı bir şekilde Ermenistan'la ilişkilidir, lakin bu, Ermenistan coğrafyasıyla ilgili tüm haritaların bu kitapta takdim edilmiş olduğu anlamına gelmemektedir.

Burada yer bulan haritalar şu gerekçelerle seçilmiştir. Öncelikle önemli olan, sunulan haritanın haritacılık açısından değer arz etmesi ve ayrıca, zamanının haritacılık anlayışının önemli bir temsilcisi olması ile haritanın, zamanının en iyi gelişmeleri ve stilini temsil etmesidir. Bu amaçla, Britanya Müzesi'nin büyük koleksiyonu ile Fransa, İtalya, Almanya, ABD ve daha başka ülkelerin kütüphaneleri ve müzelerinden faydalanılmıştır.

Kitabın esas kısmında bulunan, her bir harita ile ilgili açıklayıcı metin, okura haritayı hazırlayan, haritanın çapları, kaynağı ve hazırlama tarihi hakkında ayrıntılı veriler sunmaktadır.

Buna ek olarak, haritanın özellikleri ve çeşidi ile Ermenistan'ın bu haritada temsil ve sunuş şekli ile belirtilen sınırları hakkında açıklamalar eklenmiştir. Ermenistan'ın herhangi bir şekilde gösterilmiş olduğu atlas, anakara ve bölge haritaları türleri, Ermenistan ve çevre bölgelerle ilgili çeşitli haritalar kitapta yer bulmaktadır. Tüm haritalar kitapta bu tarih sırasına göre dizilmiştir.

Sonuç olarak, bu haritalara bakarak, bu bölgede 2.600 yıldan uzun bir süredir var olmuş olan iki ülkenin, İnan ve Ermenistan'ın günümüzde de var oldukları sonucuna varmaktayız. Türkiye ismi haritalarda en erken XIV. yüzyılın ortalarında, yani "Ermenistan'dan" 2.000 yıl sonra gözükmekte, Gürcistan ise, bir ülke olarak XI. yüzyılda oluşmuş olup, sadece XIV. yüzyıldan sonra haritalarda anılmaya başlanmış, o zamana kadar Gürcistan bölgesinde Kolhis, İberiya, Megreliya, İmeretiya vb. lkeler belirtilmiştir.

Azerbaycan'a gelince, bu isimde bir ülke ancak 1918 yılında ortaya çıkmıştır. Tabii ki sözümüz Azerbaycan Cumhuriyeti hakkında olup, İnan'ın Adırbecan eyaletiyle ilgili değildir.

R. Galçıyan
Londra/Yerevan, 2018

ERMENİSTAN HARİTACILIĞININ KISA TARİHİ

1. Giriş

Ermeniler, Ermenistan Yüksek Platosu ve çevre bölgelerde 2.500 yıldan uzun bir süredir kesintisiz olarak yaşamışlardır. Bu ülke antik dönemden itibaren Urartu, Nairi, Armenia, Hayastan ve Hayk gibi farklı isimlerle anılmıştır. Bu isimleri farklı dönemlerin haritaları, elyazmaları ve belgelerinde bulmak mümkündür.

En eski haritalar ve tarih kitaplarında Ermenistan bazen bağımsız bir ülke, bazen de bölünmüş ve komşu imparatorlukların egemenliği altında görülmekle birlikte, Ermenistan ismi eski Yunan, Roma, İslam vb. metinlerinde ve haritalarda günümüze kadar anılmaktadır.

Hıristiyan haritacılığına gelince, M.S. ilk yüzyıllardan itibaren Ermenilerin Kudüs'e yerleşmiş olup, günümüzde de Hıristiyanlığın kutsal mekânlarının koruyucularından biri olarak var olduklarından dolayı, 301 yılında Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk ülke olan Ermenistan'ın önemli bir yeri bulunmaktadır.

Kil tablete çizilmiş veya taşa işlenmiş birkaç çizgi ve halkalarla başlamış olan haritacılık, günümüze ulaşana kadar uzun ve maceralı bir yoldan geçmiştir. Modern haritalar, insanlığın elinde bulunan önemli bir belge olup, haritanın atalarımız tarafından nasıl kabul gördüğü ve bu konuda ne fikre sahip olduklarını bilmek önemlidir.

2. Başlangıç dönemi

Babil kil tabletlerine çizili, günümüze kadar ulaşan en eski harita Kuzey Mezopotamya haritası olup, M.Ö. 3.800'lü yıllarda hazırlanmıştır. Daha sonra ise, yaklaşık 2.300 yıl önce hazırlanıp, kral Sargon tarafından vergi toplama amacıyla, arsa sınırlarını belirlemekte kullanılan planlar gelmektedir.

En eski atlas, M.Ö. 600 yılında hazırlanmış bir Babil kil tableti olup, üzerinde Ermenistan belirtilmektedir. Bu örnek, halka şeklinde bir harita olup, dünyayı denizlerin içinde yüzen bir daire olarak göstermektedir. Merkezde bulunan Babil, Asur ve Armenia (Urartu)³ olarak anılan iki ülkeyle çevrelenmiştir. Ermenistan dağlarından doğup, Babil'in içinden ve Mezopotamya bataklıklarından geçerek, İran körfezine dökülen Fırat Nehri görülmektedir. Denizler bu haritada "ekşi sular" olarak anılmakta, dünyanın etrafında ise, tabletin arka kısmında açıklamaları verilen yedi ada resmedilmektedir. (bk. resim 01a ve 01b)

Yunanlı tarihçi ve tanınmış coğrafyacı Herodot'a (M.Ö. 489-425) göre, Miletli Aristagoras, Sparta'da demir bir tablet üzerine kazınmış olduğu haritasını sergilemiş ve bu harita yardımıyla Persler üzerine sefer düzenlemeyi önermiştir.

³ Bu kil tablet, Londra'daki British Museum'da bulunmaktadır.

Haritada İyonya, Lidya, Finike, Kilikya, Kıbrıs ve nihayet Ermenistan ile Pers krallarının mekânı olan Şoş şehri belirtilmişti. Verilen açıklamalara istinaden bu harita, Ortadoğu, İran ve Ermenistan bölgesini gösteren bir harita olmalıydı. (bk. resim 02)

3. Yunanlılar, İskenderiye Okulu ve Ermenistan

Ermenistan ismi, erken Yunan döneminin farklı belgelerinde belirtilmektedir. Klasik Yunan devrinde yaşamış olup, bildiği dünyanın genel bir haritasını oluşturan ilk kişi olan Miletli Anaksimandros (M.Ö. 611-547), haritacılığın kurucusu olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 550-480 yıllarında yaşamış olan Hekateos da, Anaksimandros'un prensiplerinden faydalanarak bir atlas hazırlar. Lakin antik yazılarda farklı ülkelerin isimleri, konumları, yolları ve şehirleriyle ilgili çok sayıda veriler bulunmasına rağmen, bu döneme ait hiçbir harita günümüze ulaşmamıştır.

Yunanlı filozof Pisagor, M.Ö. 523 yılında Kolon'da kurmuş olduğu felsefe okulunda astronomi, felsefe, fizik teorileri ve görüşleri haricinde dünyanın yuvarlak olduğu tezini de kaleme almış olmakla birlikte, bu sonuca nasıl ulaştığı bilinmemektedir.

Pisagor'dan sonra, M.Ö. 276-194 yıllarında yaşamış olan Eratosthenes, dünyanın yuvarlak olduğu görüşünü kabul ederek, dünyanın, kâinatın merkezinde bulunup, tüm gök cisimlerinin onun etrafında döndüklerini eklemiştir. Bildiği dünyayı bir ekvator çizgisiyle ikiye bölen Eratosthenes, çizdiği haritanın üzerine, dünyanın kutuplarından geçerek, ekvatoru dikey olarak kesen hayali meridyen çizgileri ekler. Bu çizgiler, günümüze kadar haritacılıkta kullanılan meridyen çizgileridir.

Eratosthenes'in kuramına istinaden, Yunancada "yerleşilmiş" veya "insan yerleşimli dünya" anlamına gelen oikumene, okyanuslarla çevrili Avrupa, Asya ve Libya (Afrika) kıtalarından oluşmaktaydı. Bilinen dünyanın uç kısımları doğuda Tabrobana adası (Seylon), batıda İspanya İberyası, kuzeyde Tüle adası (İzlanda) ve güneyde Kinamon adalarıydı. (bk. resim 03)

Eratosthenes'in coğrafya ve haritacılık alanındaki en büyük katkısı, dünyanın çapını ölçme hesabıdır. İskenderiye ve Seyene (Asuan) şehirleri arasındaki 800 kilometrelik mesafeden yola çıkarak ve iki şehirde dikey yerleştirilmiş aynı ölçüdeki çubukların öğlen güneşi esnasında düşürmüş olduğu gölgelerin uzunluğunu ölçerek, iki dikey çubuğun oluşturduğu açının, bütün bir çemberin 1/50 kısmı, dolayısıyla, dünyanın çevresini de $50 \times 800 = 40.000$ Km. olarak hesaplar. Dünyanın kısmen yumurta şeklinde olduğunu hesaba katmazsak, bu sayı şaşılacak derecede doğru çıkmaktadır.

Büyük coğrafyacılarından biri de, Pontos'un Amasya şehrinde doğmuş (M.Ö. 63-24), çok sayıda seyahatlerde bulunmuş ve ünlü İskenderiye kütüphanesinde çalışmış olan Strabon'dur. Klasik dünyanın en büyüğü olarak kabul edilen ve 490.000 elyazmasına sahip olan bu kütüphane⁴, M.Ö. III. yüzyılda, Mısır firavunlarının Ptolemaios hanedanlığı döneminde inşa edilmiştir.

⁴ Bu kütüphane ilk olarak M.Ö. 47 yılında ateşe verilmiş, geriye kalan elyazmaları ise 273 yılında Sezar Avrelios'un orduları tarafından yakılmış, Halife Ömer de 642 yılında bu işi nihayete erdirmiştir.

“Coğrafya nazariyatı” veya sadece “Coğrafya” olarak adlandırılan kitabın başlıklarından biri Ermenistan’a ayrılmış olup, bu başlıkta Ermenistan’ın coğrafyası, tarihi ve halkından bahsedilmektedir.

Strabon’un eserleri günümüze kadar ulaşmış olmakla birlikte, yararlandığı kaynakların elyazmaları, İskenderiye kütüphanesi yangınında imha olmuşlardır⁵.

4. Batlamyus ve Ermenistan

Eski dünyanın en ünlü haritacı ve coğrafyacısı, İskenderiyeli Klaudyos Batlamyus 90-168 yıllarında yaşamıştır. Gökbilimci ve matematikçi olan Batlamyus’un, bu konularla ilgili çok sayıda çalışmaları mevcut olmakla birlikte, sadece en önemli çalışması olan sekiz ciltlik “Coğrafya” eserinin metni tam olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Batlamyus, bu çalışmanın birinci cildinde, uzayı ve yerküreyi incelerken hangi şekillerin ve yolların ele alınacağı ile belli bir noktanın koordinatlarının nasıl hesaplanacağını açıklamaktadır. Açıkladığı metotların bir kısmı günümüzde de kullanılmaktadır.

Batlamyus, çalışmasının yedinci cildinin sonunda ve sekizinci cildinde haritacılık, kıtalar ve ülke sınırları ile ayrımları konusunda açıklamalar, diğer ciltlerde ise, bilinen dünyanın 8.000’in üzerinde konumlarıyla ilgili açıklamalar ve bunların koordinatları vermektedir.

Bu veriler, ülkelere göre başlıklara ayrılmıştır. Her bir başlıkta ülkenin coğrafi betimlenmesi, en önemli dağları ve nehirlerinin adları, komşu ülkelerin isimleri ile ülkenin önemli şehirlerinin isimleri ve bu şehirlerin coğrafi koordinatları sunulmaktadır. Şehirlerin isimleri, zamanın Yunanca kaynaklarına istinaden verilmiş olup, bildiğimiz ve günümüzde kullanılan isimlerle sık-sık farklılık arz etmektedir.

Bu ciltlerde yer alan Ermenistan’la ilgili metin beşinci ciltte bulunup, iki kısma ayrılmıştır. Küçük Hayk’ın (Küçük Ermenistan-çev. notu) şehirlerinin listesi “Asya’nın ilk haritası” başlığında olup, 79 yer ismi ihtiva etmektedir. Bunlardan en önemlileri Melitana (Malatia/Malatya), Nikopolis, Satalan (Satağ) ve Koman’dır. Büyük Hayk, “Asya’nın üçüncü haritası” başlığı altında yer almaktadır. Burada 85 yer ismi belirtilmiş olup, içlerinden en önemlileri Artaşat, Armavir, Tigranakert, Arşamaşat ve Tuşpa’dır (Van). (bk. resim 16-18 ve 22)

Batlamyus’un “Coğrafya’sı” üzerine kurulu haritalarda kuzey yukarıda olup, haritalar sıklıkla içeriye doğru eğimlere sahiptir. Batlamyus, “Coğrafya”sına ve buna ek olarak sunulan haritalara yönelik açıklamalarda dünyayı Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç kıtaya ve bunları da farklı haritalara ayırmaktadır.

Batlamyus’un, kitabına ek olarak sunduğu haritalar şunlardır.

Dünya haritası; farklı yönlerden esen rüzgârlarla çevrili ve mevsim bölgelerine ayrılmış olarak.

Avrupa; 10 haritaya bölünmüş.

Afrika; 4 haritaya bölünmüş.

Asya; 12 haritaya bölünmüş.

⁵ İngilizce tercümesi S. Hamilton ve W. Falconeer, Londra, 1856.

Ermenistan ismi, bu haritaların beşinde bulunmaktadır.

Batlamyus'un "Coğrafya"sı, haritacılık ve coğrafya alanında XV.-XVI. yüzyıllara kadar, yani oluşumundan 1.300 yıl sonra dahi, ilk atlasları hazırlayan haritacıların, kendi dönemlerindeki gemicilerden elde ettikleri yeni bilgiler veya onlar tarafından hazırlanmış olan yeni deniz haritalarından ziyade, bu çalışmaya güvenip esas aldıkları derecede büyük öneme sahip bir çalışmadır.

5. Ortaçağ Ermeni haritacılığı

İlk Ermenice coğrafya çalışması 591-610 yılları arasında hazırlanmış olan "Atlas'tır". Bazı bilim adamları bu eseri Ortaçağ tarihçisi Movses Khorenatsi'ye⁶ atfetmekle birlikte, çoğunluk tarafından Ermeni matematikçi ve coğrafyacı Anania Şirakatsi⁷ tarafından hazırlanmış olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın temelini teşkil eden İskenderiyeli Papus'un metni de Batlamyus'un "Coğrafya"sı üzerine kurulmuştur. "Atlas", Papus'un metni haricinde Ermenistan, İran ile Kafkasya'daki diğer ülkelerle ilgili çok daha fazla ve ayrıntılı bilgi ve verilere sahiptir. Gerçekte ise, bu ek bilgiler, çalışmanın büyük bölümünü teşkil etmektedir. Kitap klasik Ermeniceyle yazılmış olduktan sonra, dünyevi Ermeniceye, Latinceye, Fransızcaya, Almancaya çevrilmiş ve İngilizce önsözle yeniden basımı yapılmıştır⁸. Kitabın iki seçeneğinden biri daha kısa olarak düzenlenmiştir. Kitabın, birkaç elyazması ve basılı örnekler halinde günümüze ulaşmış olmasına rağmen, maalesef hiçbirinde harita bulunmamaktadır.

Yerevan'daki eski elyazmaları müzesinde (Matenataran) bulunan birkaç elyazmasında, çember şeklinde veya Avrupalı T-O türünde haritalar bulunmaktadır. Genelde XI.—XIV. yüzyıl elyazmalarında bulunan bu haritalarda, İslam haritacılığı etkileri gözlemlenmektedir. Bu haritalar, bizi XVII. yüzyıl Ermenice haritaların basımına kadar götüren bir haritacılık gelişme aşamasını temsil etmektedir. (bk. resim 14)

Tarihi Ermenistan'ın ilk haritası, "Atlas'ın" verilerine dayanarak XVIII. yüzyılda, Venedik'teki Surb Ğazar Biraderliği'nde hakkedilip, basılmıştır. Bu harita, tarihi Ermenistan'ın alanını, isimler ve diğer coğrafi ayrıntılarla birlikte sunmaktadır.

6. Hıristiyan haritacılığı ve Ortaçağ

Anadolu'nun doğusunda bulunan bölgenin tek Hıristiyan ülkesi olan Ermenistan'ın ismi, beklenileceği gibi, tüm Hıristiyan haritacılık seçeneklerinde bulunmaktadır. Ermenistan, Hıristiyan haritacılığında

⁶ Movses Khorenatsi, V. yüzyıl.

⁷ Anania Şirakatsi, VII. yüzyıl.

⁸ Prof. Robert Hewsen, Delmar, New York, 1995.

sık-sık Eski Ahit'e istinaden Ararat Dağı ve Nuh'un gemisiyle tasvir edilir. Bazı haritalarda Dünyevi Cennet, yani Eden, Ermenistan içinde veya hemen yanı başında bulunmaktadır.

Hıristiyanlık batıda yer bulup, dini fikirler egemen olmaya başladığında, Eski Ahit'te açıklanmış olan dünyanın yaratılışı, reddedilmesi mümkün olmayan bir "olguya" dönüşür. Bu gerçeklik, haritacılık ve coğrafyanın, dinin dayatmış olduğu sınırlar içinde kalıp, inkişaf imkânı ve meylini de kaybederek, gerilemesine sebep olur. O zamana kadar gelişmiş olan bilimsel kuramların reddedilerek, onların yerini İncil temelli yeni dini "gerçekler" aldığından dolayı II. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Hıristiyanlık dünyasının haritacılığında devasa bir uçurum oluşur. Dünyanın gerçek haritasının krokisi, Batlamyus haritalarında belirginleşmeye başlayıp, günümüz haritacılığının temelini oluşturmuş olmasına rağmen, XIV. yüzyıla kadar olan Ortaçağ Hıristiyan dünyasının haritalarında gösterilen yerküre, gerçekten hayli farklıdır.

Kilise, Hıristiyanlığın erken dönemlerinde coğrafya ve haritalara ehemmiyet vermezken, "Kozma" olarak tanınmış olan Kozma Antakyalının VI. yüzyılda kilise topografyasını belirlemesiyle her şey değişir. Buna istinaden dünya yuvarlaktan düze dönüşür ve üç kıta okyanuslarla çevrelenir. Bunu, Etimologia çalışmasında yayınlanan, Sevilyalı İzador'un T-O tipi, "manastır" haritası izler (yaklaşık 560-636). Bu harita ve opsiyonları, daha sonraki bin yıl süresince Hıristiyan haritacılığının temelini oluşturur. (bk. resim 10, 13, 15)

Ortaçağda oluşan ve inanç üzerine oturtulmuş olan bu haritalar çok sade ve süslemesiz olup, Mezmur haritaları veya "T-O harita" olarak anılır. Bu haritalar, şayet harita olarak anmak mümkünse, dünyayı nehirler ve denizlerle "T harfi şeklinde" üç kısma ayıran yuvarlak bir daire olarak (O harfi) resmetmekteydi. Bu haritaların T-O olarak adlandırılması da buradan gelmektedir. Ulvi Cennet, yani Eden'in bulunduğu doğu, bu haritalarda yukarıda resmedilir. T harfinin dikey çizgisi, Avrupa'yı Afrika'dan ayıran Akdeniz'dir, yatay çizginin sol tarafında bulunan Don ve sağındaki Nil Nehri ise Asya'yı diğer anakaralardan ayırmaktadır. İspanyalı Benedikt rahibi Beatus Libenali'nin yaratmış olduğu T-O tipi oval haritası daha süslemelidir. Bu şekil birçoğları tarafından kabul görür ve böylelikle "Beatus" haritaları çeşidinin temeli atılır. (bk. resim 11)

7. İslam haritacılığı ve Ermenistan

Batılı haritacıların kendilerine şartlandırılan ve din tarafından çizilmiş sınırlar içinde bulunmaya mecbur edilen dönemde İran'da ve Arap dünyasında, bilim adamları ve alşimistler dini dogmalardan bağımsız şartlarda çalışmaktadır. Arap bilimi ve tıbbı, Ortaçağda en parlak dönemini yaşamış olmasına rağmen haritacılık ve coğrafya aynı oranda gelişim göstermez.

İslam dünyasının, haritacılık alanında dominant olan Balkh okulu, ilk dönemlerde, İran Körfezi, Umman Denizi ve Kızıldeniz ile Hıristiyan dünyayı es geçerek, Akdeniz'in doğusunda bulunan İslam ülkeleriyle sınırlanırken, Ermenistan ve bazen de Rusya ile Bulgaristan istisna teşkil eder. İslam atlasları

daha sonraki dönemlerde İspanya, Fransa ve Almanya gibi Avrupa devletlerini de belirtmeye başlar. (bk. resim 7-9, 12, 23)

İslam dünyasının önemli haritacıları, Al-İstakhri olarak da tanınmış olan İranlı Abu Ashağ ibn Muhammad al-Farsin, (ölümü 957 civarında), Sadiğ İsfahani, Zakariya al-Ğazvini (1203-1283) ve İran'da yaşayıp, Hindistan'a ve farklı yerlere yapmış olduğu seyahatler ve bunlarla ilgili yazmış olduğu kitaplarıyla tanınan coğrafyacı ve bilim adamı Abu Reyhan Biruni'dir (973-1048).

Daha geç dönemde, İslam ve Osmanlı coğrafyacılığındaki emeği yadsınamaz olan Arap coğrafyacı İsmail Abulfeda (1273-1332) ünlenmiştir.

İslam coğrafya literatürü ülkeler, şehirler, halklar ve bu halkların adetleri ile dilleri hakkında ayrıntılı bilgi sunmakla birlikte, genelde haritalarla desteklenmemiştir. Ermenistan, İran'ın Gilan, Deylam ve Atırpatakan eyaletlerine komşu olmasından dolayı İslam coğrafya kitapları ve haritalarında sık-sık yer bulmuştur. (bk. resim 7-9, 23)

İslam haritacılığının Arap-Normandiya süreci olarak adlandırılabilir olan daha sonraki dönemde, İslam haritacılığı parlak dönemini yaşar. Bu dönemin en tanınmış Arap haritacısı olarak, Fas doğumlu ve eğitimini İspanya'da almış olan Al-İdrisi (1099-1166) kabul edilmektedir. Al-İdrisi'nin Avrupa ve Asya'da yapmış olduğu seyahatlerden sonra elde ettiği ünü, Sicilya kralı II. Roger tarafından, çalışmak için sarayına davet edilmesine vesile olur.

Al-İdrisi, kral için özel olarak hazırladığı gümüş globa, bilinen dünyanın haritasını işler. Al-İdrisi, ekte 70 küçük çaplı Asya, Avrupa ve Afrika haritaları bulunan, coğrafya ansiklopedisinin yazarıdır. Haritaların, günümüze ulaşan birkaç örneği, İdrisi'nin haritacı olarak ustalığını sergilemektedir. (bk. resim 12)

Osmanlı coğrafyacılığının önemli kişilerinden, gezip görmüş olduğu ülkeler ve halklarıyla ilgili kitap yazan ve Evliya Çelebi adıyla tanınan Mehmet Zilli ibn-Derviş (1611-1684) ve en önemli Osmanlı coğrafyacı olan Kâtip Çelebi'dir (1609-1657). Kâtip Çelebi'nin kaleme almış olduğu ünlü "Cihannüma" (dünyanın aynası) çalışmasının elyazması tamamlanmamış olup, sadece birkaç basit haritaya sahiptir. İlk Osmanlı yayıncısı İbrahim Müteferrika bu kitabı tamamlamış ve yaklaşık 40 harita da ekleyerek yayınlamıştır. Tüm haritalar Çelebi'nin ve dönemin Avrupa haritalarına istinaden hazırlanmıştır. Osmanlı tarihi ve coğrafyacılığında büyük ve önemli katkısı bulunan, Konstantinopolis'te yaşayıp, faaliyet göstermiş olan Ermeni Yeremia Çelebi Kömürcüyan'ı (1637-1695) da belirtmek gerekir. (bk. resim 28, 38)

8. Portolan deniz haritalarında Ermenistan

Belirtmiş olduğumuz gibi Portolanlar, denizciler için hazırlanmış haritalar olup, denize ve limana sahip olmayan Büyük Hayk'a (asıl Ermenistan) bu haritalarda yer verilmesi beklenemez. Kilikya Ermeni Krallığı ise, limanları ve şehirleri ile tüm doğu Akdeniz portolanlarında yer almaktadır.

Batılı coğrafyacılar ve haritacılar, erken Ortaçağ döneminde bilgileri ve kuramlarını Kutsal Kitap'ın talimatlarıyla uyuşmasını sağlamaya çalışırken, denizciler ve gemiciler kendi görmüş oldukları denizlerin ve kıyıların araştırılması ve çizimiyle uğraşmaktaydı. Yunanlı denizcilerin “Periplus’u” (deniz kenarları ve kıyıları çevresinde yapılan yolculukların kaydı) bu gelenekler için esas teşkil etmekteydi. Bu sözcük İtalyanca “Portolano” olarak tercüme edilip, bu haritaların, başlangıç aşamasında genelde İtalyan ve Katalon denizciler eliyle hazırlandığından, İtalyanca kelime genel olarak kullanıma girdiğinden dolayı, deniz haritaları günümüze kadar “Portolan haritalar” veya kısaca “Portolanlar” olarak anılmaktadır.

Portolanlar genelde kıyı şehirleri, limanlar, nehir ağızları, koylar, boğazlar, deniz altındaki engeller ve kayalar ile kıyılarla ilgili ayrıntılı bilgi vermekte, pusula ve hâkim rüzgârların yönünü belirtmektedir. Denizcileri ilgilendiren ve kaptanın yön tayini ile gemiye yön verme konusundaki tüm veriler, mümkün olduğu kadar ayrıntılı olarak verilmekte, kıyılardan içeriye doğru bulunan yerlerle ilgili ise bazen hiçbir bilgi verilmemektedir.

Genellikle Akdeniz’de gemicilik yapmak amacıyla hazırlanmış haritalar olan İtalyan Portolanları genelde Venedik, Cenova ve Ankona’da hazırlanmaktaydı. Barselona ve Mayorka’da hazırlanan Katalan haritalar ise, bazen Hindistan ve Çin’e kadar uzanan veriler ihtiva etmekte ve bundan dolayı daha ziyade atlaslardaki haritalara benzemektedir. Bu haritalar, uzak ülkelere seyahat edenler ve araştırmacılar için önemli olan, denizden uzak ve kıyından içeride bulunan bölgelerle ilgili de veriler sunmaktaydı.

Portolan haritalar da, eskiden Roma yolları haritaları gibi, bir filonun veya ordunun nihai zafere ulaşmasını sağlayabilen son derece önemli belgeler olduğundan dolayı, tüm devletler, kendi haritalarını sıkı bir şekilde denetim altında tutmaktaydı. Roma haritaları imparator tarafından, İspanyol Portolanları ise Sevilla’da, özel yeraltı depolarında saklanmaktaydı. Denize açılacak olan filonun kaptanlarına sadece gidecekleri yolla ilgili Portolanların kopyası teslim edilmekte ve bu Portolanlar, yolculuk esnasında kaptanın odasında, kilit altında tutulmakta, geminin batması veya düşmanın gemiye çıkması durumunda harita kutusunun batıp, düşmanın eline geçmemesi amacıyla bazen kutunun içine ağırlık da konulmaktaydı. Portolanlarla ilgili yabancılara herhangi bir bilgi verilmesi, ölümle cezalandırılmaktaydı. Buna rağmen, rakiplere gizlice kopyaladıkları Portolan örneklerini satan çok sayıda haritacı zengin olmuştur.

Akdeniz Portolanları, Küçük Asya ve Anadolu’nun Karadeniz ile Akdeniz kıyıları hakkında hayli ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Akdeniz bölgesi hakkındaki İtalyan ve Katalan Portolanları, kıyılarla ilgili ayrıntıları dönemleriyle ilgili beklenmedik doğrulukta göstermektedir.

Bir Hıristiyan ülkesinin kıyıları olarak Avrupa gemilerine karşı dostane yaklaşım sergileyen Ermeni Kilikya devletinin kıyıları hakkında veriler barındıran haritalar göze çarpmaktadır. Büyük Hayk’ın denize çıkışı olmamasından dolayı, birçok Portolan’ın sınırlarının dışında bulunmasıyla birlikte, bu haritaların bazılarında Ermenistan ismi kenar kısımlarda belirtilmektedir. Daha geniş alanlar kapsayan Portolanlar ise, göstermiş oldukları ülkelerin içinde Ermenistan’a yer vermektedir. (bk. resim 19-19a, 19b, 20, 20a, 20b, 20c, 21, 21a)

9. XV. yüzyıl

XV. yüzyılın ikinci yarısında, haritacılık alanında etkili bir rol oynayan iki olay gerçekleşir. Birincisi, Gutenberg'in matbaa makinesinin icadı olup, bu sayede Ptolemaios'un "Coğrafya"sının 1477 yılından itibaren basılmasına imkân oluşması, diğeri ise, Kolomb tarafından Amerika'nın keşfidir.

Türk boyları 1453 yılında Konstantinopolis'e akın ettikten sonra, şehir kütüphanesinden kaçırılan bazı kitaplar İtalya'da ortaya çıkmaya başlar. Bunlardan biri olan Ptolemaios'un "Coğrafya"sı da, hemen Yunanca orijinalden Latinceye çevrilir ve Donnus Germanius, Sebastian Münster, Martin Walzemüller, Berlinger vb. gibi çok sayıda haritacı, Ptolemaios'un metinlerinde sunulan veriler, isimler ve koordinasyonlara istinaden haritalar hazırlamaya başlar. Öncelikle elyazmalarında, daha sonra ise yeni yayınlanan basılı atlaslarda haritalar ortaya çıkmaya başlar.

Haritalar genelde parşömene veya kâğıda çizilmekteydi. Eski dönemlerde parşömen kullanılmakla birlikte, XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan kâğıt zamanla onun yerini alır. Matbaanın icadına kadar tüm haritalar ve kitaplar elyazması olup, yazıcılar tarafından çoğaltıldığından dolayı, bu esnada birçok hataya ve yanlışla mahal vermekte, bu nedenden dolayı da aynı kitabın farklı örnekleri birbirinden değişik olmaktadır.

Bazı özel atlaslar ve kitaplar, kraliyet ailesi üyelerinin siparişiyle hazırlanmakta olduğundan dolayı, tabii olarak en iyi ve değerli deriyle kaplanıp, altın işlemler ve kraliyet armalarıyla bezenmekte, bu kitaplardaki haritalar, ünlü uzmanlar tarafından itinayla ve gustolu bir şekilde renklendirilmekteydi.

10. XVI.-XVIII. yüzyıllar

Bu dönemdeki haritaların özelliği, tasarımı ve zengin süslemeleridir. Haritanın ismini kalan kısımdan ayırma görevi üstlenen ve "kartuş" olarak anılan başlığın çerçevesi bu yüzyıllarda, bazen haritanın büyük bir kısmını kaplayan süslü bir sanat çalışmasına dönüşür. Süslü kartuşlar, Ermenistan haritaları da dâhil olmak üzere, hemen tüm haritalarda var olmuşlardır. (bk. resim 22)

Haritaların çerçevelerinde dahi farklı süslemeler peyda olmaya başlar. Bu kısımlara, genellikle ilgili ülkenin gerçekliğiyle hiçbir ilişkisi olmayan şehir, kıyafet ve tabiat görüntüleri resmedilmeye başlanır. Bazı haritalarda, hayali Ermeni kıyafetleri giymiş erkek ve kadın resimlerine rastlamak mümkündür. Günümüze ulaşan bazı haritalardaki süslemeler, asıl haritada sunulan verilere baskın olup, haritanın anlam ve önemini, çerçevedeki süslemelere kıyasla düşürmektedir.

Haritalar, XVI. yüzyıla kadar genelde seyyahlar, gemiciler, denizciler ve hacılardan elde edilen verilere göre çizilirken, sözü geçen yüzyılda, haritacılığın gelişmesinde önemli rol oynayan doğru ve gelişmiş haritacılık gereçleri ortaya çıkmaya, buna paralel olarak da haritacılık ve geometri metot ve çalışma stilleri gelişmeye başlar.

Boylamın doğru hesaplanmasına imkân sağlayan kronometre ve sekstantın icadından sonra dahi, XIX. yüzyılın sonlarına kadar her bir ülke, yayınladığı haritalarda kendi ülkesinin önemli şehirlerinden

birinden geçen meridyeni sıfır derecesi meridyeni olarak kabul etmekteydi. Avrupa ülkeleri ancak 1884 yılında toplanarak, Londra yakınlarında bulunan Greenwich observatoryumundan geçen meridyeni boylamın sıfır derecesi olarak kabul etmeye karar verir.

Haritalarında Ermenistan'ı belirtmiş ve çalışmalarıyla haritacılığı geliştirmiş ve kesin bilim aşamasına ulaştırmış olan XVI.-XVIII. yüzyılların önemli ve ünlü coğrafyacılarının kısa özgeçmişleri aşağıda sunulmaktadır.

Alman haritacı **Martin Waldseemüller**'in (yaklaşık 1470-1518) önemli çalışmalarından biri, 1516 yılında bitirdiği, 12 sayfa üzerine çizilmiş ve sadece bir nüshasının günümüze ulaşabildiği atlasır. Waldseemüller'in diğer önemli çalışması ise Ptolemaios'un "Atlas" eserine istinaden 1507 yılında hazırlanmış olduğu haritasıdır.

Alman matematikçi ve dil bilimcisi **Sebastian Münster** (1489-1552), selefi Waldseemüller'in çalışmasını sürdürerek, 1544 yılında Ptolemaios'un "Atlas"ının ikinci önemli neşriyatını hazırlar. Bu çalışmada, 27 haritanın haricinde, tüm kâinat ve yaşayan halklarla ilgili ansiklopedik bilgiler yer almaktadır.

Flaman matematikçi ve hassas gereçler hazırlayan **Gerardus Mercator** (1512-1594), en önemli haritacılarından biri olarak da ünlüdür. Mercator, ayrıntılı veriler ihtiva eden ilk küresini 1541 yılında hazırlar. Yerkürenin, kesişen meridyen ve boylam çizgileri açısından oluşan bir harita halinde, düz bir kâğıt üzerine resmedilebilmesini sağlayan "Mercator (veya silindirik) projeksiyonu" onun buluşudur.

Matematikçi ve dilbilimci olan diğer ünlü Flaman haritacı **Abraham Ortelius**'un (1528-1598) haritalarla olan ilişkisi, haritaları renklendirirken oluşur. 1571 yılında, F. Hogenberg tarafından hakkedilmiş olan 53 harita derleyip, "Yerkürenin tüm alanı" olarak adlandırdığı ilk atlasını yayınlar. Bu atlas, çeşitli değişimler ve basımlarla birlikte, bazen 115 veya daha da fazla haritalarla, 1612 yılına kadar yayınlanır. (bk. resim 24-26)

Willem Janszoon Blaeu (1571-1638) ve oğlu **Johannes** (1596-1673), Amsterdam'da hassas aletler üretimine geçmeden önce, geleneğe göre bilim ve astronomi eğitimi almış iki Hollandalı haritacıdır. Johannes, yayıncılık faaliyetine girerek, Mercator'un atlasını giderek daha yeni ve modern haritalar eklemek vasıtasıyla, geliştirip mükemmelleştirerek, nihayetinde yaklaşık 600 harita ve 3.000 sayfadan fazla açıklama ihtiva eden ünlü "Büyük Atlas"ını yayınlar. (bk. resim 30)

İngiltere'nin eyaletlerinin ölçümlerini yapıp, bu çalışması için kraliçe Elisabeth'ten özel monopol izni alan **Christopher Saxton** (1542-1610), ilk İngiliz haritacılarından biridir.

Saxton'un en önemli çalışması, 1759 yılında yayınladığı ve birçok basımı yapılan "İngiltere ve Wells Atlası"dır.

En ünlü İngiliz haritacısı **John Speed**'in (1552-1629) adı, doğrudan İngiliz eyalet haritalarıyla bağlantılıdır. Güzel ve zevkle hazırlanmış ve renklendirilmiş bu haritalarda köyler ve şehirler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş ve asilzadelerin aile armalarıyla çevrelenmiştir. Bu haritalar, 1700'lü yıllara kadar talep edilmekteydi "Büyük Britanya Toprakları" (1661) ve "Dünyanın bilinen kısımlarıyla ilgili araştırmalar" (birinci basımı 1627), Speed'in en önemli çalışmalarıdır.

Fransız haritacılarından **Nicolas Sanson** (1500-1667) ve oğulları, Flaman Mercator ailesine eşdeğerdiler. "Kraliyet coğrafyacısı" unvanı elde eden ve 1658 yılında "Tüm kıtaların genel haritası" atlasını yayınlayan bu aile modern Fransız haritacılığının temellerini atmıştır. (bk. resim 29)

Babası ve kardeşi de haritacı olan Fransız **Guillaume Delisle** (1675-1726), Sanson'un izinden yürüyerek "kralın baş coğrafyacısı" olur.

Delisle ailesi tarafından yayınlanan çok sayıda atlasın arasında, "Coğrafya atlası" ile 1745 yılında Sankt Peterburg'da basılan ve Rusya'nın ilk kapsamlı Rusya atlası olan "Rus Atlası"nın ayrı bir yeri vardır. Bu atlaslarda, Kafkasya ve Ermenistan bölgesiyle ilgili birkaç ayrıntılı harita bulunmaktadır. (bk. resim 40)

11. Ermenice haritalar

Şayet "Atlas"ın (*Աշխարհագրություն*) elyazmaları tamamen günümüze ulaşmış olsaydı, bazı tarihçilere göre, elimizde ilk Ermenice harita bulunmuş olurdu. Lakin "Atlas"ın sadece haritasız örnekleri bize ulaşmış olup, 1991 yılına kadar elimize ulaşmış olan en eski Ermenice harita, 1695 yılında Tovmas Vanandetsi tarafından Amsterdam'da basılmış olan "Genel atlas" kabul edilmektedir. Bu haritada, Amerika ve Yeni Hollanda'nın (Avustralya) kısmen resmedilmiş olduğu iki yarım küre tasvir edilmektedir. Harita, dört mevsim ve mitolojik resimler ve daha başka oymalar barındıran zengin süslemelere sahiptir. (bk. resim 36)

1991 yılında Bolonya Üniversitesi'nde yapılacak bir harita sergisinin hazırlıkları esnasında, depodan bulunan büyük bir paketin içinden 360 cm. uzunluğunda ve 120 cm. genişliğinde bir elyazması harita bulunur. Sergi sorumluları, haritanın hangi dilde yazılmış olduğunu anlayamaz, içlerinden biri paketin üzerindeki "Armenia" kelimesini fark edene kadar. Ermeni asıllı Gabriella Uluhoçyan'ın, bu üniversitede Klasik Ermenice bölümü başkanı olduğundan dolayı, harita hemen kendisine yollanır. Ermenice olarak hazırlanmış ve Kıbrıs, Kudüs ve daha başka yerler de dâhil olmak üzere, Artsakh'tan (Karabağ-çev. notu) Konstantinopolis'e kadar Doğu ile Batı Ermenistan'ın kayda değer manastır ve kiliseleri, patrikhaneleri, şehirleri vs.nin sergilendiği bu haritayı gören Prof. Uluhoçyan'ın hayreti sınırsızdır. Haritada, Ermeni Kilisesi ve tarihiyle ilgili ayrıntılı veriler bulunmakta, kayıtlardan birinde ise, bu haritanın hazırlanma sebebi ve amacı belirtilmektedir. (bk. resim 35)

XVIII. yüzyıldan, XX. yüzyılın ortalarına kadar çok sayıda Ermenice haritanın hazırlanmış olduğu Venedik'teki Aziz Ğazar Biraderliği, Ermeni haritacılığı alanında önemli bir rol oynamıştır. (bk. belirtilen literatür kısmında Cemcemyan'ın çalışması).

Tüm bu süreç boyunca ise, Yerevan'daki Matenadaran'da (dünyanın en büyük elyazması koleksiyonu-çev. notu) bulunan, XV. yüzyıldan kalma bir koleksiyonda, XIII.-XIV. yüzyıla ait küçük bir disk bulunmaktaydı. 12,5 cm. çapında olan bu disk, T-O tipi bir atlas olup, merkezinde Kudüs belirtilmiştir. Harita, Kefe'de hazırlanmış olup, bize ulaşmış olan en eski Ermenice haritadır. Küçük boyutları ve sade yapısından dolayı bu haritaya layık olduğu değeri verilmemiştir. (bk. resim 14)

12. XIX. yüzyıldan sonraki haritalar

Günümüz haritaları, bu doruğa ulaşabilmek için uzun ve engebeli bir yol geçmiş olan XV. yüzyılın ilk basılı haritalarından çok farklıdır.

Haritalar, XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak, kesin ve güvenilir olmaya, farklı yayıncılar tarafından basılan aynı bölgeyle ilgili haritalar günden güne birbirine benzemeye başlar. Bu haritaların farklılıkları, genelde eski ve yeni yer isimleri ile sunulan ayrıntılar sınırında kalır. Bu gelişim seviyesine ulaşmak, çok sayıda coğrafyacı ve haritacının ortak çabası ve hummalı çalışması sayesinde olmuştur.

İngiliz haritacı Saxton'un, İngiltere ve Wells eyaletlerinin ayrıntılı haritasını çıkaran ilk kişi olmasına rağmen, standartlaşan trigonometrik metoduna göre hazırlanan ilk harita 1660 yılında Fransa'da yayınlanır.

Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmının ölçümü, XIX. yüzyılın ortalarında, bu metotla gerçekleştirilir. Bununla birlikte dünyanın %90'ı henüz ölçülmemiş veya haritacılık terminolojisiyle "bilinmeyen" bölge olarak kalır.

Şayet biri bu tarihlere dünyadaki ülkelerin haritalarını birbirine ekleyerek, bir dünya haritası oluşturmak istese, birçok zorlukla karşılaşır. Başlıca zorluklar şunlar olurdu:

- 1- Her bir ülke, kendi başkenti veya önemli şehirlerinden birini sıfır meridyen olarak kabul ederek, kendi haritasını hazırlamaktaydı.
- 2- Her haritacı kendi işaret grubunu kullanmakta ve bu yüzden de dolaşımda 1.000'in üzerinde sembol bulunmaktaydı.
- 3- Haritaların çok çeşitli ölçekleri olup, her bir haritanın kendine göre bir ölçeği vardı.
- 4- Yer isimleri farklı alfabelerde yazılmakta ve sıklıkla aynı yer için farklı haritalarda farklı isimler kullanılmaktaydı.

Bu büyük farklılıklar, uluslararası haritacılık alanında standart bir yaklaşım ve ölçütler oluşturma ve Uluslararası Coğrafya Kongresi'nin kurulması ihtiyacını belirgin bir şekilde hissettirir.

Uluslararası standart uzunluk ölçüsü birimi olan metre Fransa tarafından çoktan kabul edilmiş olup, 1798 yılında Avrupa ülkelerinin birçoğu tarafından da bu ölçü biriminin kabul edilmesine rağmen,

ölçü biriminin kurucusu olan Fransa'da dahi, bilim adamları ve kuruluşlar tarafından uygulanması için henüz uzunca bir sürenin geçmesi gerekir.

1884 yılında Washington'da gerçekleştirilen "Birinci Uluslararası Meridyen Konferansı" esnasında Londra yakınlarında bulunan Greenwich şehrinin rasathanesinden geçen meridyenin, sıfır derece meridyeni olarak kabul edilmesi tartışılıp, kabul edilir. Bu konferansta, tüm ölçümlerde kullanılacak olan zaman ve gün ölçütleri de onaylanır.

Uluslararası haritacılık, 1891 yılında "Beşinci Uluslararası Coğrafya Kongresi" tarafından, 1/1.000.000 ölçekte bir harita hazırlanması projesini onayladığında, nitelik açısından yeni bir seviyeye ulaşır.

Ancak bu karardan sonra, tüm dünyayı kesin olarak ölçme projesini gerçekleştirmek mümkün olur. Barış şartlarına ve üye ülkelerin işbirliğine gerek duyan bu çalışmanın ön şartlarına ulaşmak genellikle imkânsız olmaktadır.

İletişim ve elektronik teknolojisinin XX. yüzyılın ikinci yarısından başlayan hızlı gelişimi, ölçümler için, dünyanın etrafında sürekli dolanan suni uyduların kullanılmaya başlanılmasını mümkün kılar. Bu sayede ormanlar, dağ zirveleri ve hatta okyanusların tabanları gibi, dünyanın ulaşılamayan kısımlarının dahi ölçülmesi sağlanır. Günümüz casus uyduları herhangi bir kişinin hareketlerini takip edip, bulunduğu yeri birkaç metrelik hassasiyetle tespit etme imkânına sahiptir. Bu teknolojinin geliştirilmesinin amacı askeri olmakla birlikte, diğer sanayi dalları da bu gelişmelerden faydalanıp, hızlı bir şekilde gelişir. Sonuç olarak günümüzde, herkesin kendi istediği yere veya adrese ulaştırılabileceği en yeni teknolojik ve haberleşme cihazlarının sunulduğu bir pazar mevcuttur.

COĞRAFI İSİMLER SÖZLÜĞÜ

Aderbigan, Adırbigan: Bk. Adırbecan.

Adırbecan veya Azerbaycan: Günümüzde iki Azerbaycan bulunmaktadır. Bunlardan biri, Ermenistan'ın doğusunda ve Hazar Denizi'nin batısında bulunan ve kapsadığı bölgenin 1918 yılından itibaren bu isimle anıldığı Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Diğer Azerbaycan (Farsça Atırpategân-çev. notu) ise, iki bin yıldan beri bu isimle anılan, İran'ın eski kuzeybatı eyaletidir. Bu bölge eskiden Küçük Marastan (Lesser Media) olarak anılmış ve daha sonra ordu komutanı Atırpēt'in onuruna, onun adıyla adlandırılmıştır. Azerbaycan ismi, M.Ö. 321 yılları civarında bu eyaletin yöneticisi olan ordu komutanı Atırpēt'in isminin bir seçeneğidir. İran Azerbaycan'ı günümüzde Doğu ve Batı Azerbaycan eyaletleri ve Erdebil olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

Ağvank veya Aran (Alan ülkesi-çev. notu): Kur Nehri ve Kafkasya dağları arasında bulunan eski bir devlet. Topraklarının bir kısmı günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne dâhildir. Farsçada Arran veya Aran, Latince'de ise "Caucasian Albania" olarak anılmaktadır.

Aleksandria (İskenderiye-çev. notu): Antik Mısır'ın, en önemli medeniyet merkezlerinden olan bir şehir. Klasik dünyanın en büyük kütüphanesi ve dünyanın yedi harikasından biri olan İskenderiye Feneri burada bulunmaktaydı.

Anatolia (Anadolu-çev. notu): Küçük Asya. Bu kelime Yunancada "güneşin doğduğu yer" yani Konstantinopolis'in doğusu anlamına gelmektedir.

Araks, Aras, Araz veya Yeraskh: Ermenistan Yüksek Platosu'nda bulunan nehir. Günümüzde Ermenistan'ın Türkiye ve İran'la olan sınırını teşkil etmektedir.

Ararat: Ermenilerin kutsal dağı. İncil'e göre, Nuh'un gemisinin indiği yer. Günümüzde, Türkiye sınırlarının içinde bulunmaktadır. İki zirveye sahip olan dağın büyüğü Ermenicede Masis olarak anılmakta olup, 5165 m., küçüğü ise Sis olarak anılıp, 3903 m. yüksekliğe sahiptir.

Arçes, Arçiş veya Erciş: Van Gölü'nün kuzey kıyısında bulunan şehir. Bazı dönemlerde Van Gölü bu şehrin adıyla Arçe olarak da anılmıştır. Arçes adında bir gölü de vardır.

Artaksat veya Artaksata: Bk. Artaşat.

Artaşat: Ermenistan'ın eski başkentlerinden. Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır.

Batı Ermenistan: Tarihi Ermenistan ile Ermeni Yüksek Platosu'nun, Ararat'ın güneybatısında bulunan ve Küçük Hayk'a kadar uzanan büyük kısmı. Binlerce yıl Ermenilerle meskûn olan bu bölge, 1915-1916'nın bir sonucu olarak günümüzde Ermeni nüfusundan yoksunlaştırılmış bir şekilde Türkiye toprakları dâhilinde bulunmaktadır.

Bizans, Bizans İmparatorluğu: Doğu Roma İmparatorluğu. Anadolu'da hüküm süren ve başkentinin, dünyanın en eski kültür ocaklarından Konstantinopolis, yani günümüz İstanbul'u olan ülke.

Büyük Hayk: Bk. Ermenistan.

Doğu Anadolu: Ermeni Yüksek Platosu'na Türkiye'de verilen isim. Gerçekte Anadolu'nun doğusu olmaktan ziyade, Anadolu'nun doğusunda bulunmaktadır.

Doğu Ermenistan: Ararat'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bulunan ve günümüz Ermenistan Cumhuriyeti'ni içine alan, Büyük Hayk'ın bir bölümü.

Dvin veya Dabil: Ortaçağ dönemi Ermenistan'ın başkentlerinden biri.

Erivan veya Erevan: Yerevan şehrinin Rusça ve Farsça telaffuzu. Osmanlı literatüründe bazen Revan olarak da geçmektedir.

Ermeni Kilikya'sı: Kilikya bölgesinde kurulmuş olan Ermeni krallığı. Bazen yanlışlıkla Küçük Hayk olarak anılmaktadır. Ermeni Kilikya Krallığı XI. yüzyılda kurulmuş ve yaklaşık 300 yıl varlığını sürdürmüştür.

Ermeni Yüksek Platosu: Bir kısmının Ermenistan Cumhuriyeti bölgesinde, fakat büyük bir bölümünün günümüzde Türkiye sınırları içinde bulunduğu dağlık coğrafi bölge. İran'ın kuzeybatısına kadar yayılmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1.000-2.000 metre arasında olup, 300.000 km²'nin üzerinde bir alanı kaplamaktadır.

Ermenistan (Ermenicede Hayastan-çev. notu): Anatolia'nın doğusunda ve Kafkasya Dağları'nın güneyinde, büyük kısmı Ermeni Yüksek Platosu'nda bulunan antik ülke. Ermenistan, Büyük Hayk ve Küçük Hayk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Büyük Hayk'ın büyük bir kısmı Ermeni Yüksek Platosu'nda ve kuzeydoğusunda, günümüz Ermenistan Cumhuriyetinde yer almaktadır. Küçük Hayk ise Büyük Hayk'ın batısında, Anatolia'nın doğu ucunda yer almaktadır. Ermenistan, Ararat ülkesi olarak da anılır.

Gürcistan: Ermenistan'ın kuzey sınırında bulunan ülke. Tarihi Virk, Kolkhis vb. eski ülkelerden oluşmaktadır.

Hazar Denizi veya Gölü: İran'ın kuzeyinde ve Kafkasya'nın doğusunda bulunan, dünyanın en büyük gölü. Eski isimleri Hirkan veya Tabarestan Denizi'dir. Farsçada Bahre Khazar olarak geçmektedir.

Hirkan Denizi: Bk. Hazar Denizi.

İstanbul: Bk. Konstantinopolis.

İveriya veya İberiya: Bu kitapta Kafkasya Virk'i olarak kullanılmıştır. Günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti'nin bir kısmını teşkil eden eski bölge.

Karadeniz: Anadolu'nun kuzeyinde, Rusya ve Ukrayna'nın güneyinde bulunan deniz.

Kilikya: Akdeniz'in kuzeydoğu kısmında, Anadolu bölgesinde ve İskenderun-Aleksandriya Körfezi civarında bulunan coğrafi bölge. XII.-XIV. yüzyıllarda bu bölgede Kilikya Ermeni Krallığı kurulmuştur.

Koğkis, Kolkhis veya Kolkhida: Günümüzde Gürcistan topraklarında bulunan eski bir ülke. Abazya.

Konstantinopolis: Dünyanın eski kültür merkezlerinden ve Bizans'ın başkenti. Osmanlıların işgalinden sonra İstanbul olarak anılmaktadır. Ermenicede kısaca Polis olarak anılır.

Küçük Asya: Akdeniz ve Karadeniz arasında bulunan coğrafi bölge ve yarımada. Anatolia olarak da anılmaktadır.

Küçük Hayk: Bk. Ermenistan.

Marastan veya Med ülkesi: Günümüz İran'ın batı kısmında I. yüzyılda oluşan imparatorluk. Döneminin en güçlü devletlerinden biri.

Masis: Bk. Ararat.

Osmanlı İmparatorluğu: XI. yüzyılda Küçük Asya bölgesine akın eden Selçukluların halefi. Bu imparatorluk Bursa'dan yayılmaya başlayıp, Balkan yarımadasına kadar uzayan büyük bir bölgeyi kaplamıştır.

Partevistan, Partia veya Part ülkesi: Pers ülkesinin eski adı, günümüzde İran.

Pontos: Bk. Karadeniz.

Revan: Bk. Yerevan.

Şirvan veya Şervan: günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan tarihi bölge.

Surb (Aziz-çev. notu) Ğazar, San Lazzaro: Venedik Mekhitarist Biraderliği'nin bulunduğu Venedik körfezinde bulunan bir ada. Biraderliğin matbaası, XVIII. yüzyıldan itibaren çok sayıda kitap ve haritanın basıldığı en eski Ermeni matbaalarındandır. Elyazmaları ve matbuattan oluşan büyük bir kütüphane-müzeyle sahiptir.

Tabarestan Denizi: Bk. Hazar Denizi.

Talış: Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde kalmış olan eski bir bölge.

Turkomania: Bazen Türkçe kaynaklarda da geçen, Ermenistan'a verilen bir isim. XVII.-XVIII. yüzyılın Batılı haritacıları bu ismi bazen Batı Ermenistan için kullanmışlardır.

Türkiye: Günümüzde Küçük Asya bölgesini kapsayan bir ülke. Bk. ayrıca Osmanlı İmparatorluğu.

Urartu: Ermeni Yüksek Paltosu'nda bulunan tarihi krallık. Ermenistan'ın aynı bölgedeki selefi.

Van: Tarihi Ermenistan'ın başkentlerinden biri. Van Gölü kıyısında bulunmaktadır. Tosp, Toşba veya Tuşba isimleriyle de tanınmaktadır.

Tigranakert: Tarihi Ermenistan'ın başkentlerinden biri. Günümüzde, Türkiye'nin Silvan şehri yakınlarında bulunmaktadır. Artsakh (Karabağ-çev. notu) ve daha farklı yerlerde de aynı isimle anılan şehirler bulunmaktadır.

Tigris veya Dicle: Tarihi Ermenistan'ın, İncil'de adı geçen nehirlerinden biri. Ermeni Yüksek Paltosu'ndan doğup, Kürdistan ve Irak'tan geçerek, Basra Körfezi'ne akmaktadır.

Tuşpa veya Tosp: Bk. Van.

Yeprat veya Fırat: Tarihi Ermenistan'ın, İncil'de adı geçen nehirlerinden biri.

Yerevan veya Erebuni: Ermenistan'ın en eski şehirlerinden biri. Günümüz Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti. Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri. Yaklaşık 2800 yıl önce, Urartu döneminde kurulmuştur. Şardan'a göre, bu şehir Batlamyus'un "Coğrafya"sında Terva olarak anılmaktadır.

SUNULAN HARİTALARIN LİSTESİ

<i>Resim</i>	<i>Haritanın ismi</i>	<i>Hazırlayanı</i>	<i>Tarihi</i>	<i>Kaynağı</i>
01a	Atlas	Babil tableti	M.Ö.600	BM
01b	Atlas	Tercüme	-	-
02	Atlas	Herodot	M.Ö.440	Pr
03	Atlas	Eratosthenes	M.Ö.200	Pr
04	Atlas	Macrobius	IV.-V. yy.	Pr
05	Atlas	Ravenna	VII. yy.	Pr
06	Atlas	Jerome	420	BL
06a	Bir önceki haritanın ayrıntısı	Jerome	420	BL
07	Atlas	al-İstakhri	950	BL
08	Arran, Azerbaycan ve Ermenistan	al-İstakhri	950	Tahran
09	Arran, Azerbaycan ve Ermenistan	İbn Hawqal	985	Topkapı müz.
10	Atlas	episkopos İsidore	XI. yy.	Münih küt.
11	Atlas	Beatus	XII. yy.	Osma küt.
12	Atlas	al-İdrisi	1154	Pr
13	Atlas	episkopos İsidore	XII. yy.	Mejan küt.
14	Atlas	Anonim	XIII.-XIV.yy.	Matenadaran
15	T-O Atlas	Zebur	1250	BL
15a	Bir önceki haritadan kesit	Zebur	1250	BL
16	Atlas	Batlamyus	1513	BL
16a	Bir önceki haritadan kesit	Batlamyus	1513	BL
17	Ermenistan, İberia vs.	Batlamyus	1482	BL
18	Küçük Asya'nın yeni haritası	Batlamyus	1513	BL
19	Portolan harita	Viladestes	1413	BNP
19a/b	Bir önceki haritadan kesit	Viladestes	1413	BNP
20	Portolan harita	Dulcert	1339	BNP
20a/b/c	Bir önceki haritadan kesit	Dulcert	1339	BNP
21	Planisphere	Desceliers	1550	BL
21a	Bir önceki haritadan kesit	Desceliers	1550	BL
22	Asya'nın üçüncü haritası	Mercator-Hondius	1578	Pr
23	Atlas	al-Ğazvini	1580	Walters Gal.
24	İskender'in fethettiği ülkeler	Ortelios	1595	BL
25	Yerkürenin görünümü	Ortelios	1598	BL
25a	Bir önceki haritadan kesit	Ortelios	1598	BL
26	Osmanlı İmparatorluğu	Merkator	1619	BL
27	Ermenistan	De la Rue	1653	Pr
28	Van haritası ve tarihi metin	Kâtip Çelebi	1657	BL
29	Büyük Hayk	Sanson	1658	Pr
30	Osmanlı İmparatorluğu	Blaeu	1664	Pr
31	İran, Ermenistan ve Anadolu	De Wit	1670	Pr
32	Ermenistan, Gürcistan ve Batı Ermenileri	Morden	1680/1688	Pr
33	Gürcistan ve Ermenistan	Mallet	1683	Pr

34	Ermenistan, Suriye ve Mezopotamya	Cluverius	1683	Pr
35	Ermenistan'ın kiliseleri ve manastırları	Kömürcüyan	1691	Bolonya üni.
35a	Bir önceki haritadan kesit	Kömürcüyan	1691	Bolonya üni.
36	Genel Atlas	Vanandetsi	1695	Matenadaran
37	V. yüzyılın tarihi durumu	Koehler	1718	BL
38	Ermenistan	Koehler	1718	Pr
39	Asya Türkiye'si ve Küçük Asya	Moll	1729	Pr
40	Hazar Denizi haritası	De l'Isle	1730	Pr
41	Osmanlı İmparatorluğu	Homann	1737	BL
41a	Bir önceki haritadan kesit	Homann	1737	BL
42	Antik Ermenistan ve Gürcistan	Bellini	1764	Pr
43	Dünyevi cennet	Bowen	1780	Pr
44	Azizlerin tarihi	Buache	1783	Pr
45	Osmanlı İmparatorluğu	St. Ğazar	1787	BL
46	Asya Türkiye'si	Sankt Peterburg	1793	Pr
46a	Bir önceki haritadan kesit	Sankt Peterburg	1793	Pr
47	Antik dönemlerde dünya	Vaugondy	1762	Pr
48	Asya Türkiye'si	Raif	1803	BL
49	Küçük Asya ve Ermenistan...	Malte Brun	1812	Pr
50	Antik İran	Dower	1850	Pr
51	Ermenistan	Curzon	1854	Pr
52	Kafkasya ve Ermenistan	Weller	1858	Pr
53	Türkiye askeri haritası	Savaş bakanlığı	1877	Pr
54	Ermenistan, Mezopotamya vs.	Spruner	1865	Pr
55	Türkiye	Konstantinopolis	1867	BL
56	Eski asırlarda Orta Asya	Hilmi	191?	Pr
57	Sevr'e göre Ermenistan sınırları	Başkan Wilson	1920	LOC
58	Günümüzde Kafkasya'nın güneyinin durumu	Erm. Mim. Araşt.	2012	-

Kısaltmalar

BL	Britanya Kütüphanesi, Londra
BM	Britanya Müzesi, Londra
BNP	Fransa Milli Kütüphanesi, Paris
JR	John Rayland Kütüphanesi, Manchester Üniversitesi
LOC	Kongre Kütüphanesi, Washington
Pr.	Yazarın özel koleksiyonu, şimdi Matenadaran'da

HARİTALAR
VE
AÇIKLAMALAR

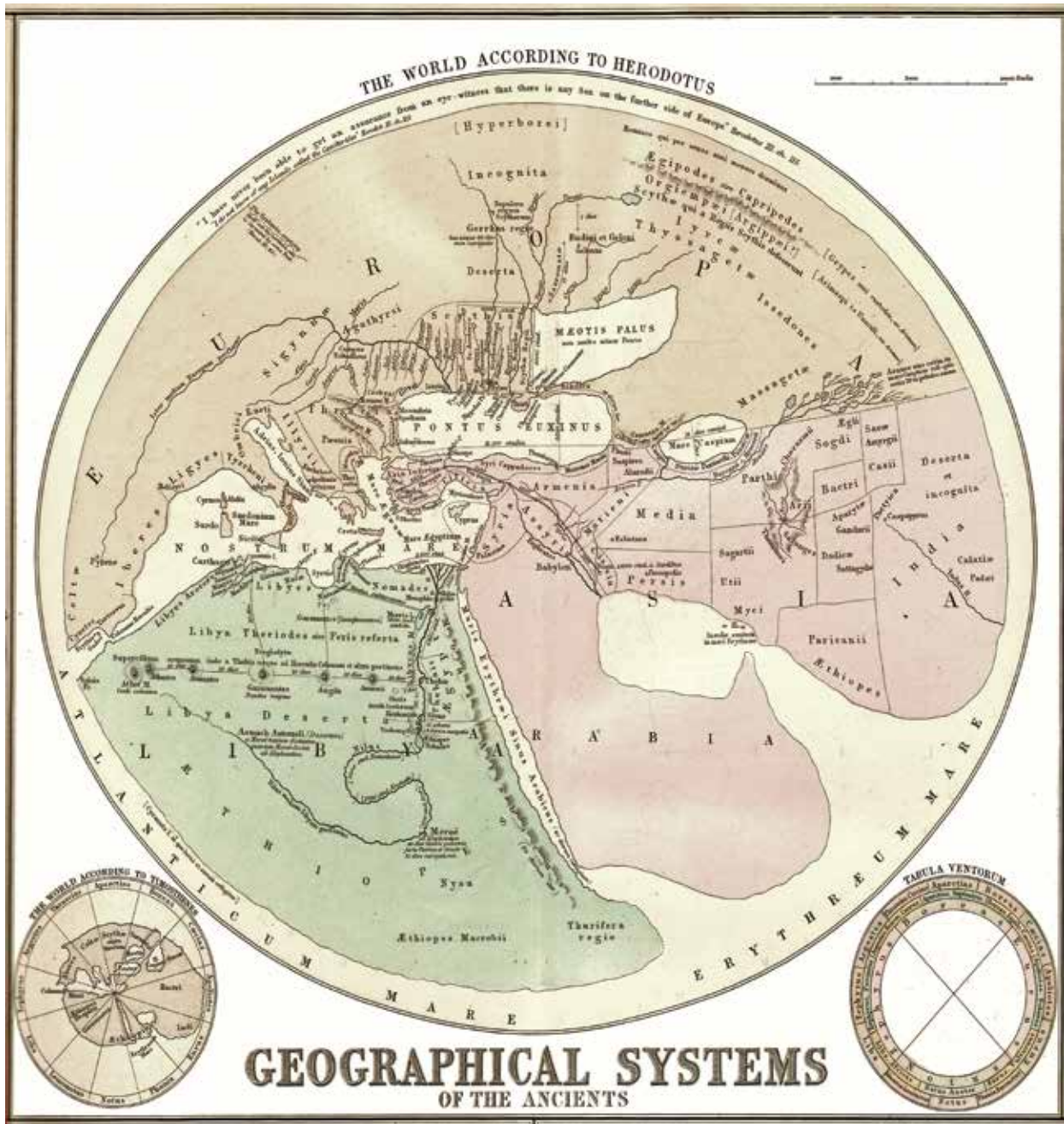
Resim 01a/01b

M.Ö. VI. yüzyıla ait bu Babil kil tableti, günümüze kadar ulaşmış dünyanın ilk haritasıdır. Haritada dünya, içinde yedi adanın bulunduğu “acı” sularla çevrili bir disk şeklinde gösterilmektedir. Dünyanın merkezinde gösterilen Babil’in yanında Asur ve Ermenistan-Urartu resmedilmiştir. İçlerinde Harran ve Deri’nin de bulunduğu yedi şehir de küçük halkalar şeklinde resmedilmiştir. Kuzey Mezopotamya’da bulunan Harran, Romalılar tarafından Karrha olarak anılırken, Hıristiyan din adamları bu şehri Heliopolis (sapkınlar şehri) olarak adlandırmışlardır. Bit Cakinu olarak anılan kısım Irak’ın bataklıklarıdır. Ermenistan dağlarından doğan Fırat Nehri, Babil’den ve bataklıklardan geçerek Basra Körfezi’ne ulaşır.

Tabletin arkasında bulunan metinde, dünyayı çevreleyen denizlerde bulunan yedi ada ve bu adalarda yaşayan olağandışı varlıklarla ilgili açıklamalar vardır. Adalar üçgen şeklinde resmedilmiştir ve büyük kısmı zarar görmüş ve okunamaz haldedir.

Diğer resimde (resim 1b), tablet-haritadaki yazıların İngilizce açıklaması verilmektedir. Bk. Unger, 1937.

Ölçüler: 8x12,5 cm. Britanya Müzesi, Londra, Ant. Ref. 92687.

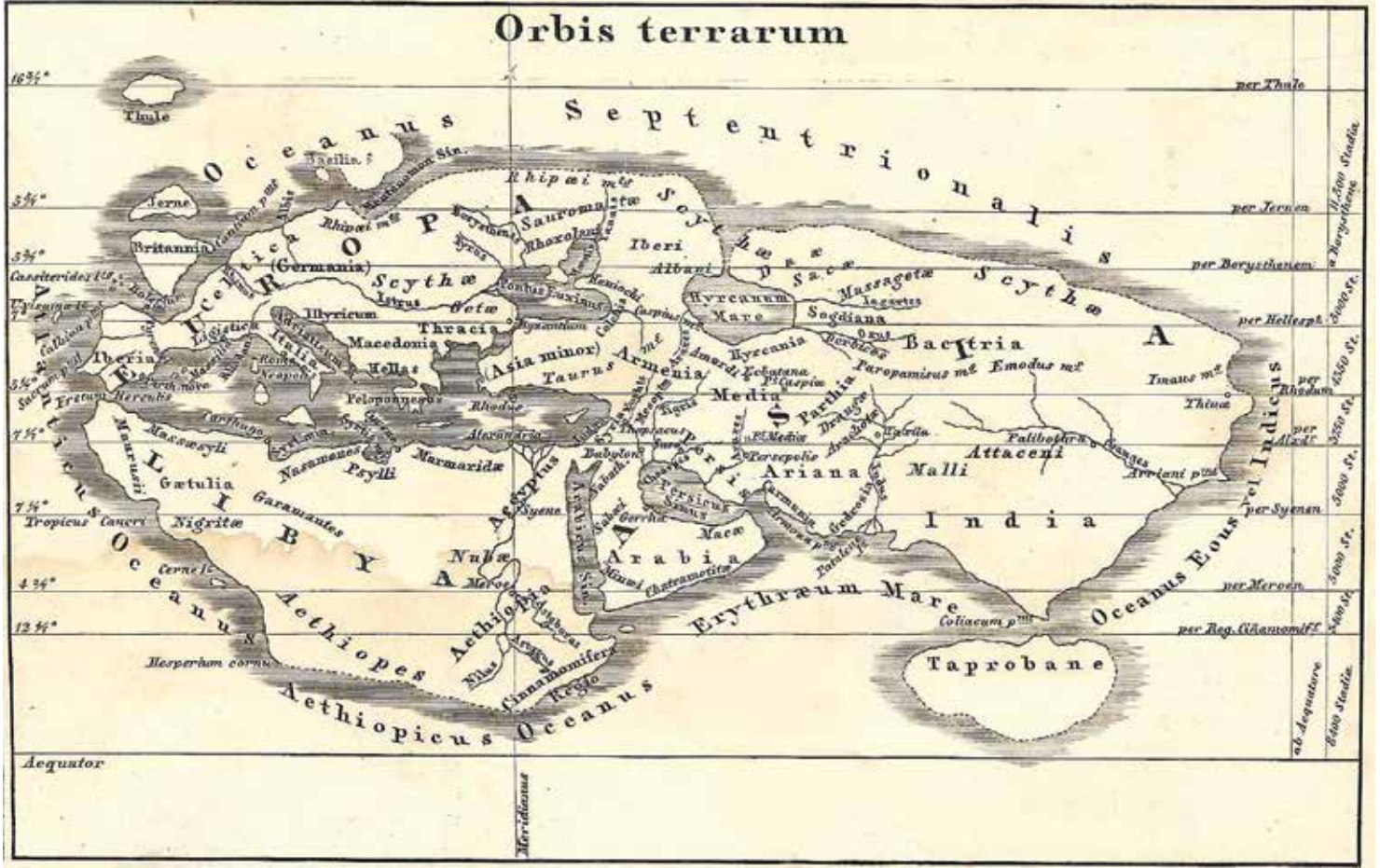
Resim 02

Charles Müller tarafından Smith Atlası'nda yeniden çizilmiş olan, "Herodotos'a göre dünya haritası" (M.Ö. V. yy.). Harita, Herodotos'un açıklamalarına istinaden yeniden çizilmiştir. Bu haritanın merkezinde, o dönemde var olan ülkeler arasında Ermenistan da belirtilmiştir.

Bölgedeki diğer ülkeler arasında Part ülkesi (İran), Mad ülkesi ve Kolkhis-Abazya bulunmaktadır. Azerbaycan ve Albanya bulunmamaktadır.

Smith Atlası, Londra, 1874. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG210, günümüzde Matenadaran'da.

Resim 03

Bu dünya haritası reproduksiyonu, dünyanın küre şeklinde olduğunu kabul ederek, çevresini ölçmeyi başarabilmiş ve bildiği meskûn dünyanın haritasını hazırlamış olan Eratostenes'in (yaklaşık M.Ö. 276-194) çalışmaları üzerine hazırlanmıştır. O dönemde var olan ülkeler arasında Ermenistan da bu haritada belirtilmiştir. Bu reproduksiyon Alman haritacı von Spruner tarafından hazırlanmıştır.

Ölçüler: 18x11 cm. Von Spruner, "Antik Atlas"-1855.

Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG126, günümüzde Matenadaran'da.

Resim 04

IV. yüzyıl Romalı tarihçi ve yazar Ambrosius Macrobius'un dünya haritası, "Scipio'nun rüyası" çalışmasından.

Büyük Publios Cornelios Scipio (M.Ö. 235-183, Afrikalı olarak tanınmıştır) ve torunu, aynı adı taşıyan Küçük Scipio (M.Ö. 185-129), Romalı asker ve diplomat olmuşlardır. Küçük Scipio rüyasında büyükbabası Büyük Scipio'nun kendisini gökyüzüne taşıyıp, dünyayı oradan seyretmesini sağlayarak açıklamalarda bulunduğunu görür,

Bak, farklı iklim bölgeleri yerküreyi dairelere ayırıyor. İçlerinden, birbirlerine en uzak olan ikisi dünyanın zıt kutuplarında bulunuyor; don ve soğuk mevsim verilmiştir, hâlbuki merkezi daire sıcaktan yanar. Yerleşime müsait olanlar, bu kutup ve merkez daireleri arasında bulunur...

İklim dairelerine bölünmüş olan benzer haritalar bir zamanlar çok yaygın olmuştur. Dünya genelde 5 iklim dairesine ayrılmakta, bunlardan birincisi ve beşincisi soğuktan, üçüncüsü ise dayanılmaz sıcaktan dolayı yerleşime uygun kabul edilmemekteydi. Yerleşime uygun daireler ikincisi ve dördüncüsüdür, bunlardan da sadece biri meskündür. Bazen, dairelerin sayısı yediye veya dokuza ulaşmaktaydı.

Haritada, yukarıdan ikincisi meskün dünyadır ve doğu sağda gösterilmektedir. Solda belirtilen ülkeler arasında Britanya, İspanya, Habeşistan, İtalya, Armenia ve Hindistan'ı görmek mümkündür.

Ölçüler: 6,5x6,4 cm., 1528 yılında İtalya'da basılmıştır.

Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG145, günümüzde Matenadaran'da.

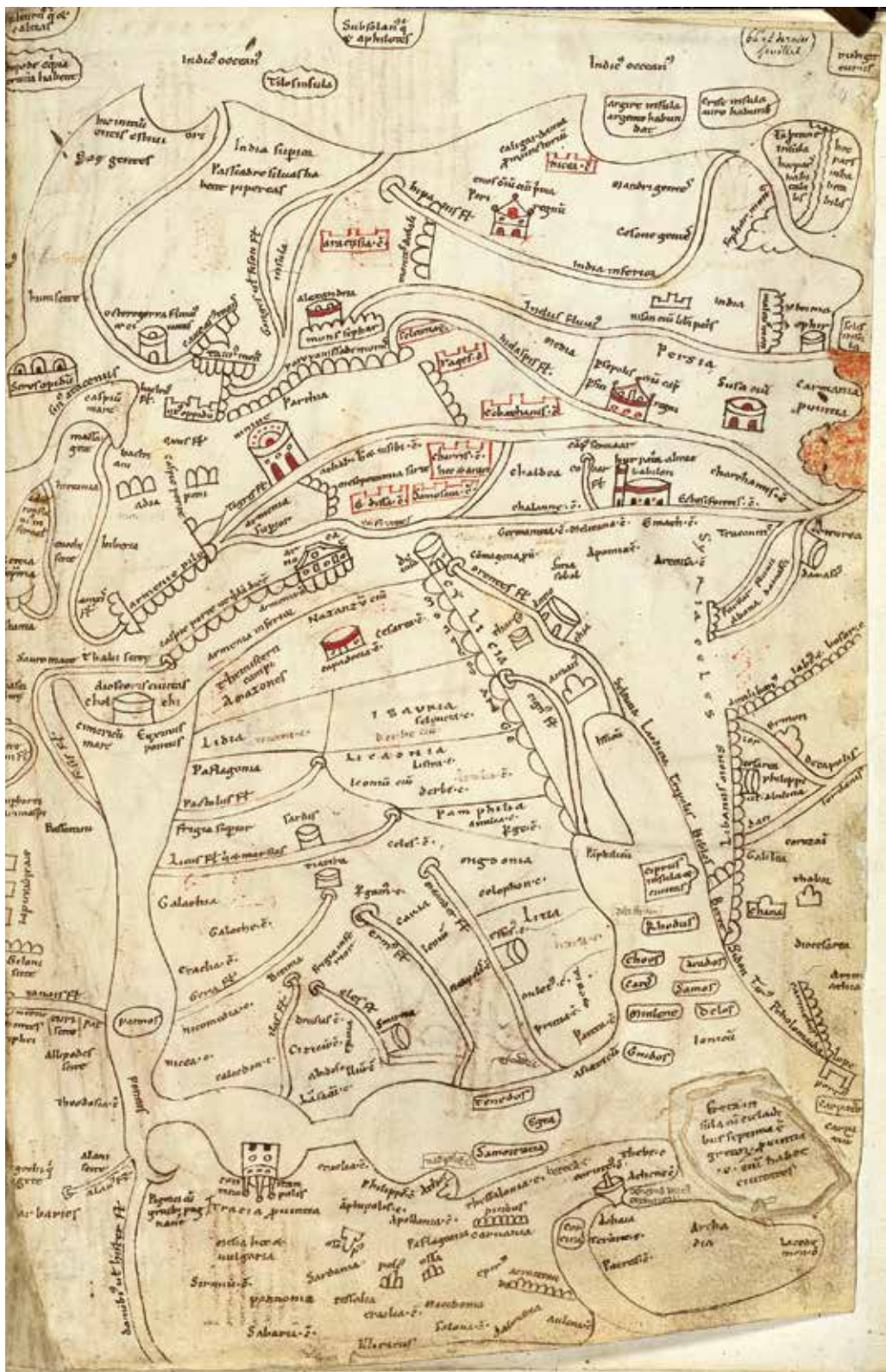
Resim 05

VII. yüzyıl ortalarında Ravenna’lı bir rahip, farklı kaynaklardan veriler toplayıp, bir coğrafya kitabı yayımlar. Konrad Miller tarafından rekonstrüksiyonu yapılan bu harita, T-O sınıfına ait zengin süslemeli çeşitlerindedir. Haritada, doğu yukarıda gösterilmiştir. Meskûn dünya Kuzey, Güney, Doğu ve Batı okyanuslarıyla çevrelenmiş, merkezinde ise, anakaraları birbirlerinden ayıran Akdeniz bulunmaktadır.

Var olan geleneğe istinaden Hazar Denizi burada da Kuzey Okyanusu’na bağlı bir körfez olarak gösterilmekte, Basra Körfezi ve Umman Denizi ise, Güney Okyanusu’nun bir kolu olan Kızıldeniz’le birleşmektedir. Hazar Denizi dolaylarında Virk (İberya), Ağvank (Albanya) ve Kaspiya işaretlenmiş olup, Hazar Dağları ise denizden başlayıp, Kafkas Dağları’na kadar uzanmaktadır. Hazar Denizi’ne ulaşana kadar birleşen Araks (Aras) ve Kur nehirleri, bu haritada, denize ayrı-ayrı ulaşan nehirler olarak gösterilmektedir.

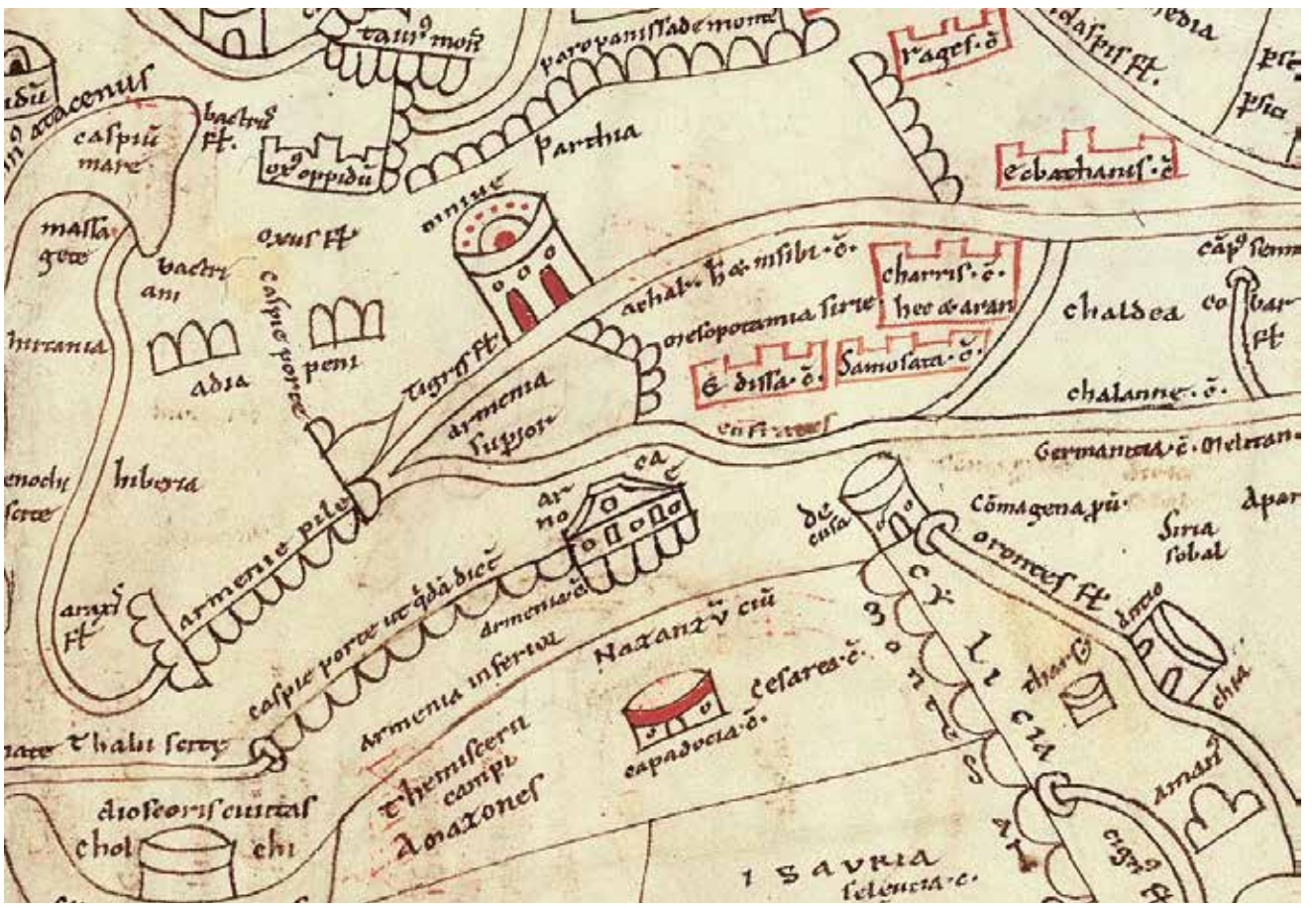
Ağvank, Hazar Denizi’nin güneybatısında, Ermenistan’a yakın ve Ermenistan’dan sadece Kafkas Dağları’yla ayrılmış olarak resmedilmektedir. Virk ise Ağvank’ın kuzeyinde, Hazar Denizi ile dağlar arasında bulunmaktadır (Hazar Dağları, Kafkas Dağları’nın farklı isimlendirilmesidir). Kolkhis, Karadeniz’in kuzeydoğu kıyısına yerleştirilmiştir.

Haritada Ermenistan, Hazar Denizi’nin güneybatısında ve Mezopotamya’nın kuzeyinde resmedilmiştir. Fırat ve Dicle nehirleri Ermenistan’ın (Toros) dağlarından doğmaktadır. Ermenistan’ın çevresinde Virk, Ağvank, Hirkanya, Büyük Med ülkesi, Part ülkesi, Asur, Suriye, Kilikya ve Kaldea (Güney Babil-çev. notu) bulunmaktadır.

Resim 06

Resim 06a

Jerome'un "Asya Haritasi", yaklaşık 420 yılında hazırlanmış olmakla birlikte, sadece XII. yüzyıl kopyası günümüze ulaşabilmiştir. Haritada kuzey solda bulunmaktadır. Yarımay şekilleri dağları temsil etmekte, nehirler ise paralel çift çizgiyle gösterilmektedir. Aziz Jerome olarak da tanınmış olan Hieronymos (348-420), Kutsal Kitap'ı yorumlayanlardan biridir ve episkopos Kayserili Eusebius'un (260-340) "Onomastikon" çalışmasının tercümesine bu haritayı da eklemiştir. Bu haritada, Kutsal Kitap'ta anılan yerler ve isimler belirtilmektedir.

Karadeniz, haritanın alt sol köşesinde, Hazar Denizi ise, sol yanın ortalarında. Haritanın üst kısmında Hint Okyanusu, alt kısmında ise Yunanistan, Babil, İran, Suriye ve Khaldia (günümüzde yaklaşık olarak doğu Karadeniz bölgesine denk düşmektedir-çev. notu) vardır. Ermenistan, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bulunmakta, Ermenistan'ın kapıları (dağ geçitleri-çev. notu) "armenie pile" ise, bir tarafından Aras'ın, diğerinden ise Dicle'nin doğduğu dağlar olarak gösterilmiştir.

Kapıların altında, bir başka dağa konmuş olan Nuh'un gemisi, bunun sağında ise, Büyük Hayk "armenia superior", alt kısmında ise Küçük Hayk "armenia inferior" bulunmaktadır. Edessa (Urfa-çev. notu), Samosata (Şamşat-çev. notu), Charrhae ve daha başka şehirler Ermenistan dâhilinde gösterilmektedir. İberya (Virk), Part ülkesi, Kolkhis ve Ağvank Ermenistan'a komşudur, Atrırtakan (burada Adiapeni olarak) ise Aras'ın diğer kıyısında, Ermenistan'ın güneydoğusunda bulunmaktadır.

Resim 6a'da, Ermenistan bölgesinin ayrıntılarını görmek mümkündür.

Ölçüler: 24x36 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Additional MS 10049 fol. 64.

Resim 07

Al-İstakhri ismiyle bilinen, Pers asıllı Abu İshak ibn-Muhammat al-Farsi (...-950'ler), Arap coğrafyacı ve tarihçi olarak tanınmıştır.

Al-İstakhri Ortadoğu'yu, Kuzey Afrika'yı ve Akdeniz bölgesini gezmiş, 934-950 yıllarında "Kitab-ul Masalik va el-Mamalik" (Yollar ve Ülkeler Hakkında Kitap) adlı coğrafya kitabını yazmıştır. Bu elyazmasında bulunan ve İslam dünyasına odaklanan Balkh Okulu stilinde bir dünya haritasında, güney yukarıda resmedilmiştir. Elyazmasında sunulan harita, 1836 yılında Bağdat'ta Farsçaya çevrilmiş bir başka elyazmasının kopyasından alınmıştır. Al-İstakhri'nin elyazmasının kopyaları, dünya haritasının haricinde, genel olarak İslam dünyasına ait 18-20 harita ihtiva etmektedir. Bu haritalarda Irak,

Mezopotamya, Mısır, Kuzey Afrika, Basra Körfezi, Kirman, Horasan, Fars, Sahastan (Sistan), Merkezi Asyan, Khazar (Hazar Denizi havzası) ve "Arran, Aderbican ile Ermenistan" olarak adlandırılan batı bölgeleri belirtilmektedir.

Haritanın solunda gösterilen büyük deniz, Basra Körfezi'ni, içinde dört adanın bulunduğu Umman Denizi'ni ve Hint ile Pasifik Okyanusu'nu birlikte göstermektedir. Sağ taraftaki deniz Akdeniz olup, Ege Denizi buradan bir kavis şeklinde inip, Karadeniz'e doğru yönelerek, Hazar Denizi'yle birleşmektedir. Soldaki mavi halka Aral Gölü, üstteki nehir ise, beş kaynağının Ay Dağları'ndan doğduğu Nil'dir.

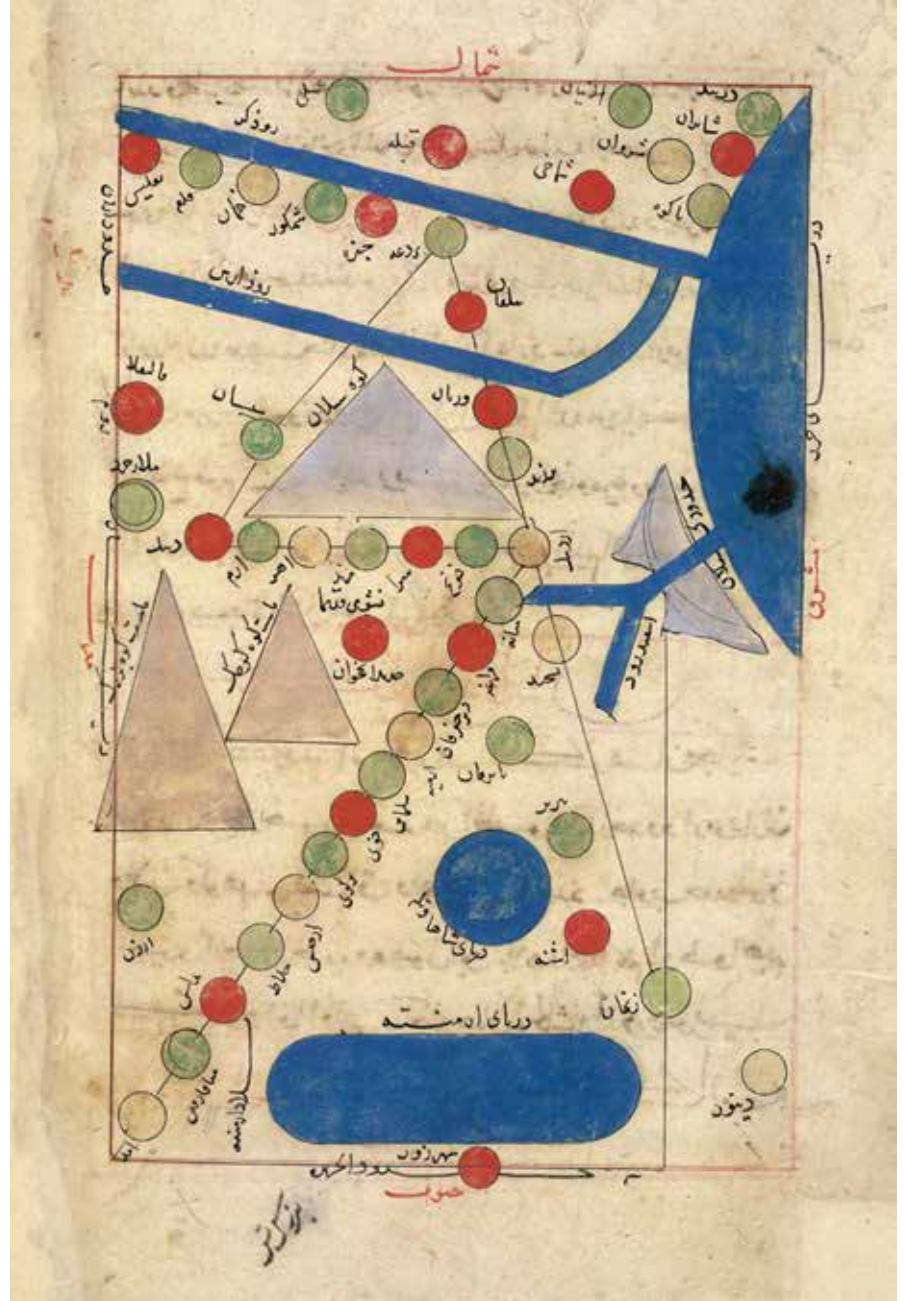
Ülkelerin arasında Ermenistan'ın ismi de Hazar Denizi'nin güneybatısında, İran Adırbecan'ının bitişiğinde belirtilmiştir.

Ölçüler: 20x32 cm. Britanya Müzesi, Londra-Ref. Add. MS 23542f36a.

Resim 08

İstakhrî'nin, "Ermenistan, Arran (Ağvank/Albanya) ve Adırbecan haritası" olarak anılan bu haritası, 934-950'li yıllarda yazmış olduğu "Kitab al-Masalik ve al-Mamalik" (Yollar ve Ülkeler Hakkında Kitap) adlı coğrafya kitabının orijinalinin bir başka kopyasından alınmıştır. Hazar Denizi'nin batısında Bakü (yeşil), Şabran (kırmızı) ve Derbent (yeşil) bulunmakta, onların batısında ise Şirvan (sarı) belirtilmektedir. Kur Nehri'nin batı ucunda resmedilen Tiflis'ten (kırmızı) başlayan yol Şamkhor (Şamgor) ve Gandzak'tan geçerek Bardae (Partav) şehrine varmaktadır. Araks'ın (Aras-çev. notu) güneyinde, haritanın batı sınırında Kalikla (Karin veya Erzurum, kırmızı) ve Malazkert (Malazgirt-çev. notu) (yeşil) bulunmaktadır. Sabalan Dağı'nın güneyinde, sağ tarafta Ardabil'i (Erdebil-çev. notu) (sarı), Khonc, Saran (Sarab, kırmızı), Marand, Ahar, Erem ve Dabil (Dvin, kırmızı) görülmektedir. Bunların güneyinde bulunan kırmızı çemberin üzerinde *eskiden Naşva idi, şimdi ise Nakhcevan* diye yazılmıştır. Ararat'ın iki zirvesi, bu haritada "Küçük Masis Dağı" ve "Büyük Masis Dağı" olarak Ermenice isimleriyle yazılmıştır. Bunların güneyinde Arzan (yeşil), Ardabil'in güneybatısına giden yolda ise Miane, Marağa, Dakharğan, Urmiya, Salmast, Khoy, Berkri, Arçes, Khlav ve Bitlis (kırmızı) bulunmaktadır. Yolun güneyinde "Ermenistan bölgesi" yazılmıştır. "Deylam veya kraliyet denizi" olarak adlandırılan çember şeklindeki mavi göl Urmiya Gölü'dür, altındaki oval formdaki ve "Ermeni Gölü" olarak adlandırılan göl ise Van Gölü'dür.

Ölçüler: 15x23 cm. Britanya müzesi. Londra-Ref. OIOC Ref. I.O. Islamic 1026

Resim 09

“Ermenistan, Ağvank ve Atırpatakan haritası” ve ilgili metinlerden oluşan bu resimler, İbn-Haukali'nin Surat u-Ard'dan (Dünyanın resmi) alınmıştır. Haritada nehirler maviye, dağlar ise açık kahverengine boyanmıştır. Mavi şeritler, Hazar Denizi'ne doğru akan Araks ve Kur nehirleridir. Onların arasında ise Araniyya (Ağvank) işaretlenmiştir. Araks'ın altında Atırpatakan işaretlenmiş, onun altında, batısında ise, iki nehirden sağdakinin sonunda ve oval gösterilen Kaputan Gölü'nün (Urmiya)

arasında Armeniyye (Ermenistan) yazılmıştır. Metinde listelenmiş olan ülkeler ile bu ülkelere ait yerler ile şehirlerin isimleri şu şekilde belirtilmiştir.

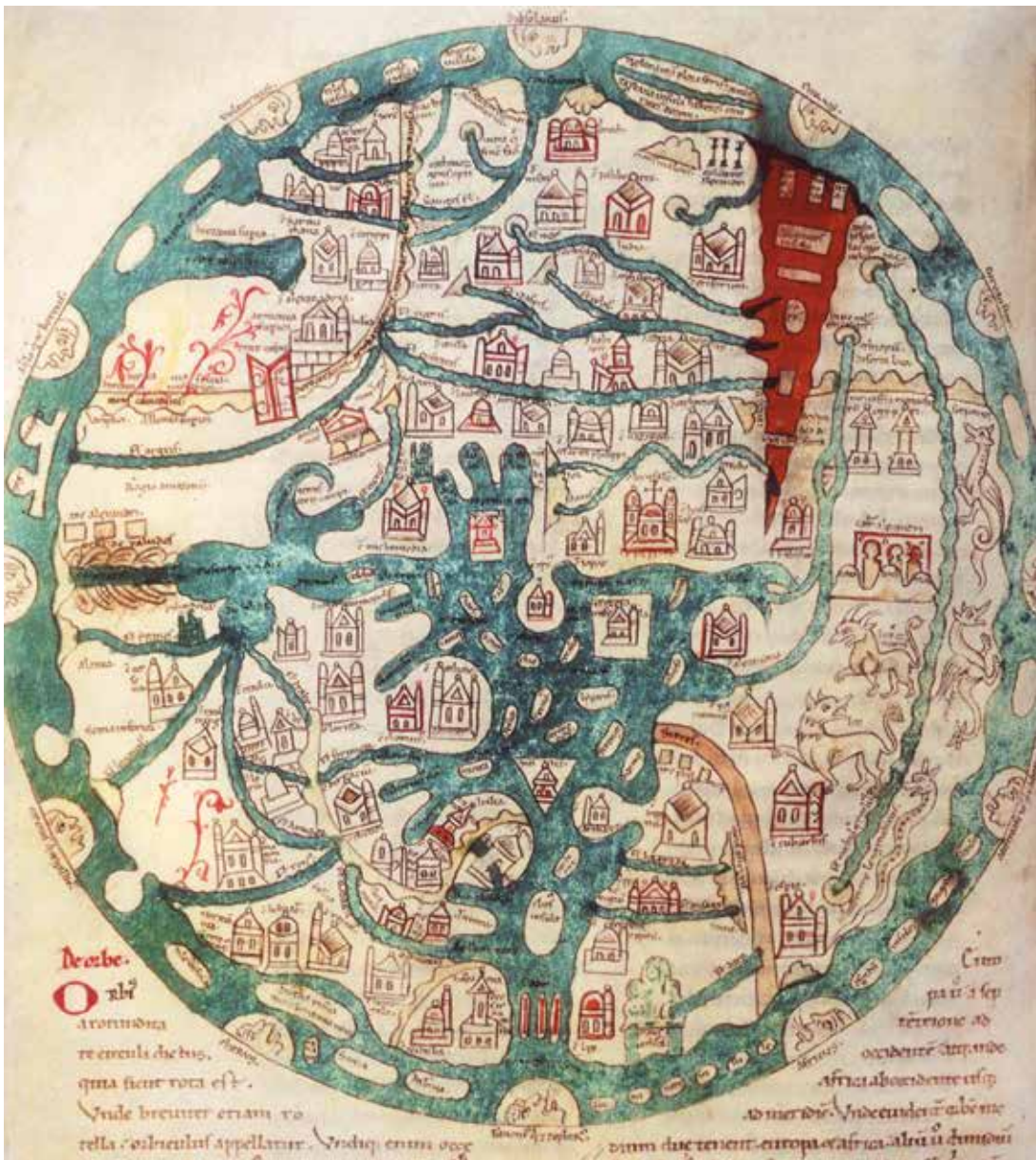
Ağvank – Bab ve Abuab (Derbend), Şirvan, Şamakhi, Şaki, Tiflis, Canza (Gandzak-Gence), Bardahe (Partav, Barda).

Atırpatakan (İran Azerbaycanı) – Marand, Khonc, Tavriz, Ardabil, Zancan, Marağa, Dacerman, Uşne (günümüzde Oşnaviye), Khoy, Urmiya veya Kaputan gölü. Bu şehirlerin tümü günümüzde İran'da bulunmaktadır.

Ermenistan – Khlat, Dvin, Varzan (Varzakan), Kalikla (Karin veya Erzurum), Arzan, Bitlis, Miafarğın (kahverengi boyalı dağların öte yanında), Khılat Gölü (Van Gölü) ve Ararat Dağı.

Fransa Milli Kütüphanesi Ref. MS Arabe 2214

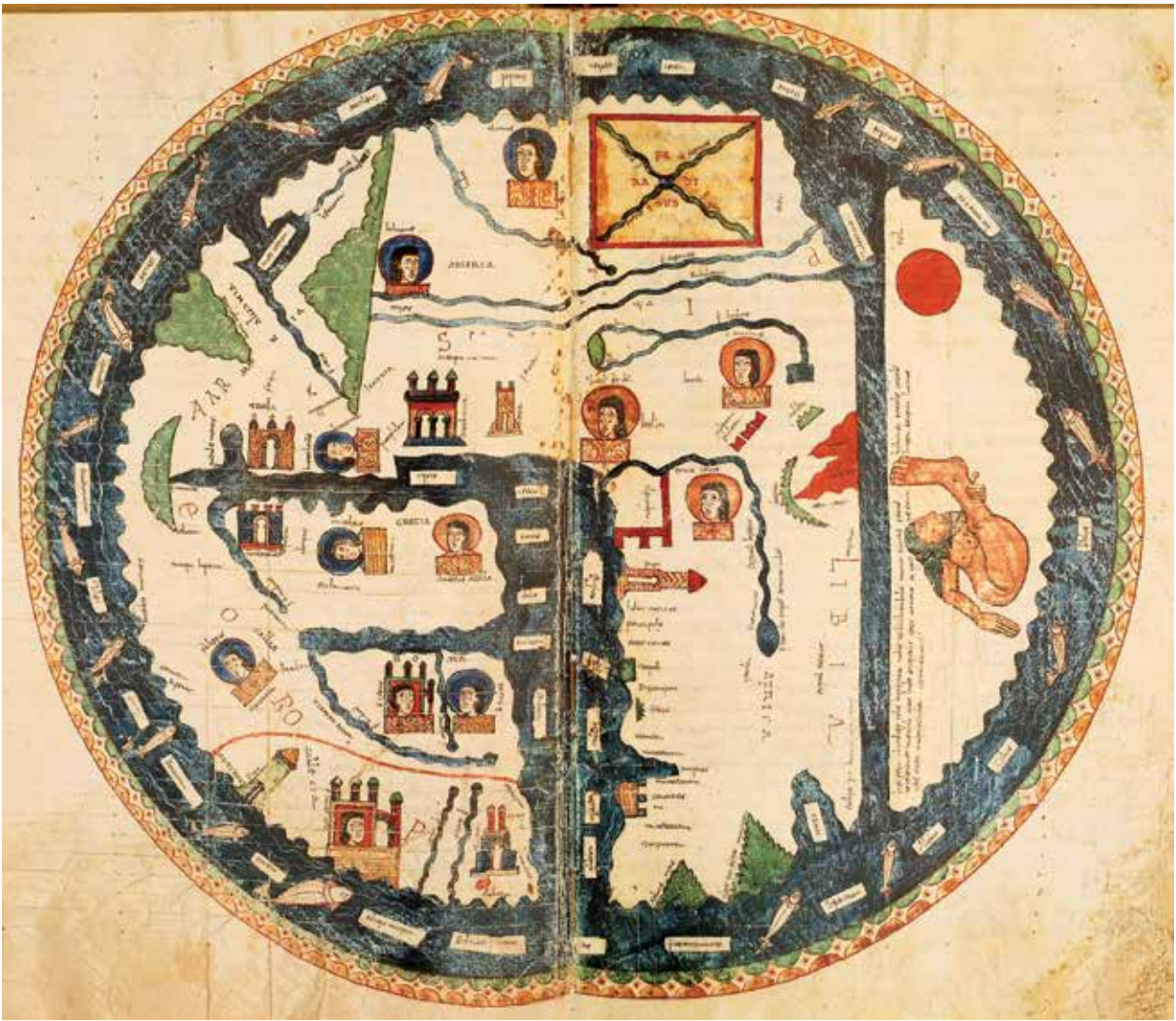
Resim 10

Sevilyalı episkopos İsidore'un (570-636) dünya haritası T-O haritaları serisine aittir. İsidore'un çalışmaları arasında, basit türden birçok benzeri harita bulunmaktadır (bk. resim 9), lakin XI. yüzyıl orijinalinin bir kopyası olan bu örnek daha süslemeli olup, ek ayrıntılara sahiptir.

Haritada doğu yukarıdadır, dikey ayrımını teşkil eden ve genişletilmiş olarak haritanın büyük bir kısmını kaplayan Akdeniz ise, çeşitli adalarla dolu olarak resmedilmiştir. Akdeniz'in üst sol köşesinde Ararat Dağı'nı Nuh'un gemisiyle birlikte ve bitişiğine "Ermenistan" yazısı eklenmiş olarak görmek mümkündür.

Haritanın esas vurgusu, çok sayıda ülke ve şehrin belirtilmiş olduğu Avrupa üzerindedir.

Çapı: 26 cm. Bavyera devlet kütüphanesi, Münih-Ref. Clm 10058.f154v

Resim 11

Beatus dünya haritası, T-O haritaları serisine ait olup, Liebanalı Beatus'un sekizinci yüzyıla ait "Apokalipsis" çalışmasının XII. yüzyıl elyazmasının kopyasıdır.

Harita ovaldir, beğeniyle hazırlanmış ve özenle renklendirilmiştir. Haritadaki dikey mavi çizgi Akdeniz olup, üst soldaki çatal Don Nehri'ni, sağdaki ise Nil'i göstermektedir. Doğu, dört nehirle cennetin de tasvir edildiği haritanın üst tarafına yöneltilmiştir.

Haritanın üst sol tarafındaki yeşil kısımlar Kafkas ve Toros dağları olup, ikisinin arasına büyük harflerle "Ermenistan", üzerinde ise "Ağvank" (Albanya-çev. notu) yazılıdır. Dünyayı çevreleyen denizlerde çok sayıda balık, canavar ve kayık bulunmaktadır. Haritada tasvir edilen başlar, vaaz ettikleri yerlerde resmedilen havarileri belirtmektedir.

Haritanın güneyinde (sağ taraf) bulunan büyükçe ve üzerinde yaşam olmayan ada, merkezi yakıcı halkadır. Kendisini büyük ayağının gölgesiyle koruyan, tek ayaklı bir varlık burada bulunmaktadır.

Ölçüler: 454x326 cm. Ozma manastırı kütüphanesi, İspanya.

Resim 12

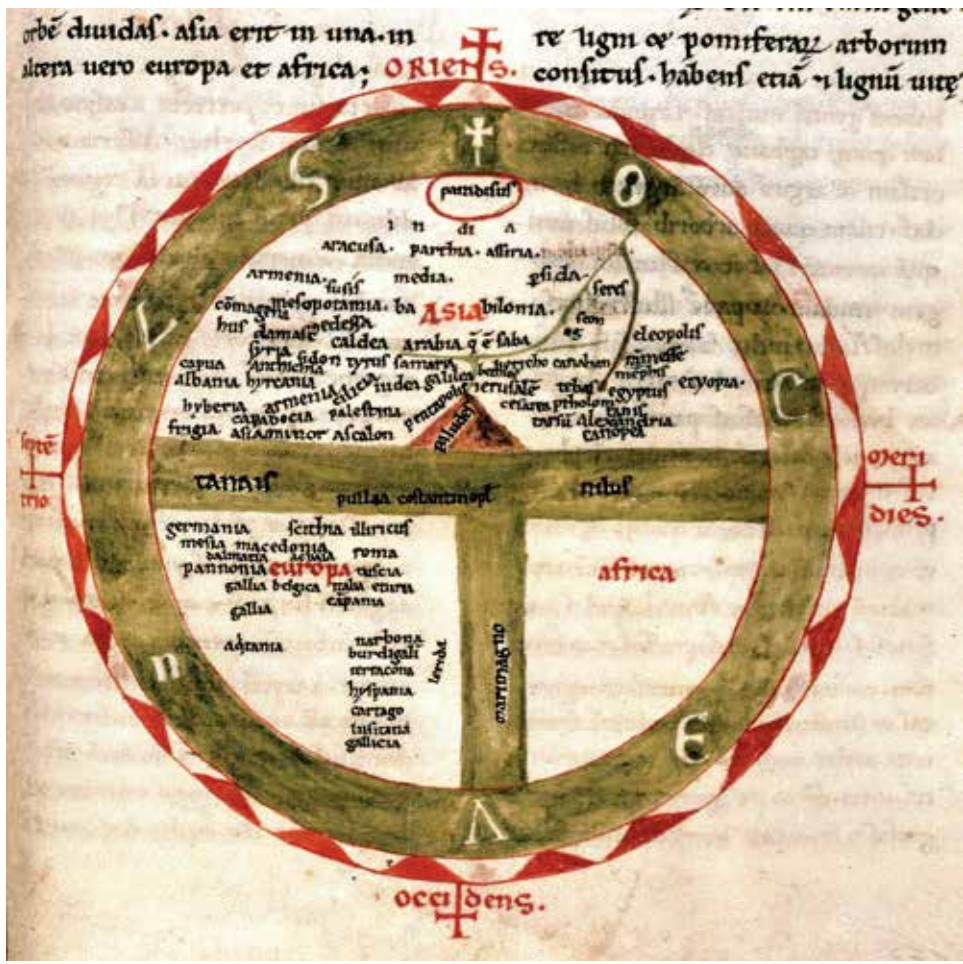
Abu Abdullah Muhammad ibn al-Şarif al-İdrisi veya İdrisi (1099-1166) en önemli Arap coğrafyacılarından. Kral Roger için hazırlamış olduğu "Roger Kitabı" adlı önemli çalışmasını 1154 yılında Sicilya'da, dünya haritası ekiyle hazırlar. Kitabın, Arapça yazılı 70 küçük çaplı haritasında zamanın tüm bilinen anakaraları resmedilmiştir.

Alman haritacı Konrad Miller, İdrisi'nin "Roger Kitabı"nda bulunan küçük haritaları 1927 yılında birleştirerek, İdrisi'nin Büyük haritasını yeniden teşkil eder. Haritada kuzey aşağıda, güney ise yukarıdadır. Burada sunulan, haritanın sadece altıda biri olup, Karadeniz sağda, Hazar ise soldadır.

Haritada Ermenistan üç kısma ayrılmıştır. Van Gölü yakınında Büyük Hayk, *aaliarmînîa* bulunmaktadır. Küçük Hayk, *asafel armînîa* ise gölün batısında, üçüncü Ermenistan, "Ermenistan'ın bakiyesi" *bakiet armînîa* ise iki göl arasında belirtilmiştir. Haritada şu şehirlerin isimlerini görmek mümkündür, *bidlis* (Bitlis), *kalikala* (Karin veya Erzurum), *halat* (Akhlut), *hui* (Khoy), *slamas* (Salmast), *nasua* (Nakhicevan) vs.

1154 yılından kalma bu haritada dahi Araks'ın kuzeyinde kalan bölge *bilad alran*-Arran veya Ağvan ülkesi olarak anılmaktadır. Azerbaycan (*bilâd aderbaigan*) ise, Araks'ın güneyindedir.

Haritanın komple ölçüleri: 195x92 cm.. Yazarın koleksiyonu, şimdi Matenadaran.

Kilikya isminin bitişiginde bulunan ve bu haritanın hazırlandığı dönemde en parlak dönemini yaşayan ve Avrupa ile aktif ticari ve siyasi bağlantı içinde olan Kilikya Ermeni Krallığı'dır.

Asya'nın doğusunda Hindistan, Part ülkesi, Asur, Mar ülkesi ve Pers ülkesi bulunmaktadır. Haritanın kuzeydoğusunda, Armenia (Ermenistan) yazısının altında Mezopotamya, Yedisiya (Urfa), Damaskus (Şam-çev. notu), Suriye, Antiok (Antakya-çev. notu), Hirkaniya vb. ülkeler, onların batısında Kapadokya, Prügya (Finike-çev. notu) ile Küçük Asya, Ağvank (Albanya) ve Virk (İberya) ise onların kuzeyinde bulunmaktadır.

Çapı: 16,3 cm. Fransa, Ex-an-Provance, Mejan kütüphanesi.

Resim 13

Episkopos İsidore'un bu T-O haritasının halkası, yerleşimi olan dünyayı içine alan okyanusla çevrelenmiş, halka ise "T" harfi şeklindeki sularla Asya, Avrupa ve Afrika'yı betimleyen üç anakaraya ayrılmıştır.

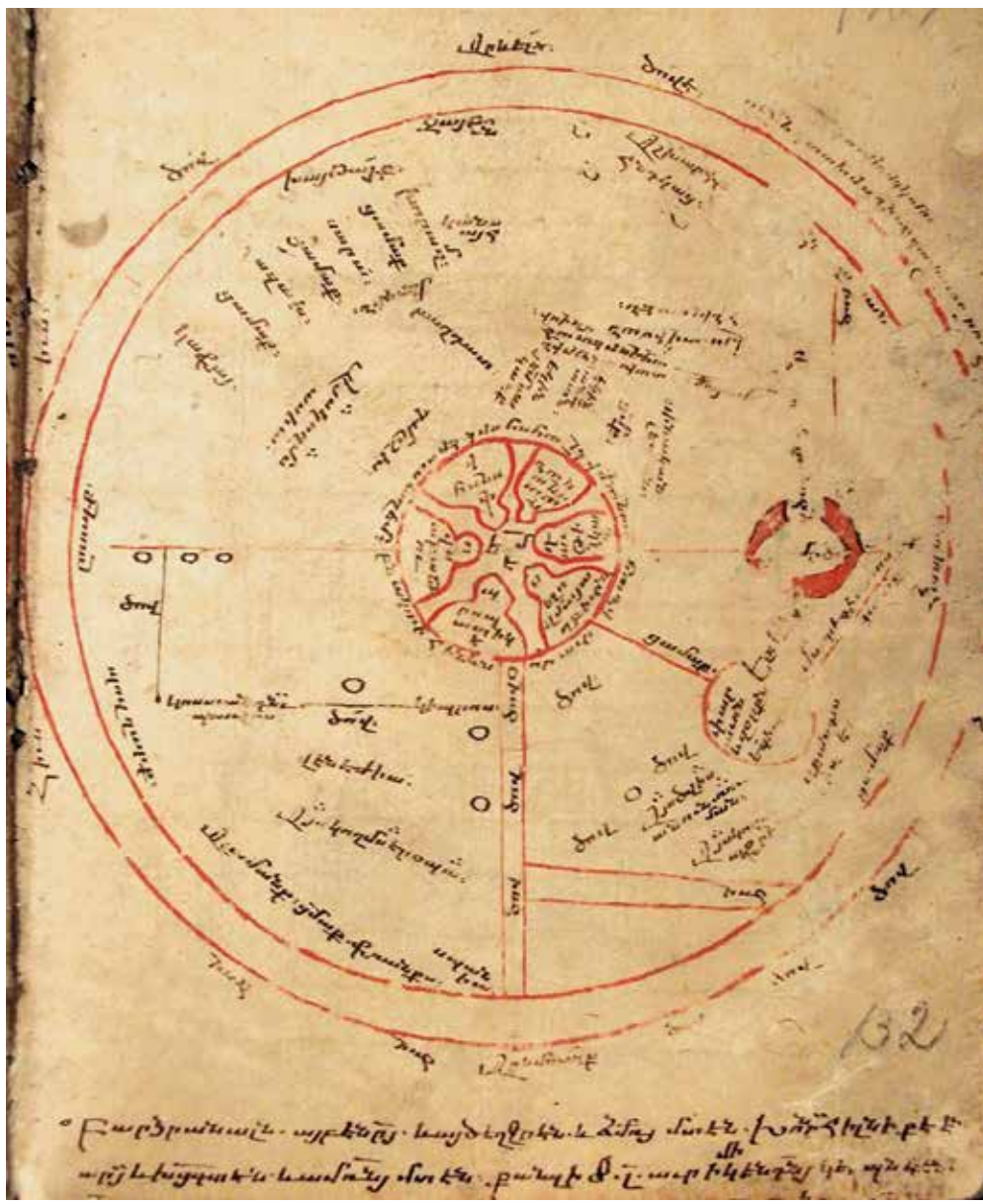
Avrupa'da Almanya, İskit ülkesi, Mesiya, Makedonya, Dalmaçya, Pannoniya, Roma, Toskana, Gağgia (Fransa-çev. notu) (2 kez), Belçika, İtalya, İspanya, Kartagena (Kartaca-çev. notu), Galiçya ve daha 10 ülke olarak, toplam 25 yer ismi belirtilmiştir.

Afrika bölgesinde hiçbir yer ismi ve daha başka veriler belirtilmemiş olmakla birlikte, günümüzün birçok Afrika ülkesi Asya bölgesinde gösterilmektedir.

Cennet ise Asya'da, haritanın doğu (üst) köşesinde, okyanusta resmedilmiş olan haçın altında gösterilmektedir. Şehirlerden Kudüs, Betlehem ve Yeriko (Jericho) belirtilmiştir.

Asya bölgesi, birçoğu şehir ve ülke isimlerinden oluşan, farklı yer isimleriyle doludur. İçlerinde Virk (Hiberya), Ağvank ve iki Ermenistan bulunmaktadır, bunlardan ilki Büyük Hayk'tır, diğeri ise, birincisinin güneybatısında,

Resim 14

Bu anonim elyazması Ermenice harita, uzmanların analizine göre 1260-1340 yıllarına aittir. XV. yüzyılda derlenmiş olan bir koleksiyona ait olan bu elyazması harita cüzi oranda oval olup, güney ciheti üst tarafa yönlendirilmiştir. Bu harita, basit bir T-O tipi haritanın belli ölçüde gelişmiş seçeneği olup, T harfinin dikey kısmında iki kırmızı çizgi ile Akdeniz belirtilmiştir, soldaki yatay kırmızı çizgiyle Don, sağdakiyle Nil nehri işaretlenmiştir.

Haritanın merkezinde ve nispeten büyük olarak, kapıları ve mahalleleriyle Kudüs şehri resmedilmiştir. Sina Dağı, şehrin güneybatısında belirtilmiş, onun güneyinde ise Kızıldeniz bulunmaktadır. Haritayı dikine bölen çizginin

(Akdeniz) solunda “Bu yanda Eropa” yazılmış ve Alamanlar (Almanya), Franklar (Fransa), İspanya, Bulgarlar, daha iç kısımda ise Venejia (Venedik) diye belirtilmiştir. Aynı dikey çizginin solundan ilerleyen çizginin (deniz) üzerinde “Kıbrıs”, “Konstantinopolis” yazılmış, Karadeniz ise buradan bir köşe yapıp, Asya’ya doğru uzanarak, kırmızıyla belirtilmiş olan Don Nehri’ne kadar uzanmaktadır.

Paralel kırmızı çizgilerle gösterilen Akdeniz’in sağında “Bu yanda Afrike” yazılmış, üzerinde bulunan kırmızı halka ise “Mısır”ın firavunu ve orduları” olarak işaretlenmiştir. Haritanın büyük bir kısmını Asya kaplamaktadır. Burada, Don’un sol ucunda Iruzlar (Rusya), ardından da sırayla Kafa (Kefe-çev. notu), Azakh, Sara ve Khorazm (Merkezi Asya) yer isimleri belirtilmiştir. Haritanın kenarına yakın Khaytaylar (Çin), Caybun (Japonya) ile Hint Dünyası bulunmaktadır. Haritanın merkezine yakın olarak Bağdat, Dmşkh (Damas-kus) (Şam-çev. notu) ve Merdin şehirleri bulunmaktadır.

Tüm dünya denizle çevrelenmiş olup “Dünyayı çevreleyen genel deniz bu şekildedir” olarak belirtilmiştir.

Çapı: 125 mm. Matenadaran, Yerevan-elyazması No 1242.

Resim 15

Resim 15a

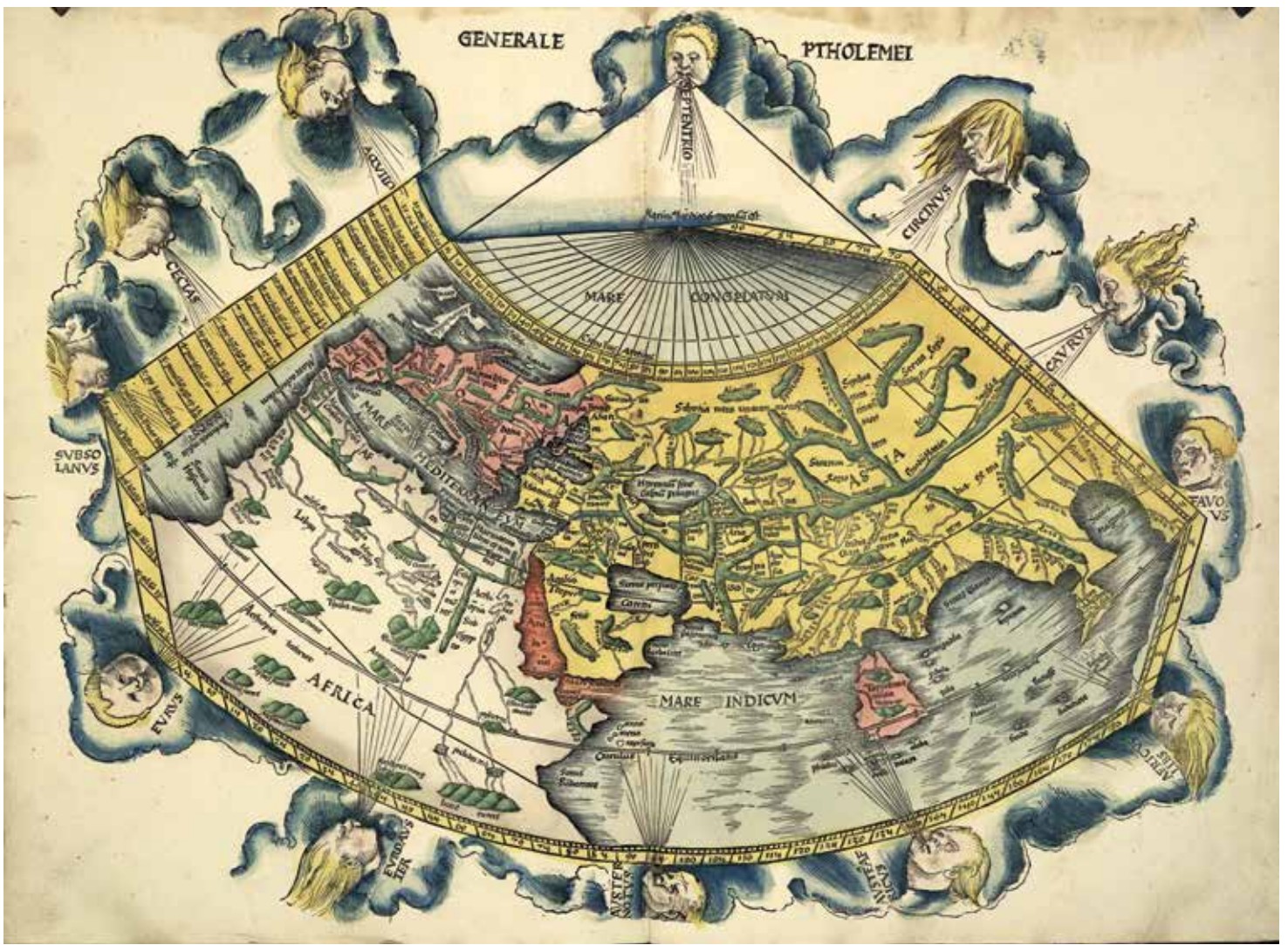
“Mezmuur” olarak anılan bu harita, 1250 tarihli elyazması bir Zebur’un içine eklenmiştir. Harita, Ortaçağ T-O stilinde çizilmiştir. Avrupa’da bu tarihte nispeten doğru çizmek için gerekli olan haritacılık bilgileri bulunmuş olmasına rağmen, bu haritayı hazırlayan, Hıristiyan prensiplerini takip ederek, var olan bilimsel temelleri göz ardı etmeye karar vermiştir.

Harita yuvarlak olup, üst kısmında, yerküreyi elinde tutan ve buhur yapan meleklerle çevrili İsa Mesih bulunmaktadır. Dünya okyanusla ve 12 rüzgârla çevrilmiştir. Uzak ülkelerde yaşayan hayali varlıklar, haritanın sağ alt köşesinde resmedilmiştir. Doğu cenahı, haritanın üst kısmında olup, Âdem ile Havva tasviri ve içeriye doğru akan nehirleriyle Cennet burada resmedilmiştir. Eski Ahit’te belirtilen Gog ve Magog (Yecuç Mecuç-çev. notu) halklarının yaşadığı ülke surlarla çevrilidir, Kızıldeniz’de ise, Musa’nın geçtiği yer belirtilmiştir.

Haritada Kudüs, haritanın ve dünyanın merkezi olarak betimlenmiştir. Ararat Dağı ve üzerinde oturmuş olan, hilal şeklindeki Nuh’un gemisi saatin 10’u yönünde, Kafkas Dağları’nın güneyinde bulunmaktadır. Nuh’un gemisinin yanında kırmızı renkle “Armenia” yazılıdır. Haritada daha başka ülkeler ve şehirlerin isimleri ile birçok veri bulunmaktadır.

Ermenistan, resim 15a’nın detayında resmedilmiştir.

Ölçüler: 10x15 cm. Britanya müzesi, Londra-Ref. Additional MS. 28681

Resim 16

Bu harita Batlamyus'un "Coğrafya" kitabının en eski basımlarından biri olup, Martin Waldseemüller tarafından hazırlanarak, Schott tarafından 1513 yılında basılmıştır. Bu dünya haritasında dünya 12 rüzgârla çevrelenmiş ve iklim bölgelerine ayrılmış olarak görülmektedir. Kırmızıya boyanmış olan Kızıldeniz haricindeki denizler mavi, dağlar ise yeşil renktedir. Büyük ve Küçük Hayk büyük harflerle, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında, bilinen dünyanın merkezinde gösterilmektedir. İki Ermenistan'ın bitişiğinde Mar ve Part ülkeleri, kuzeyde ise, Ağvank ve Abazya vardır, Azerbaycan ise bulunmamaktadır.

Hint Okyanusu, tamamen karayla çevrili gösterilmiş, dünyanın dış sınırları ise yarım bırakılmıştır.

Batlamyus'un "Coğrafya" kitabından günümüze 40'ın üzerinde elyazması örnek ulaşıp, bunlardan bir kısmı eksiklidir. Matbaanın icadından sonra ise, 1477-1600 yılları arasında bu kitap 50 kereden fazla basılmıştır. Her bir yayıncı, haritaları çizerken, elyazmasındaki yerlerin açıklamaları ve verilerini baz almış olduğundan dolayı, haritalar, birbirinden farklı olmakla birlikte, genel olarak birçok konuda birbirine benzemektedir.

Batlamyus haritaları basit olup, XV.-XVI. yüzyılın bazı haritalarında yaygın olarak görülen süslemeli baş harfleri ve başlıkları yoktur.

Resim 16/a

Ölçüler: 61x45 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.1.d.9

Resim 17

Bu harita Batlamyus'un "Coğrafya" kitabının en eski basımlarından biri olup, Nikolaus Germanus'a ait olmuş ve 1482 yılında, Leonard Holm tarafından, Almanya'nın Ulm şehrinde basılmıştır. Harita, Batlamyus'un atlasının "Asya'nın İkinci Haritası"dır ve Virk, Kolkhis, Ağvank ve Büyük Hayk'ı göstermektedir.

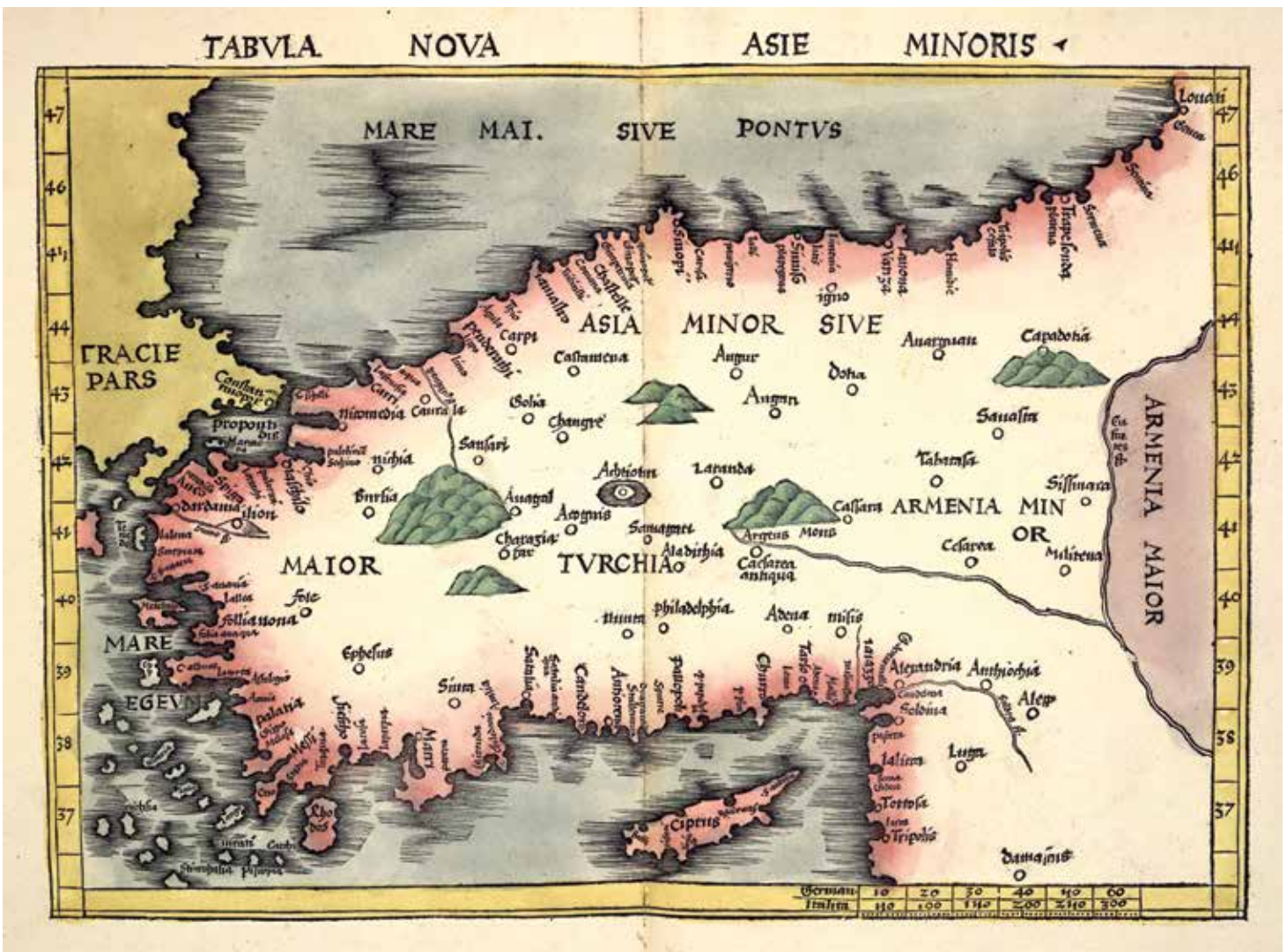
Haritanın kuzeyinde üç ülke gösterilmektedir. Bunlardan ilki Kolkhis (Abazyasarı) Karadeniz'in doğu kıyısında bulunmakta olup, Kafkasya Dağları ile çevrilidir, ikincisi İberya (Virk-mavi) ise, tamamen dağlarla kaplıdır. Bu iki ülke, birkaç eski ülke ile birlikte günümüzdeki Gürcistan'ı teşkil etmektedir. Üçüncü ülke Albanya (Ağvank-pembe), Hazar Denizi'nin batı kıyısında bulunup, Kafkasya Dağları'yla çevrilidir ve günümüzde bu bölge Azerbaycan Cumhuriyeti olarak anılmaktadır.

Bu ülkelerin güneyinde bulunan Büyük Hayk veya Armenia Major (beyaz), güneyde Mar ülkesi ve Asur'la, batıda ise, Büyük Hayk'tan Fırat Nehri'yle ayrılan Küçük Hayk'la (Armenia Minor) sınırdadır. Ermenistan bölgesindeki önemli şehirler, dağlar, nehirler ve göller belirtilmektedir. Digris (Dicle-çev. notu) Nehri, Tospita (Van) Gölü'nün kıyısında bulunan Tospita-Tuşpa (Van) şehrinden doğmaktadır.

Kıyısında Artamet şehrinin bulunduğu diğer göl, Astiara olarak anılmaktadır. Bu şehir gerçekte Van Gölü'nün kıyısında. Üçüncü göl olan Likhnitis, Sevan veya Geğama olarak anılan göldür. Büyük Hayk'ın şehirlerinden Artaşat, Armavir, Tigranakert, Bagavan, Arşamaşat, Nakhvana (Nakhicevan), Khorsan (Kars) ve Tervan (Yerevan) belirtilmektedir.

Ölçüler: 54x43 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Rare Books G8175

Resim 18

Bu Küçük Asya haritası, Batlamyus'un "Coğrafya" atlasının, Waldseemüller tarafından hazırlanıp, Schott tarafından 1513 yılında Strasbourg'da basılan kitabındandır. Anadolu ile Küçük Hayk'ın gösterildiği ve "Asya'nın yeni haritası" olarak anılan haritada, kara içlerinde bulunan yerlerin sadece en önemlileri belirtilmekte, deniz kıyısında bulunan şehirler ve yerler ayrıntılı bir şekilde sunulmaktadır.

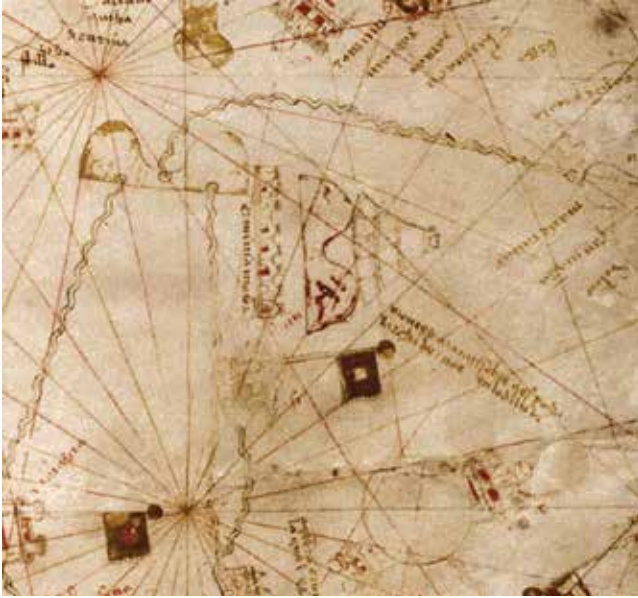
Bundan çıkarılacak olan sonuç, haritanın, Portolan haritalarda olduğu gibi, denizcilerin kullanımı için hazırlanmış olduğudur (bk. ayrıca resim 19, 20, 21). Batlamyus haritaları içinden bu haritada ilk defa olarak, Küçük Asya'da "Türkiye" adı belirtilmektedir. Küçük Hayk, yarımadanın doğu ucunu kaplamakta, Büyük Hayk ise, Fırat'tan doğuya, Ermeni Yüksek Platosu'na doğru uzanmaktadır.

Ölçüler: 61x45 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.1.d.9

Resim 19. Açıklamalar için bk. öteki sayfa

Resim 19a

Resim 19b

Resim 19a/19b

XV. yüzyıl Katalon haritacılarından olan Mecia de Viladestes, 1413 yılında, “Viladestes” olarak anılan ünlü portalanımı hazırlar. Bu harita parşömen üzerine çizilmiş olup, göz alıcı renklerle hazırlanmış minyatürlere sahiptir.

Harita, nispeten büyük olup, deniz kıyısında bulunan şehirler ve ayrıntıların haricinde, denizlerden uzak, iç kısımlarda bulunan farklı şehirler, vahalar, dağlar ve daha başka ayrıntılar verdiği için dolayı, Katalon haritalarına has özellikler taşımaktadır. Afrika kıtasında, birkaç kral ve develere binmiş iki Arap kabile reisi resmedilmiştir. Bu harita, portolan haritacısı Cresques tarafından 1375 yılında hazırlanıp, Fransa kralı V. Charles’a hediye edilmiş ve günümüzde Paris’teki Fransa Milli Kütüphanesi’nde bulunan “Katalan atlası” ile büyük benzerlikler taşımaktadır.

Haritanın 19a detayında, İncil’in iki nehirleri olan Fırat ve Dicle ile Aras’ın kaynağı olarak Ermeni Yüksek Platosu, Karadeniz’in güneydoğusunda gösterilmiştir. Ararat Dağı yandan resmedilmiş olup, çift zirvelerinin üzerinde çadır şeklindeki Nuh’un gemisi bulunmakta, alt kısmında ise Ermenistan yazılmaktadır. Bu, Katalon haritalarında Ermenistan’ın betimlendiği klasik şekildir.

19b detaylı haritada, haçlılar için dost Hıristiyan limanların olduğu belirtilen, Kilikya Ermeni Krallığı’nın yeşil kemerlerle çevrili şehirleri ile birlikte kapladığı alan gösterilmektedir.

Ölçüler: 115x85 cm. Fransa Milli Kütüphanesi, Paris-Ref. GeAA 566

Resim 20

Akdeniz'in resmedildiği 1339 tarihli bu portolanı hazırlayan haritacı, Angelino Dulcert'tir. Bu harita, günümüze kadar ulaşabilmiş, tarihi mevcut ve imzalı en eski portolandır. Diğer Katalon haritaları gibi, burada da, kıyı ayrıntılarının haricinde, karaların iç kısımlarıyla ilgili ayrıntılar bulunmaktadır. Burada yer bulan, Büyük Hayk ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın bulunduğu, portolanın Akdeniz'in doğu ve Küçük Asya kısmıdır.

Ölçüler: 102x75 cm. Fransa Milli Kütüphanesi, Paris-Ref. Res. Ge. B 6

Resim 20/a

Karadeniz'in güneydoğusunda, pusula çizgilerinin (loksodromlar) kesişme noktasının merkezinde, Dicle ve Fırat nehirlerinin doğduğu "Ermenistan"ın ismini okumak mümkündür. Yazının altında Ararat Dağı ve dağın tepesine konmuş olan Nuh'un gemisi bulunmaktadır. Fırat'ın üzerinde Arzencan (Yerzinka) şehri resmedilmiştir. Ermenistan bölgesinin bu şekilde resmedilmesi, birçok portolana özgün olup, içlerinden bazıları bu kitapta yer bulmuştur.

Resim 20/b

Resim 20/b. Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde bulunan Kilikya, burada "Erminia Minor", yani "Küçük Hayk" olarak anılmakta, şehirleri ise yeşil bir kemer altında resmedilmektedir. Bu kemerin çok önemli bir fonksiyonu vardır. Batıdan gelen haçlılar için, hangi limanların dost veya düşman olduklarını bilmenin önem taşıdığından dolayı, Kilikya limanları bu şekilde çevredeki İslam şehirleri ve limanlarından ayrılmaktadır.

Haritada Kilikya bayrakları resmedilmiş ve Layaziyon (Ayas), Tarsos (Tarsus) ve Kuçon (Korikos) gibi önemli şehirler belirtilmiştir. Üzerinde beyaz haçların bulunduğu siyah bayrak, Korikos şehrinin, aslan resimli olan ise, Ayas'ın bayrağıdır.

Resim 20/c

Bu detay, Abraham Cresques'in 1375 tarihli portolanından alınmıştır ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın bulunduğu, Akdeniz'in kuzeydoğu kısmını göstermektedir.

Diğer haritada olduğu gibi, dost Ermeni limanlarının isimleri ve bayraklarının minyatür resimleri, tümü de yeşil dost kemeriyle çevrelenmiş olarak burada da belirtilmiştir.

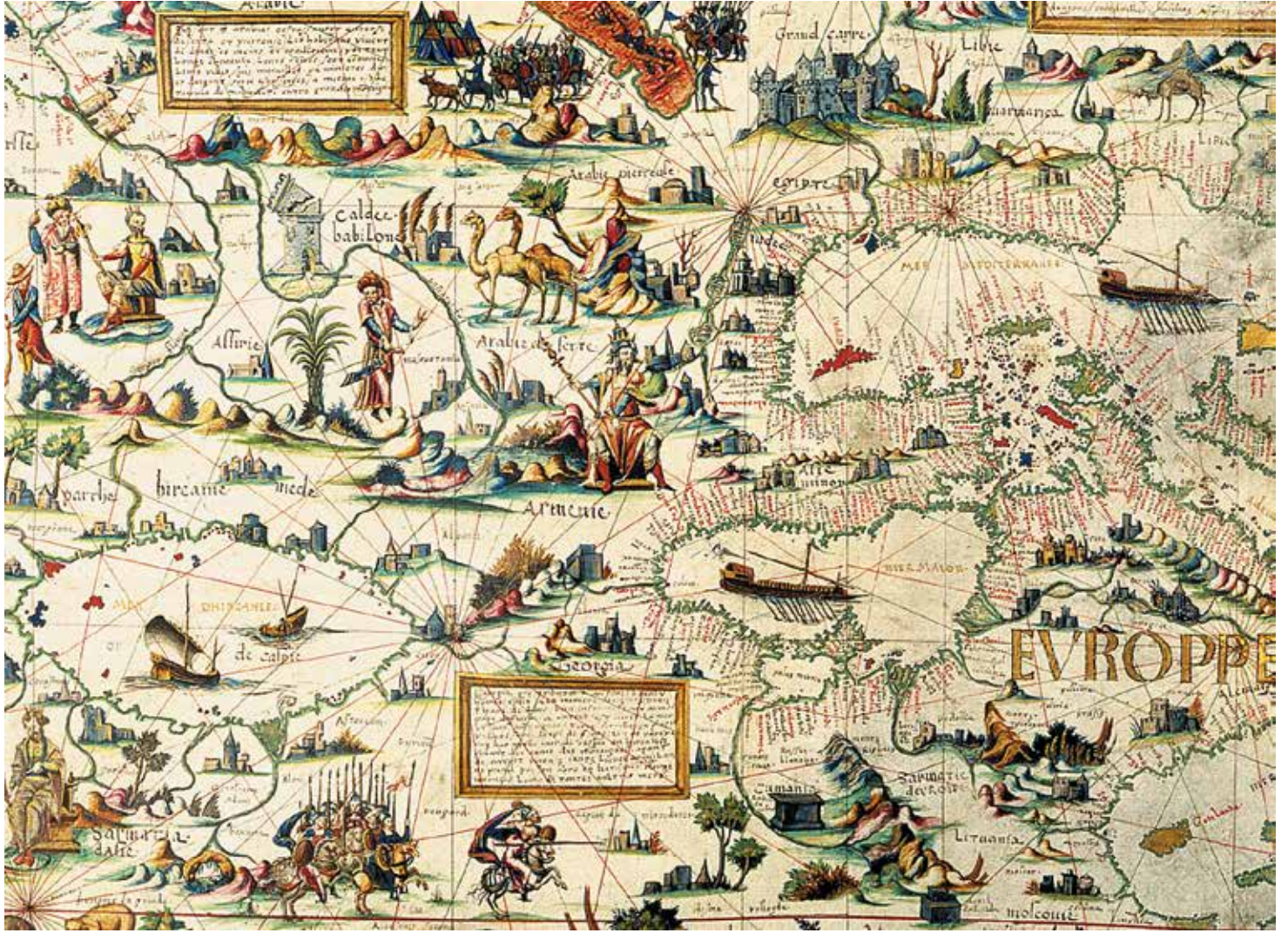
Resim 21

Pierre Desceliers'nin (1487-1553) portolan dünya haritalarından biri de burada görülmektedir. Desceliers'nin, "Planisphere" adlı dünya haritası, Amerika'dan Japonya'ya ve Pasifik Okyanusu'na kadar olan dünyayı göstermektedir. Bu harita da, bir önceki gibi çok büyük boyutlu olup, 1550 yılında Fransa'nın Montmorency şehrinde parşömene çizilmiş, farklı canlı renklerle resimlendirilip, nakşedilmiş bir haritadır. Bu harita, önkelerine nazaran daha büyük oranda bezemelere ve açıklamalara sahiptir..

Harita büyük olup, masaya serilerek okunması gerektiğinden dolayı, yazılar iki yandan okunmak için düzenlenmiştir. Limanların isimleri ve denizciler için gerekli olan ayrıntılarıyla, tüm dünya resmedilmiştir. Haritacı tarafından karadaki şehirler ve ülkelerin isimleri, insan ve hayvan figürleri ile farklı görüntüler resmedilmiştir. Tarihi olaylar ve efsanelerle ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Dünyanın bu kısmının o dönemde tacirler için çekici ve özel ilgi konusu olduğundan dolayı, Uzakdoğu'yla ilgili özel ek açıklamalar bulunmaktadır.

Resim 21a

Detayın 21a resmi, haritanın sadece bir bölümünü, Ermenistan'ın da görüldüğü Ortadoğu'yu göstermektedir. Ermenistan'ın kuzeyinde Albanya-Ağvank, güneyinde ise, adı İran Atrpatakanı-Azerbaycan olarak değiştirilen Mar ülkesi (Media) bulunmaktadır.

Ölçüler: 215x165 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Additional MS 24065

Resim 22

Gerardus Mercator'un (1512-1594) "Büyük Hayk, İberiya, Kolkhis ve Albanya haritası", Batlamyus'un kendisi tarafından hazırlanmış olan "Claudios Ptolomeus'un dünya haritaları" atlası temelinde hazırlanıp, 1578 yılında yayınlanmıştır.

Ermenistan topraklarında iki göl resmedilmiş ve Tuşba ve Arçes olarak adlandırılmıştır. Bu iki isim Ermenicede Van Gölü'nü belirtmek için kullanılmıştır. Şehirler ve yerleşim yerleri çok yaklaşıktır ve bu durum, haritanın temelini oluşturan Batlamyus haritasına özgündür. Küçük Hayk, haritanın batı ucundan başlamakta, Atropaten (Azerbaycan) ise, Aras Nehri'nin güneyinde, İran sınırları içinde gösterilmektedir. Batlamyus haritalarının diğer yayınlarında olduğu gibi, burada belirtilen Ermenistan şehirleri arasında Tuşpa (Van), Artamet (Edremit-çev. notu), Artaşat, Armavir, Tigranakert, Bagrevan, Arşamaşat, Nakhvana (Nakhicevan), Khorsan (Kars) ve Tervan (Yerevan) belirtilmektedir.

Ölçüler: 46x35 cm. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG 29, şimdi Matenadaran'da.

Resim 23

Abu Zakariya ibn Muhammad al-Ğazvini (1203-1283) İranlı bir coğrafyacı olup, “Athar-al Bilad va Akhbar al-İbad” (Yerler ve varlıklarla ilgili anılar) isimli coğrafya sözlüğünü hazırlamıştır.

Ğazvini'nin diğer dünya haritalarında olduğu gibi, yerküre burada da iklim kuşaklarına ayrılmış ve iklim şartları özel olarak vurgulanmıştır. Güney, haritada yukarıda gösterilmiştir. Kuzey bölümünde “Burada yeteri kadar güneş ışığı yoktur ve soğuktan dolayı hayvanlar yaşamamaktadır” diye not düşülmüştür. Güney bölgesinde ise “Bu bölgeyle ilgili veriler bulunmamaktadır” ve “Son derece sıcak olduğundan dolayı burada hayvanlar yaşamamaktadır” diye belirtilmiştir.

Kuzey kutbu bölgesinde “Bu bölgede Koçtan Teraziye kadar bir gündür, Teraziden Koça kadar ise bir gece” yazılmıştır. Güney kutup bölgesi için bunun tersi belirtilmiştir. Haritanın solundaki (doğu) deniz Pasifik Okyanusu'dur, ortadaki ise Hint Okyanusu ile Basra Körfezi. Arap yarımadası daire şeklinde bir ada olup, Hint Okyanusu'nun içinde bulunmaktadır. Elyazmasının katlandığı yerin içinde bulunan Hazar Denizi'nin bir kısmı gözükmektedir. Aras, doğuda Kur Nehri'yle birleşmiş, birlikte Hazar Denizi'ne akıyor. Batıda Aras Nehri Dicle'yle, Kur ise Karadeniz'e birleşmiş olarak resmedilmiştir. Dicle ile Aras arasında Armenie yazılmış olup, yazının bir yanında Tavrız, diğer yanında ise Erzurum işaretlenmiştir.

Çapı: 30,5 cm. Walters Gallery, Baltimor, ABD-Ref. W 593 ff 52v-53r

Resim 24

“Büyük İskender’in fethettiği ülkeler” adlı bu harita, Abraham Ortelius’un (1528-1598) “Dünyanın tüm bölgeleri” atlasının sayfalarından alınmış, 1595 yılında Amsterdam’da Latinceyle yayımlanmıştır.

Haritada, Büyük İskender’in Hindistan’a kadar olan fetihlerine yer verilmiştir. Ermenistan’ın iki gölü olarak Arçes ve Tuşba belirtilmiş olmasına rağmen, bunlar aslında aynı gölün farklı adlarıdır. Büyük bir ihtimalle Van ve Urmiya gölleri gösterilmek istenmekle birlikte, yanlışlıkla birbirine bitişik ve Dicle’nin kaynağı olarak sunulmaktadır. Bu durum, birçok haritada tekrarlanan bir yanlış olup, zamanın alışkanlığına istinaden, birbirinden kopya edilmiştir.

Haritadaki resim Jüpiter-Amon tapınağı olup, büyük harflerle, bu haritanın Ortelius tarafından Amsterdamlı Henrico Skotio’ya hediye edildiği belirtilmektedir.

Ölçüler: 49x37 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Ref. Maps C.3.d.6

Resim 25

Bu dünya haritası, Ortelius tarafından 1598 yılında, küçük bir atlas için hazırlanmış olup, "Dünyanın aynası" olarak adlandırılmıştır.

Bir yanda, bu haritanın Kafkasya'nın güney bölgesinin detayı görülmektedir. Burada Ermenistan, İran ve Suriye görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde kurulmuş olduğu Küçük Asya yarımadasının ismi olarak Anatolia belirtilmiştir. Azerbaycan'dan eser yoktur.

Haritada birkaç şehir gözükmemektedir. Derbend, Musul, Tavrız, Halep, Bağdat, Şiraz ve Erzurum. Hazar Denizi ise Bakü denizi olarak adlandırılmaktadır.

Britanya Kütüphanesi Ref. Maps C.2.d.7

Resim 25a

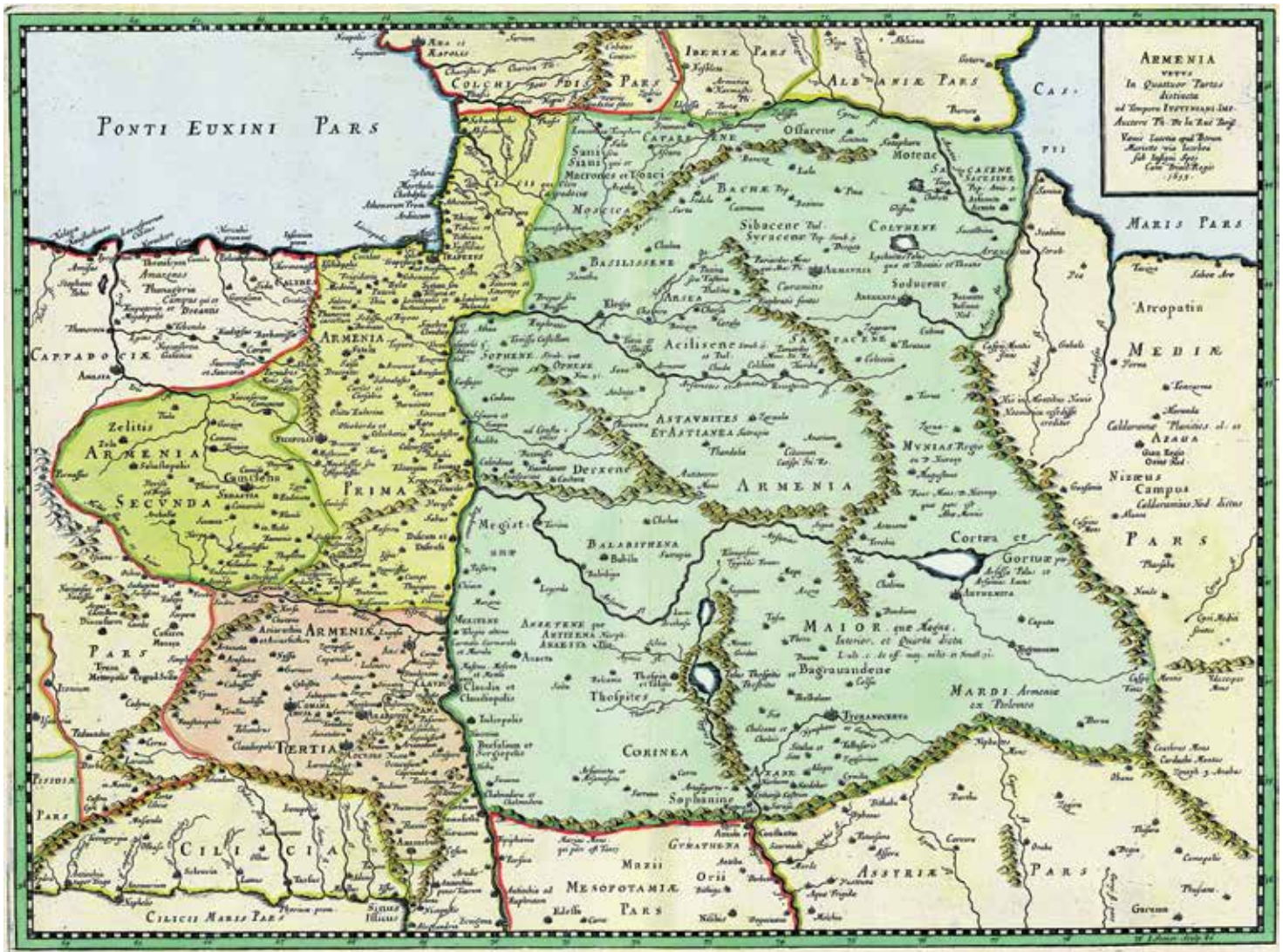
Resim 26

Osmanlı İmparatorluğuna ait olan bu harita, Abraham Ortelius'un (1528-1598) "Yerkürenin tüm alanı" adlı atlasının 110. sayfası olup, 1595 yılında, Latince olarak Amsterdam'da yayınlanmıştır. Ortelius'un atlasları çok beğenilmiş olduğundan, 41 defa farklı dillerde yeniden basılmıştır. Bu yayınlardan bazılarında 219 harita bulunmaktadır.

Ortelius'la ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla "Ermenistan haritacılığının kısa tarihi" metninin 10. bölümüne bakmak gerekir.

Haritada, Osmanlı devleti ile komşu ülkeler resmedilmiştir. Ermenistan'ın, Van Gölü'ne kadar olan kısmı Osmanlı egemenliğinde bulunmakta, Van Gölü ise, göldeki adalardan birinin adıyla "Akhtamar" olarak anılmaktadır. Harita hatalı çizilmiş olup, Van Gölü ve Bakü şehri Hazar Denizi'nin güneyinde bulunmaktadır. Bu iki gölün bitişiğinde de "Bingöl" ismi belirtilmiş olup, göllerin gerçek isimlerinde karışıklığa sebebiyet vermektedir. Bu durum, dönemin haritalarına özgü bir hata olup, bu hatalı sunuş biçimi birçokları tarafından kopya edilmiştir.

Ölçüler: 49x37 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.3.d.6

Resim 27

Philip de la Rue tarafından hazırlanmış olan “Ermenistan haritası” (1653) Ermenistan’ın dört eyaleti olarak Büyük Hayk’ı, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Hayk’ı belirtmektedir. Bu idari bölüşüm, imparator I. Jüstinyen (483-565) döneminde gerçekleşmiştir.

Bu haritada da Tuşpa ve Arçeş isimlerine rastlamaktayız. Bu isimlerin Ermeniler tarafından gerçekte Van Gölü için kullanılmış olmasına rağmen, bu haritada Van ve Urmiya gölleri için kullanılmaktadır. Bu haritada Atropaten (Azerbaycan), Aras Nehri’nin güney kıyısında, Mar ülkesinin (eski İran) bölgesinde yer bulmaktadır.

Ölçüler: 52x38 cm. yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG28, şimdi Matenadaran’da.

Resim 28

İlk Osmanlı coğrafyacısı Mustafa ibn-Abdullah (1609-1657), Kâtip Çelebi veya Hacı Halife olarak tanınmış olup, hayatının son döneminde yazmış olduğu “Cihannüma” adlı coğrafya çalışması yarım kalmıştır. Elyazmasının burada sergilenen örneği, Çelebi’nin çalışmasından, dünyanın doğu kısmıyla ilgili iki sayfadır. Elyazmasında, Ermenistan ve şehirleriyle ilgili açıklamalar bulunmaktadır.

Kitabın 124a sayfasında bulunan, Van Vilayeti’yle ilgili verilerde yazar, “*Van, Osmanlı ülkesinin doğu sınırında bulunmakta, doğusunda Azerbaycan ve Tavriz şehri, kuzeyinde Çıldır (Ermenice ismiyle Zarişat, Kars’ın kuzeyinde ve Ardahan’ın doğusunda bulunmaktadır), batısında Diyarbakır vardır...*”, - diye belirtmektedir.

Diğer sayfada bulunan ve Van Vilayeti’nin taslak halindeki bir haritasında Arçes, Adelvaz (Ardske/ Adilcevaz), Bitlis ve Akhlat (Ahlata) vs. gibi önemli şehirler belirtilmektedir. Haritada doğu ciheti yukarıdadır. Haritayı hazırlayanın vefatından sonra, ustanın kitabı, İbrahim Müteferrika tarafından, ibn-Bahrani ile Çelebi’nin kendi notlarından faydalanarak, 1732/33 tarihinde tamamlanmıştır. Bu kitabın 41. bölümü Ermenistan’la ilgili olup, asıl elyazmasında daha fazla ayrıntılar verilmektedir. Kitabın 39. bölümü, İran’ın egemenliği altında bulunan Doğu Ermenistan’a ayrılmıştır. Çelebi bu çalışmasında, genel olarak Abulfida’nın “Tağvim ul-Boldan” ve al-İstakhrî’nin elyazmalarında bulunan coğrafya verilerinden faydalanmıştır. (Bk. resim 08)

Ölçüler: 17x28 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Oriental MS OR 1038

Resim 29

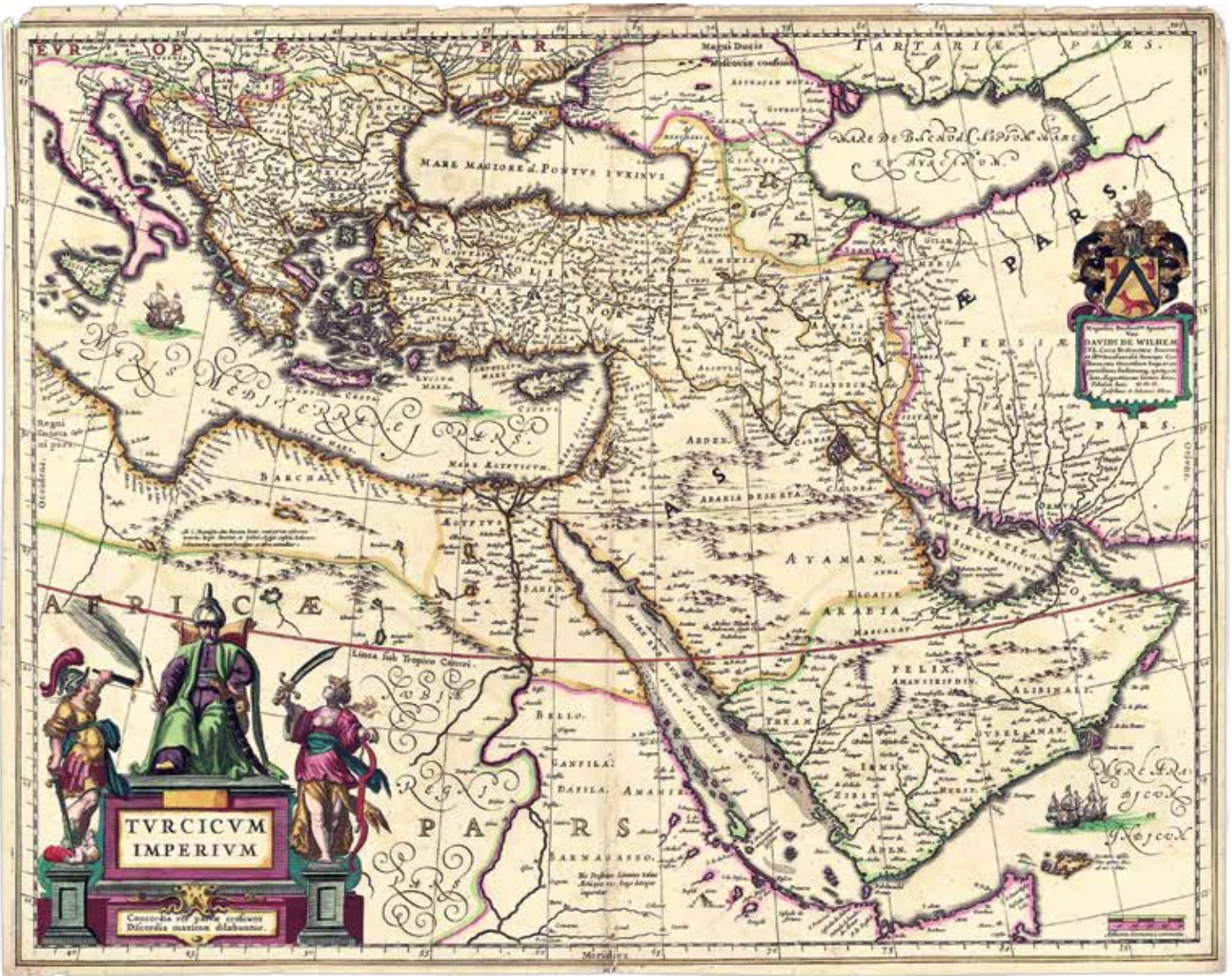
Fransız haritacı Nicholas Sanson (1600-1667) tarafından 1648 yılında yayınlanan harita, daha sonra birçok kez, oğulları tarafından yeniden yayınlanmıştır. Burada temsil edilen “Ermenistan, İberiya, Kolkhis ve Albanya haritası”, Batlamyus’un “Coğrafya” çalışması üzerine kurulmuş ve 1658 yılında, Latince olarak yayınlanmıştır.

Bu ve benzer haritaların temelinde 1.500 yıllık bir geçmişe sahip olan, Batlamyus’un “Coğrafya” çalışması yatmaktadır ve bu durum, belirtilen çalışmanın, uluslararası haritacılık alanındaki önemli rolünün kanıtıdır.

Ermenistan bölgesinde resmedilmiş olan dört göllerden en büyüğü Likhnitis yani Sevan olmakla birlikte, gerçekte en küçüğüdür. Diğerleri ise Aratusa, Arsesa ve Tuşpa’dır ve Ermeni dünyasında hepsi de Van/Arçes gölüne tekabül etmektedir. Tavriz şehrinin adı Gabris olarak belirtilmiş, Ermenistan’ın şehirlerinden Armavir, Tigranakert, Artamet, Tuşpa ve Tervan’ın (Yerevan) konumları ise, yaklaşıktır.

Ölçüler: 24x19 cm. Özel koleksiyon, New Jersey, ABD.

Resim 30

Johannes Bleau (1596-1673), renkli ve güzel haritalar hazırlamıştır. Bleau'nun, "Yerkürenin alanı veya yeni atlas" olarak adlandırdığı ilk atlası, 1635 yılında üç cilt halinde basılmış ve atlasın ciltleri çoğalıp, en büyük eseri olan ve 1672 yılında yayınladığı 12 ciltlik "Büyük atlas" oluşana kadar, bunu diğerleri takip etmiştir.

Burada sunulan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının sarı renkle belirtilmiş olduğu harita, 1668 yılında yayınlanmış olan "Yeni atlas" çalışmasından olup, Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında bölüşülmüş olan Ermenistan'ı göstermektedir. Göller ve Hazar Denizi'nin şekli, hâlen Batlamyus'un haritalarına göre resmedilmiştir. Bleau'nun tüm haritalarında olduğu gibi, haritanın başlığı, süslemeli çerçeve içine alınmıştır.

Ölçüler: 52x41 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.4.d.1 vol.9, f8
Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG36, şimdi Matenadaran'da.

Resim 31

Frederick de Wit (1630-1706) "Atlas" isimli çalışmasını 1670 yılında, Amsterdam'da yayınlamıştır. Wit'in haritaları çekicilikleri açısından farklı yayıncıların derlemeleri ve atlaslarında yer bulmuştur.

Atlardan alıntılanmış olan bu harita, "İran, Ermenistan, Anadolu ve Arabistan" olarak anılmış olup, birçok açıdan Mercator'un son atlaslarında belirtilmiş olan aynı bölgenin haritasına benzemektedir. Pembe renkte sunulmuş olan Ermenistan'ın ölçüleri, Mezopotamya'nın bir kısmı da dâhil edilerek abartılmıştır. Ermenistan'ın batı kısmı, dönemin alışkanlığına istinaden, "Turkomania" olarak belirtilmiştir. Haritada, İran tarafından ele geçirilmiş olan bölgeler dâhilinde bulunan Kafkasya Albanya'sı (günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti) ise, Servan, yani Şirvan ismiyle sunulmaktadır.

Ermenistan'ın gölleri isimsiz olarak bırakılmış, Aras ise, Ermenicedeki Yeraskh şekliyle verilmiştir. Şehirlerden Akhalkalak (Ahalkalek-çev. notu), Arçes, Erzurum, Bitlis, Kars, Cuğan, Khlata (Ahlata-çev. notu), Dvin, Manazkert (Malazgirt-çev. notu), Van ve Vostan'ı görmek mümkündür.

Ölçüler: 56x47 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps 146.C.5/6/7, Vol.3

Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG 16, şimdi Matenadaran'da.

Resim 32

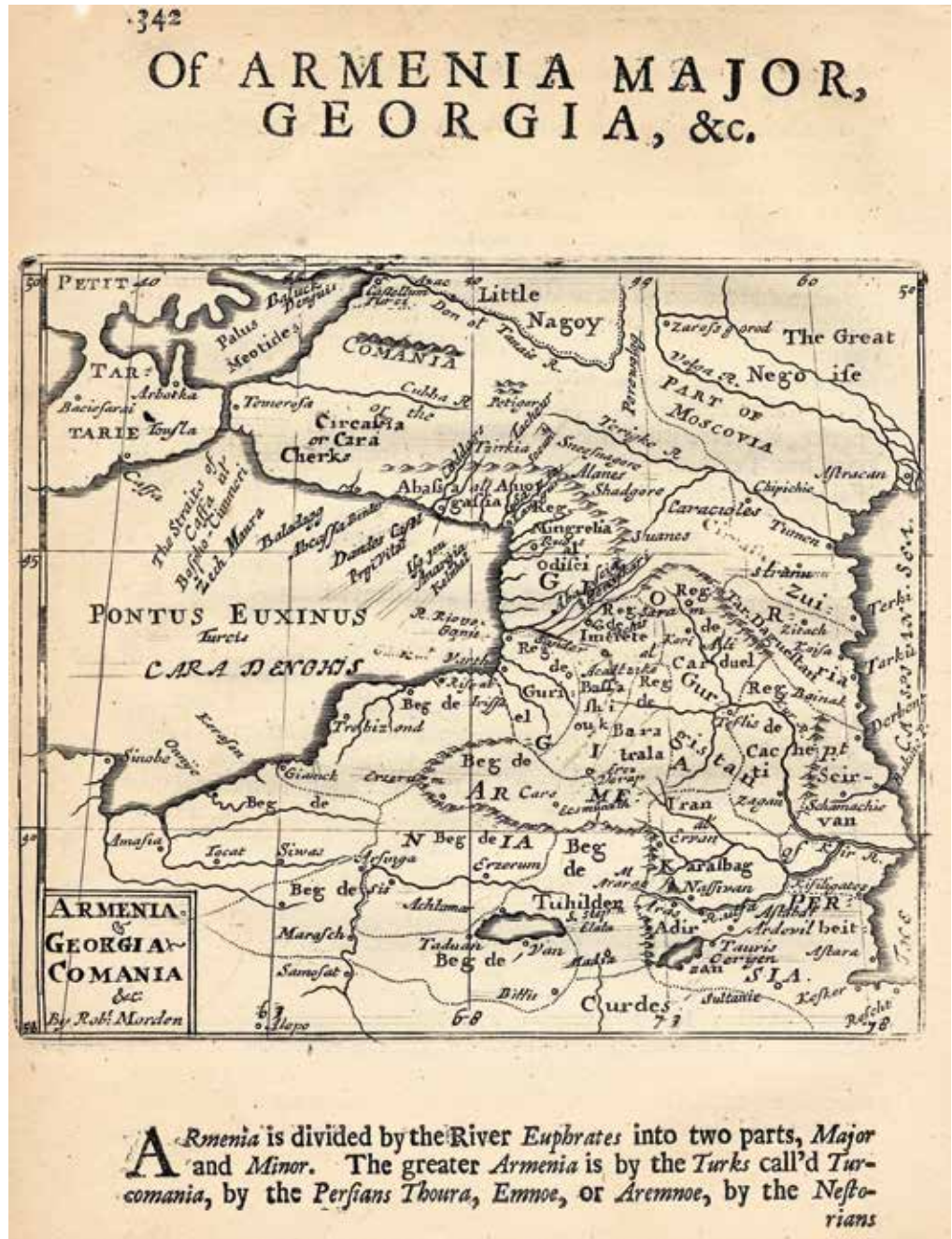
Britanyalı Robert Morde-
n'in (ölümü 1703) "Tashih
edilmiş coğrafya" isimli kü-
çük çaplı atlası 1680, 1686
ve 1700 yıllarında yayımlan-
mıştır. Burada reprodukte
edilen 1700 yılı Ermenistan
ve Gürcistan haritası, nispeten
daha büyük çaptadır. Harita-
da Transkafkasya bölge-
si, Gürcistan ve Ermenistan
belirtilmektedir. Karabağ,
"Çarasbag" ismiyle belirtil-
miş olup, Araks ile Kur'un
birleştiği yere kadar yayıl-
maktadır.

Hazar Denizi'nin batı
bölgesi Şirvan olarak anıl-
mıştır. "Adirbeycan" olarak
anılan topraklar, Aras'ın gü-
ney kıyısında, İran toprakları
dâhilindedir. Van ve Urmiya
gölleri, gerçek yerlerinde
gösterilmiştir.

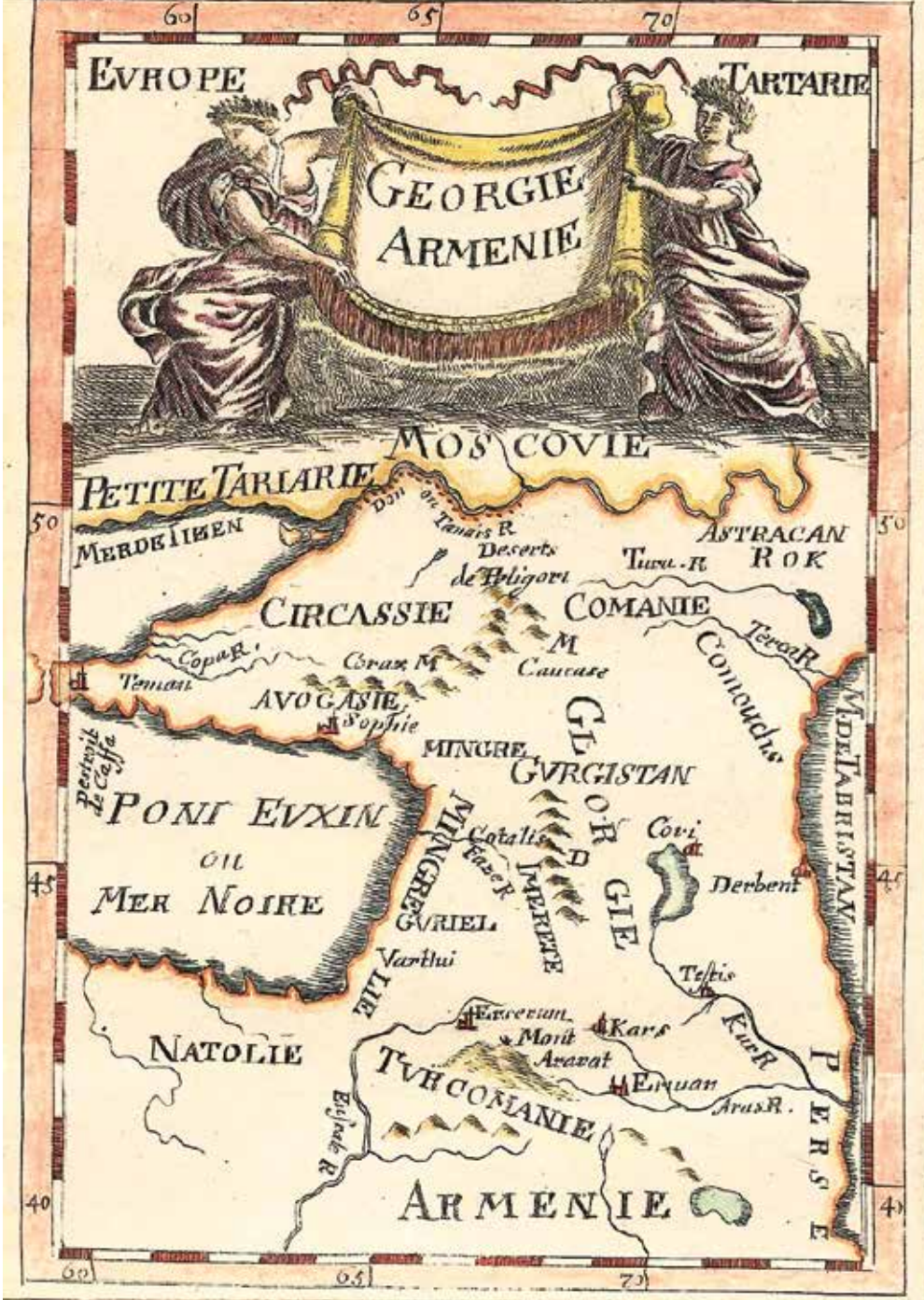
Haritanın altında verilmiş
olan notta, *Büyük Hayk*'ın
(Ermenistan) Türkçede *Tur-
komania* olarak anıldığı be-
lirtilmektedir.

Karabağ adıyla ilgili
açıklamalar için bk. resim
52'deki açıklamalar.

Ölçüler: 14x12 cm. Ya-
zarın şahsi koleksiyonu-Ref.
RG 26, şimdi Matenada-
ran'da.

Georgia Armenia Fig XC und XCI.

Resim 33

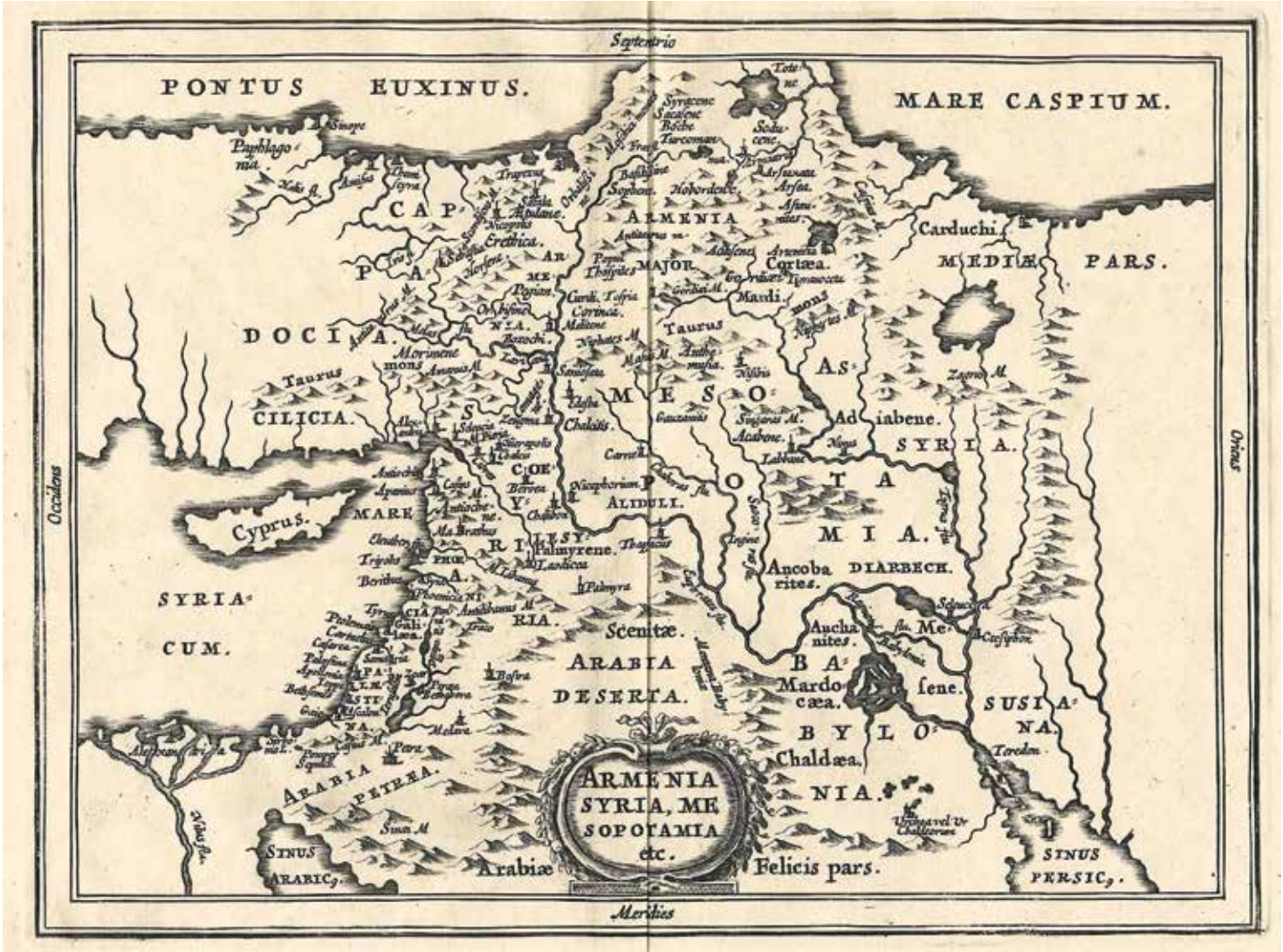
Bu harita, Allen Mannelson Mallet'in (1630-1706) beş ciltlik "Evrenin açıklanması" kitabındandır. Bu serinin üçüncü cildi Asya'ya ayrılmıştır. Bu çalışmanın Fransızca örneği 1683 yılında, Almanca tercümesi ise, 1719 yılında yayımlanmıştır.

Haritada Rusya'nın güney kısmı, Gürcistan ve Ermenistan-Turkomania yer bulmuş, Ermenistan'ın önemli şehirlerinden Kars, Erzurum ve Yerevan belirtilmiştir. Hazar Denizi, eski farsça adıyla, Tabarestan olarak anılmaktadır.

Ölçüler: 10x15 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Maps 1295.f.1

Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref.RG3, şimdi Matenadaran'da.

Resim 34

Bu harita, Phillip Cluverius'un (1580-1622), 1624 yılından 1729'a ve hatta daha sonraları da yayınlanan "Evrenin coğrafyası" atlasındandır. Burada sunulan harita 1683 baskısından alınmış olup, "Ermenistan, Suriye ve Mezopotamya" olarak anılmaktadır. Harita, Batlamyus'un çalışması üzerine kuruludur ve abartılmış genişlikle sunulan nehirlere önemli bir yer verilmiştir. Dönemin alışkanlığına istinaden, komşu ülkelerin alanı boş bırakılmıştır.

Ermenistan bölgesinde bulunan şehirlerden Armavir, Artasat, Artamet, Malatya, Nikopolis, Sebastia (Sivas-çev. notu), Satala (Ermenice-Satağ) ve Tuşpa/Van belirtilmiştir.

Ölçüler: 20x15 cm. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG15, şimdi Matenadaran'da.

Resim 35/35a

Bu harita, Yeremia Çelebi Kömürcüyan (1637-1695) tarafından Konstantinopolis'te, 1691 yılında hazırlanmış olan ilk Ermenice elyazması haritadır. Harita, İtalyan kontu Ludovico Marsili'nin iradesi üzerine hazırlanmıştır (bk. esas metindeki Ermeni haritaları başlığı). "İstanbul tarihi" ve "400 yıllık Osmanlı Krallığı'nın kısa tarihi" eserleri, Hacı Halife Kâtip Çelebi olarak da anılan tanınmış tarihçi, şair, müzisyen, yayıncı ve siyasetçi Kömürcüyan'ın en önemli çalışmalarıdır.

Bu harita, 1991 yılında, Bolonya  niversitesi'nin kütüphanesinde tesadüf eseri bulunmuş ve prof. Gabriella Uluhoçyan'ın kapsamlı bilimsel çalışmasına konu olmuştur. Harita Ermeni Yüksek Platosu, Hazar Denizi ve Artsakh'tan (Karabağ-ev. notu) Marmara Denizi'ne kadar olan bölgedeki Ermeni şehirleri, bölgeleri, kilise cemaatleri ile önemli manastırlar, kiliseler, şapeller vs. kapsamaktadır. Yazar, yer isimleriyle birlikte, bunlarla ilgili önemli, fakat kısa notlar, veriler ve tarihi kanıtlar sunmaktadır.

Ortaçağ geleneklerine göre, haritada, doğu yukarıya doğru yönlendirilmiş, coğrafi koordinatlar ve diğer veriler ise belirtilmemiştir. Sadece esas amaca yönelik verilerden seçkiler verilmektedir.

Ecmiadsin manastırı, Tüm Ermenileri Katolikosu'nun (Ermeni Klisesi'nin dini önderi-ev. notu) ağırlama sahnesi de d hिल olmak üzere, ilginç ayrıntılarıyla resmedilmiştir.

Van Gölü'ndeki tüm adalarla ilgili kısa, Varak Manastırıyla ilgili ise daha geniş açıklamalar verilmiştir.

Haritada Kudüs, Kıbrıs ve daha başka yerlerde bulunan önemli Ermeni kiliseleri ve manastırları belirtilmiştir.

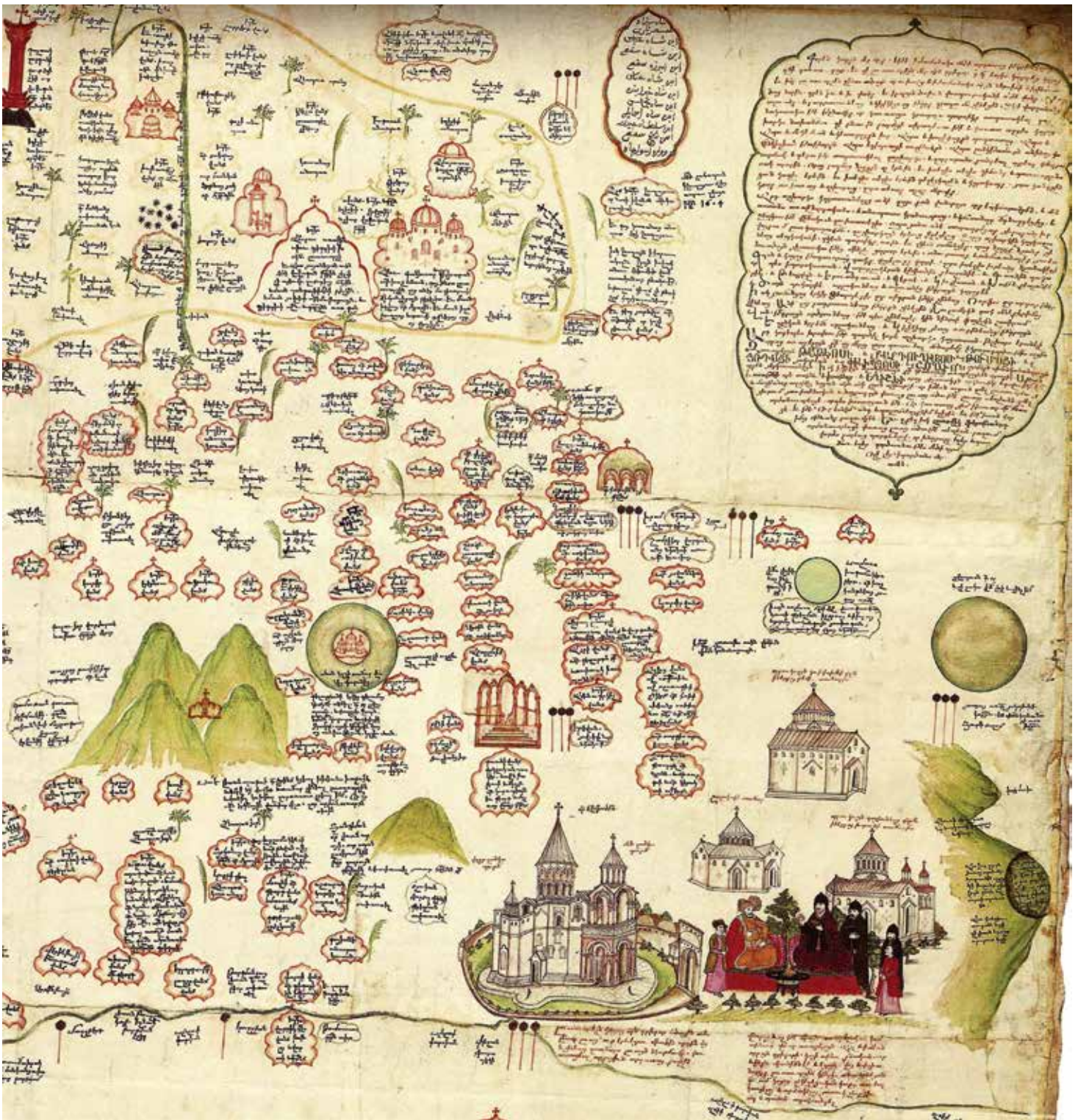
Üst kısımda, önemli tarihi olaylar belirtilip, Ermeni tarihi hakkında veriler sunulmakta, altta ise, haritanın hazırlanmasıyla ilgili durumlar belirtilerek, önemli dini merkezlerle ilgili veriler eklenmiştir.

"Ben Ter-Mağakia, oğlum ressam Konstantinopolisli Yeremia eliyle" ibaresiyle imzalanmıştır.

Merkezi Ermenistan haritası, 35a detayında sunulmaktadır.

 luler: 358x120 cm. Bolonya Üniversitesi Kütüphanesi, İtalya. Ayrıntılar için bk. Uluhogian, Gabriella Prof.-Un'antica mappa dell'Armenia-Longo Editore Ravenna, İtaly, 2001.

Resim 35a

Resim 36

Tovmas Vanandetsi tarafından Ermenice olarak yayınlanan ilk "Dünya haritası" 1695 yılında Amsterdam'da basılmıştır. Haritanın geri planının oymacıları, Schoonebeek kardeşlerdir. Bu harita, 1754 yılından itibaren, Venedik'teki Surb Ğazar Biraderliği'nin matbaasında birkaç kez yeniden basılmıştır.

Bu harita gerçekte en modern Hollanda haritacılığı stiline uygun bir yayın olup, Ermeniceye çevrilip, basılmıştır.

Haritadaki en önemli yenilik, benzer geniş çapta ilk defa olarak, tüm yer isimlerinin Ermeniceye çevrilmiş olmasıdır.

Haritada iki yarıküreler, Amerika ve Yeni Hollanda (Avustralya) kısmen gösterilmiş olarak sunulmaktadır. Harita, güzel çizilmiş resimlerle süslenmiştir. Mevsimler, efsanevi şahıslar ve astroloji sembolleriyle dört köşede belirtilmiştir. Gece vaktinde gökyüzü ve burçlar, kutuplar ve gezegenleriyle güneş sistemi ayrı daireler içinde gösterilmiştir. Haritanın alt kısmının ortasında, Farsça/Osmanlıca olarak "Cahan Bin", yani dünya haritası yazılmıştır. Haritanın açıklama bölümü ve kafiyeli sonsözü vardır,

*Vanandyan halefi Toma'nun
tasfirleriyle,
Yeni ve güzel şekilli nakışlar
Andrian Skombek
Ve hünerli Petros olarak anılan
Öz kardeşler eliyle,
Son derece çekici işlemler;
Kardeşimin büyük oğlu,
Yetenekli Ğukas tarafından,
Kendi sinesinde korunarak
Titizlikle oluşturulmuştur.
Amsterdam, 1695.*

Ermenistan bölgesinde Büyük ve Küçük Hayk, şehirlerden de Van, Malatya, Arzrum, Yerzinga ve Urha ile Arçes belirtilmiştir.

Ölçüler: 158x124 cm. (4 kısım). Ecmiadsin Katolikosluğu Kütüphanesi ve Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps 920. (89)

Resim 37

John David Köhler'in (1684-1755) "*Okul ve Seyahat Atlası*", haritacı K. Weigel (1654-1725) tarafından Nürnberg'de hazırlanmış ve 1718 yılında aynı şehirde basılmıştır.

Atlas, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda modern dünyanın 120 haritası, "*Eski Dünyanın Açıklanması*" olarak anılan ikinci kısımda ise, Eski Dünyanın 44 haritası vardır. Burada sunulan harita, Eski atlasın ikinci kısmının 44 No.lu haritasıdır. Bu harita "Doğu dünyasının tarihi haritası M.Ö. V. yy." olarak anılmaktadır. Bu haritada, o çağlardaki krallıklar ve ülkelerin sınırları görülmektedir.

Ermenistan, Osmanlı ve Pers imparatorlukları arasında bölünmüş olarak görülmektedir. Artaşat, Khorsan (Kars), Tigranakert, Nakhicevan ve Van Gölü, Pers egemenliğinde görülmektedir. Aderbigan-Atropaten (Azerbaycan) ise, Aras'ın güneyindedir. Aras'ın kuzeyinde Ermenistan, Kur Nehri'nin kuzeyinde ise Ağvank-Albanya bulunmaktadır.

Ölçüler: 43x35 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.38.e.4

Resim 38

John David Köhler'in (1684-1755) önceki sayfada belirtilen "Okul ve Seyahat Atlası" kitabından alınmış olan bu harita, Nürnberg şehrinde, haritacı K. Weigel tarafından hazırlanıp, 1718 yılında yayınlanmıştır.

"Ermenistan" hakkındaki bu harita, Eski atlasın 27 No.lu haritasıdır. Bu haritada Ermenistan'ın eyaletleri ve önemli şehirleri gösterilmektedir. Van Gölü Arçes, Sevan ise Liknitis olarak adlandırılmıştır. Harita, dönemin diğer haritaları gibi, ufak tefek coğrafi hatalarla doludur.

Harita, Bizans imparatoru Jüstinyen döneminde Ermenistan bölgesini Kuzey, Güney, Batı ve Küçük Hayk olarak, Hazar Denizi'nden Akdeniz'e kadar, dört idari kısma ayrılmış şekilde göstermektedir.

Ölçüler: 43x35 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.38.e.4
Ayrıca, yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG 101, şimdi Matenadaran'da.

Resim 39

Londra’da ikamet eden Hollandalı Hermann Moll (1678-1732), hazırlamış olduğu “Yerkürenin Yeni Araştırması” isimli atlasını 1723 yılında, “Küçük Atlas” çalışmasını ise 1729’da Londra’da yayımlar.

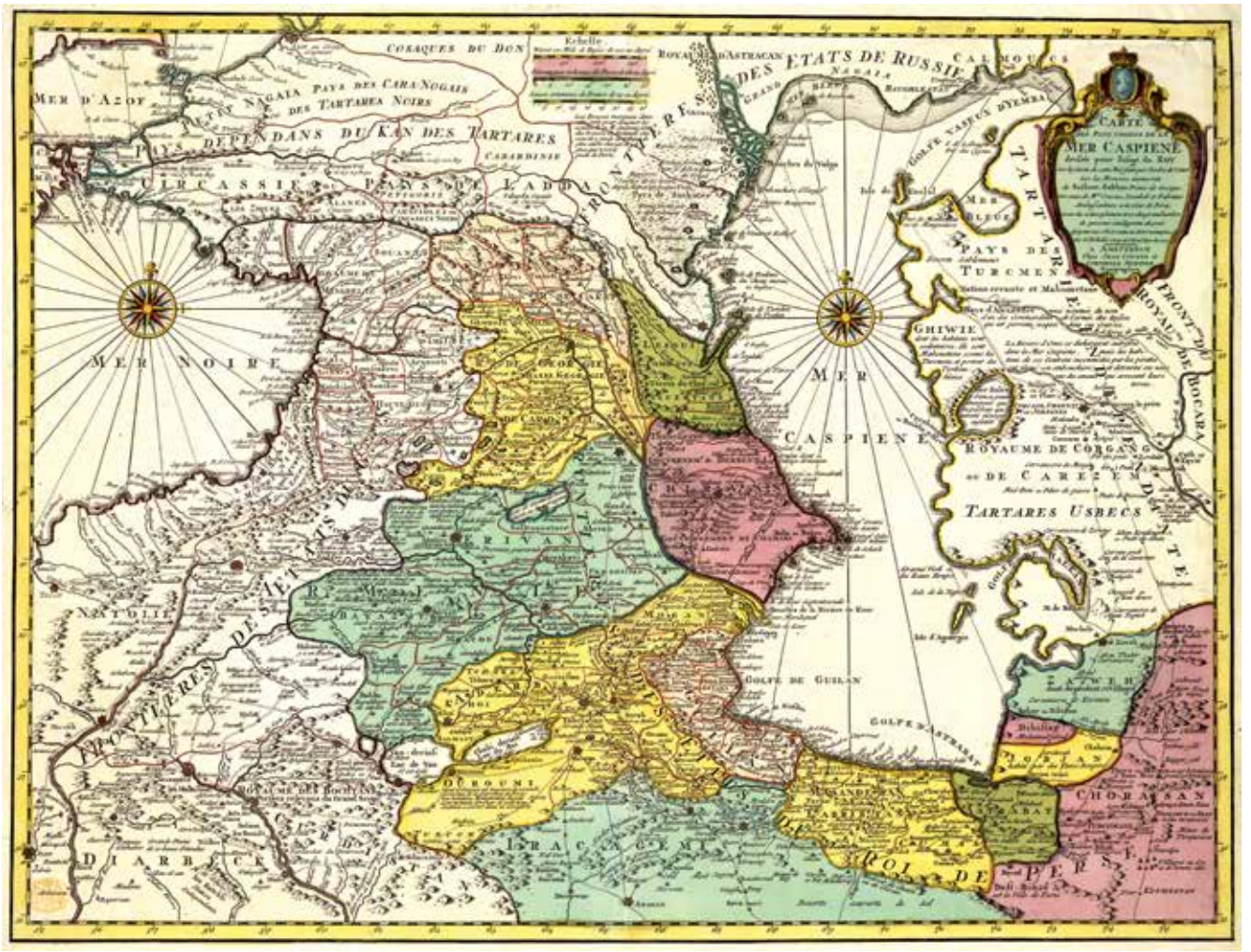
Burada sunulan, Küçük Atlas’ın 33 No.lu haritası olup Anadolu, İran, Gürcistan ve o dönemde Osmanlı ve Pers imparatorlukları arasında bölünmüş olan Ermenistan’ın yer aldığı, Osmanlı devletinin Asya bölgesini göstermektedir.

Büyük Hayk’ın şehirlerinden Muş, Erzurum, Van ve Urfa, belirtilmiştir, Yerevan ise Pers egemenliği altında bulunmaktadır.

Ölçüler: 25x20 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.21.b.3

Ayrıca yazarın koleksiyonu-Ref. RG05, şimdi Matenadaran’da.

Resim 40

Guillaume Delisle veya de l'Isle'in (1675-1726), "Hazar Denizi Havzası Ülkeleri" adlı bu haritası Delisle'in ölümünden sonra, 1730 yılında, Amsterdam'da, oğulları sayesinde yayımlanmıştır. Bu harita, Delisle'in 31 sayfa metinli ve 56 haritalı ünlü "Yeni Atlas"ındandır.

Harita, Hazar Denizi havzasını, Ermenistan'ı ve kuzeyindeki Megreliya ile Kartveli-Gürcistan, doğusunda ise, 1918 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti olarak adlandırılan Lesgi, Şirvan, Derbend ve Moğan bölgelerini göstermektedir. Aras Nehri'nin güneyinde ise İran'ın "Ardıbican" olarak anılan eyaleti bulunmaktadır.

Haritada, daha birçok ayrıntı sunulmaktadır. Van ve Urmiya (Şah Denizi) gölleri, bir boğazla birbirlerine bağlı olarak gösterilmektedir. Haritacının bu hatayı, iki gölün sularının da tuzlu olup, birbirlerine çok benzediklerinden yola çıkarak, birbirleriyle bağlantılı olması gerektiği sonucuna vardığından dolayı yapmış olması muhtemeldir. Haritada, şehirlerarası yollar da belirtilmiştir.

Ermenistan bölgesinde Bayazed (Beyazıt-çev. notu), Şarur, Maku, Ecmiadsin (Üçkilise), Artaşat, Dvin (Dayvin), Nakhicevan, Kapan, Sevan Gölü vs. belirtilmiştir.

Ölçüler: 63x54 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps 1.TAB.8, f 35

Ayrıca yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG62, şimdi Matenadaran'da.

Resim 41/41a.

Bu Osmanlı İmparatorluğu haritası, Johann Baptiste Homann'ın (1663-1724) "Yeni Atlas"ından alınmıştır. Burada sunulan, 1748 yılında Sankt Peterburg'da yayınlanmış olan haritanın 13. sayfasına aittir.

Guillaume Delisle ve Johann Mathias Hase isimli haritacılar tarafından hazırlanmıştır. Atlasın 1748 yılında yayınlanmış olmasına rağmen, içinde bulunan Osmanlı ülkesinin haritası 1737 yılına aittir. Bu harita, Delisle atlasında bulunan haritalarla belirli farklılıklara sahiptir. Ermenistan'ın bir kısmı burada Osmanlı sınırları içinde gösterilmiş, doğu kısmı ise, Karabağ ve Yerevan da dâhil olmak üzere, İran'ın egemenlik alanında belirtilmektedir. Hazar Denizi'nin batısında bulunan ülkelerin isimleri Dağıstan, Lezgi ve Şirvan'dır. Moğan ve Azerbaycan Aras'ın güneyinde, İran sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Delisle'in diğer haritalarında olduğu gibi, burada da Van ve Urmiya gölleri birleşik olarak resmedilmiştir.

Ermenistan topraklarının ayrıntıları için bk. resim 41a. Burada Yerevan, Ecmiadsin (Üçkilise), Nakhicevan, Kapan, Suana Gölü vs. belirtilmiştir.

Karabağ, Ermenistan'ın doğusunda, Aras ve Kur nehirlerinin arasında bulunmaktadır. Karabağ ismiyle ilgili bk. resim 52'deki açıklama.

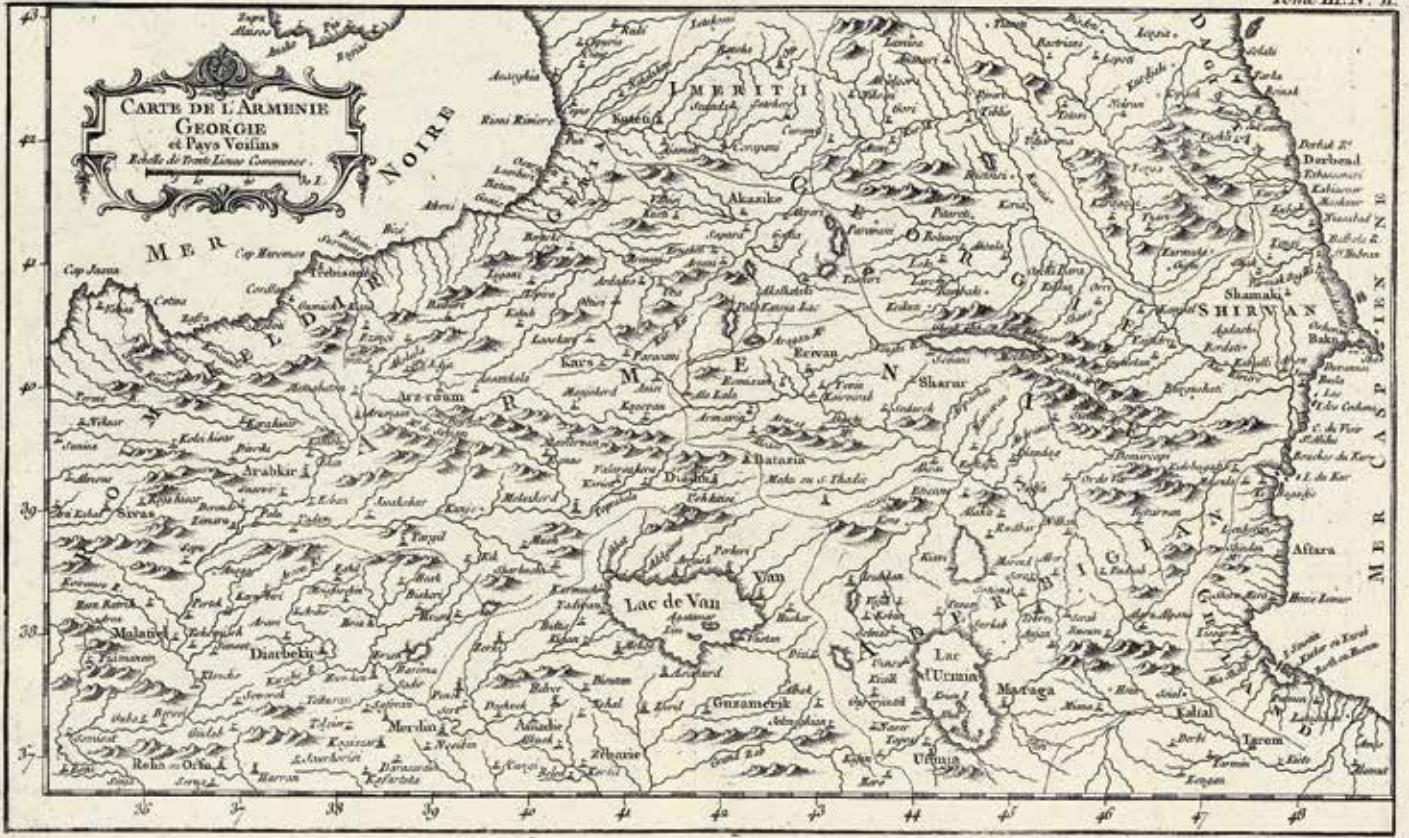
Kur nehrinin kuzeyinde bulunan bölge Şirvan olarak adlandırılmıştır.

Ölçüler: 58x49 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.45.f.6

Resim 41a - Ayrıntı, Ermenistan bölgesiyle ilgilidir.

Resim 42

Jacques N. Bellin (1703-1772), beş ciltlik “Küçük Deniz Atlası” isimli çalışmasını 1764 yılında yayınlamıştır. Bu sayfada bulunan harita, “Ermenistan, Gürcistan ve komşu ülkeler” başlığına sahiptir.

Ermenistan, haritayı neredeyse boydan boya kaplamakta, sınırları kuzeyde Gürcistan’a, güneyde ise, Aras’ın güney kıyısında bulunan Adırbecan’a varmaktadır.

Hazar Denizi’nin batı kıyısında bulunan bölge, Dağıstan ve Şirvan olarak isimlendirilmiştir. Çok sayıda nehir, şehir ve dağ ismi belirtilmiştir.

Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi Atırpatakan-Adırbecan-Azerbaycan, burada İran’ın kuzeybatı eyaletini teşkil etmekte ve Aras’ın güney kıyısında bulunmaktadır.

Ölçüler: 35x24 cm. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG34, şimdi Matenadaran’da.

Resim 43

“Dünyevi Cennet” olarak anılan bu ilginç harita, Dünyevi Cennet’in Mezopotamya yakınlarında bulunduğu dair Ortaçağ efsaneleri ile dini gelenekler üzerine kurulmuştur.

Harita, İngiliz Emmanuel Bowen (1714-1767 yılları arasında faaliyet göstermiştir) tarafından hazırlanmıştır. Cennet burada Ermenistan topraklarında, Urmiya ile Van gölleri arasında, merkezinde de Ararat Dağı olarak sunulmaktadır. Aras, Dicle ve Fırat’ın kaynakları bu bölgede gösterilmektedir. Harita, 1780’li yıllarda yayınlanmıştır. Aynı harita, Bowen’in 1744’ten 1780 yılına kadar yayınlanan farklı atlaslarında tekrarlanmıştır.

Bu haritanın benzerleri Moxon, Stackhouse, Kircheri, Buache (resim 44), Vaugondy (resim 47) vb. tarafından da yayınlanmıştır.

Ölçüler: 20x23 cm. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG31, şimdi Matenadaran’da.

Resim 44

Philippe Buache'nin (1700-1773) 1783 yılında Paris'te yayınladığı ve "Azizlerin Hayatını Anlatan Harita" başlıklı bu haritada resmedilmiş İncil'de adı geçen ülkelerde, bu ülkelere yerleşmiş olan, Nuh'un varislerinin isimleri belirtilmiştir.

Dünyevi Cennet, Ermenistan'da resmedilmiş, zirvesinde Nuh'un gemisi ile Ararat Dağı da belirtilmiştir. Van ve Urmiya gölleri boğazla birbirlerine birleşmiş bir şekilde resmedilmiştir. (bk. ayrıca resim 40 ve 41)

Ölçüler: 26x33,7 cm. S. Poğosyan koleksiyonu-Paris

Resim 45

“Osmanlı İmparatorluğu” olarak anılan bu Ermenice harita, Venedik Surb Ğazar Biraderliği’nde 1787 yılında basılmıştır. Haritada, Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiş bölgeler görülmektedir.

Ermenistan, Osmanlı ve İran (Acem) ülkeleri arasında bölünmüştür. Van, Sevan ve Urmiya gölleri ile Ermenistan ve Anadolu’nun önemli şehirleri doğru resmedilmiştir.

Bazı isimler ve yer isimleri Ermenice ve Osmanlıca olarak yazılmıştır. Surb Ğazar Biraderliği matbaası gelişmiş bir kuruluş olup, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bu matbaada Ermenice ve diğer dillerde çok sayıda kitap yayınlanmıştır. Ermeni basın hayatında önemli bir yere sahip olan bu matbaa XX. yüzyılın ortalarına kadar faaliyet göstermiştir.

Ölçüler: 27x26 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps 43305. (17)

Resim 46/46a

Bu Rus haritası “Ermenistan, Kürdistan, Alcezira ve Irak-Acem’i içine alan Asya Türkiye’si ve Anadolu” olarak anılmaktadır. Harita, 1793 yılında Sankt Peterburg’da yayınlanmış olan “Yeni Harita veya Dünyanın Tüm Köşelerinin Haritalarının Antolojisi”nden alınmıştır. Bu atlas, 1762 yılında Paris’te yayınlanmış olan aynı isimli Fransız atlasının Rusça tercümesidir.

Haritada Ermenistan, Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında bölünmüş olarak gösterilmektedir. Göllerin isimleri Akhtamar (Van), Gokça (Geğam-Sevan) ve Ormia’dır (Urmiya). En önemli şehirlerden Yerevan, Arapkir, Kars, Van, Bitlis, Bayburt ve Khlat (Ahlat-çev. notu) belirtilmiştir.

Hazar Denizi burada nispeten gerçeğe benzer olarak gösterilmektedir. Kars, Malazgirt, Yerevan, Armavir, Van, Muş, Arçes, Ağbak, Vostan, Moks, Bitlis, Amid, Nakhicevan ve Erzurum, Ermenistan dâhilindedir.

Ölçüler: 44x33 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. Maps C.27.f.3

Resim 46a

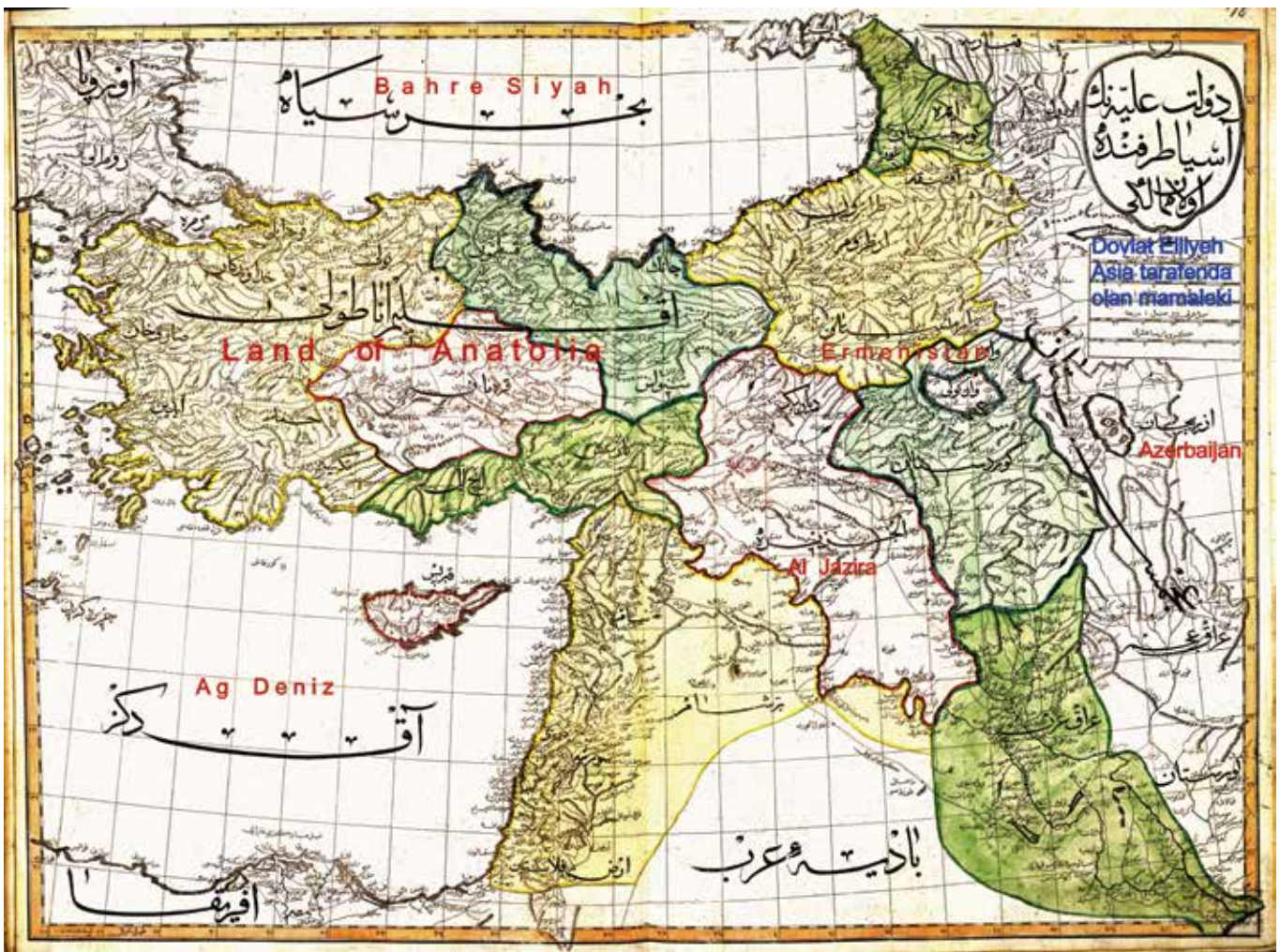
Resim 47

Fransız haritacı Robert de Vaugondy “Küçük Cep Atlası”nı 1762 yılında yayınlamıştır. Burada gösterilen harita o atlardan alınmadır. “Ortaçağ Dünyasının Haritası” olarak anılan bu harita, Ortadoğu ile Güney Kafkasya’yı içine almaktadır. Ermenistan, bu haritada Ağvank’tan Kilikya’ya kadar uzanmakta, güneyde Asur ve Mezopotamya’ya, kuzeyde ise Gürcistan’la sınır komşusudur. Dünyevi Cennet ise, Ermenistan’ın merkezinde, Van Gölü’nün kuzeybatısındadır.

Azerbaycan, Aras’ın güney kıyısında, İran sınırları içindedir. Van ve Urmiya gölleri, gerçekdışı bir şekilde, hemen-hemen birbirlerine bitişik olarak gösterilmektedir, fakat bu durum, dönemin Fransız haritacılığında kabul gören bir durumdur.

Ölçüler: 25x24 cm. yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG 13, şimdi Matenadaran’da.

Resim 48

Osmanlıca olarak yayınlanan “Asya Türkiye’si” haritası, William Faden’in (1750-1836) “Genel Atlas” çalışmasından esinlenerek, 1803-4 yıllarında Üsküdar’da yayınlanmış olan “Dünya Atlası”ndan alınmıştır. Faden’in haritası 1797 yılında Londra’da yayınlanmıştır. İngilizce atlastaki 52 haritanın yerine, Osmanlıca atlasın sadece 24 haritası vardır, haritaların çevirmeni Mahmut Raif’tir. Haritalar büyük, özenle hazırlanmış ve boyanmıştır. Kitap “Hicri 1218” olarak tarihlenmiştir. Atlasın 78 sayfalık metninde, yerküre, güneş, ay ve insan ırklarıyla ilgili çeşitli coğrafi veriler ile farklı ülkeler ve bu ülkelerin önemli şehirleri ile ilgili veriler de bulunmaktadır.

Haritada, Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu sınırları görülmektedir. Ermenistan burada Pers ve Osmanlı imparatorlukları arasında bölünmüştür. Tarihi Ermenistan eyaletlerinin isimlerinden birkaçı sunulmaktadır. Yerevan (burada Revan) ve Ararat (burada Ararat) İran sınırları içindedir.

Haritada Van ve Erzurum bölgeleri Ermenistan olarak belirtilmiştir. Van ve Urmiya gölleri hatalı resmedilmiştir. Azerbaycan, bu haritada da Aras’ın güney kıyısında, İran’ın eyaletlerinden biri olarak gösterilmektedir. Aras’ın kuzeyinde bulunan bölge olan eski Ağvank-Aran ise Şirvan olarak anılmaktadır.

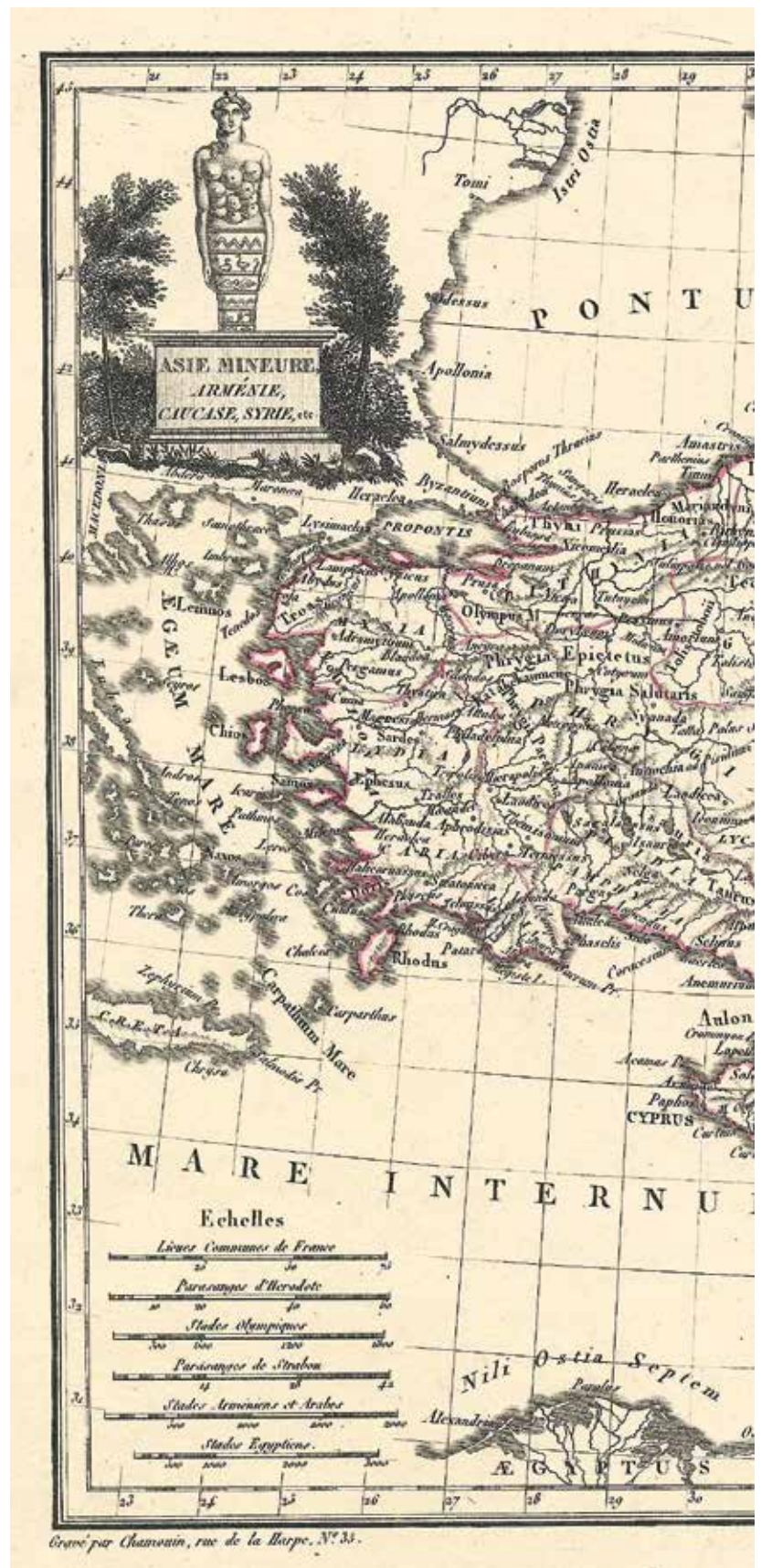
Ölçüler: 72x54 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref. OIOC 14999.h.2(2), f.18

Resim 49

Bu harita “Küçük Asya, Ermenistan, Çerkezistan, Suriye” olarak anılmaktadır. Haritayı hazırlayan, Paris’te yaşayan Danimarkalı haritacı Conrad Malte-Brun’dur (1775-1826). Bu harita, Malte-Brun’un 1812 yılında Paris’te yayınlanan “Bütüncül Atlas” çalışmasından alınmıştır. Ermenistan bu haritada tarihi sınırları ve eyaletlerinin isimleriyle belirtilmektedir. Van ve Urmiya göllerinin görünümü gerçeğe yaklaşmakta, Atropaten ise Aras’ın güney kıyılarında, Media (Mar veya Pers ülkesi) sınırları dâhilinde bulunmaktadır.

Haritada, bölge topografyasıyla ilgili bilgiler sunulmaktadır. Sarı renkle çevrelenmiş olarak Van ve Sevan gölleri, Karabağ bölgesi, Aras ve Kur bölgesine kadar Ermenistan sınırları içinde bulunmaktadır. Ermenistan, kuzeyde Albania-Ağvank ve Virk, güneydoğuda Atropaten-Azerbaycan’la, güneyde Mar ülkesiyle ve Mezopotamya ile batıda ise Küçük Asya’da bulunan farklı ülkelerle çevrelenmiştir.

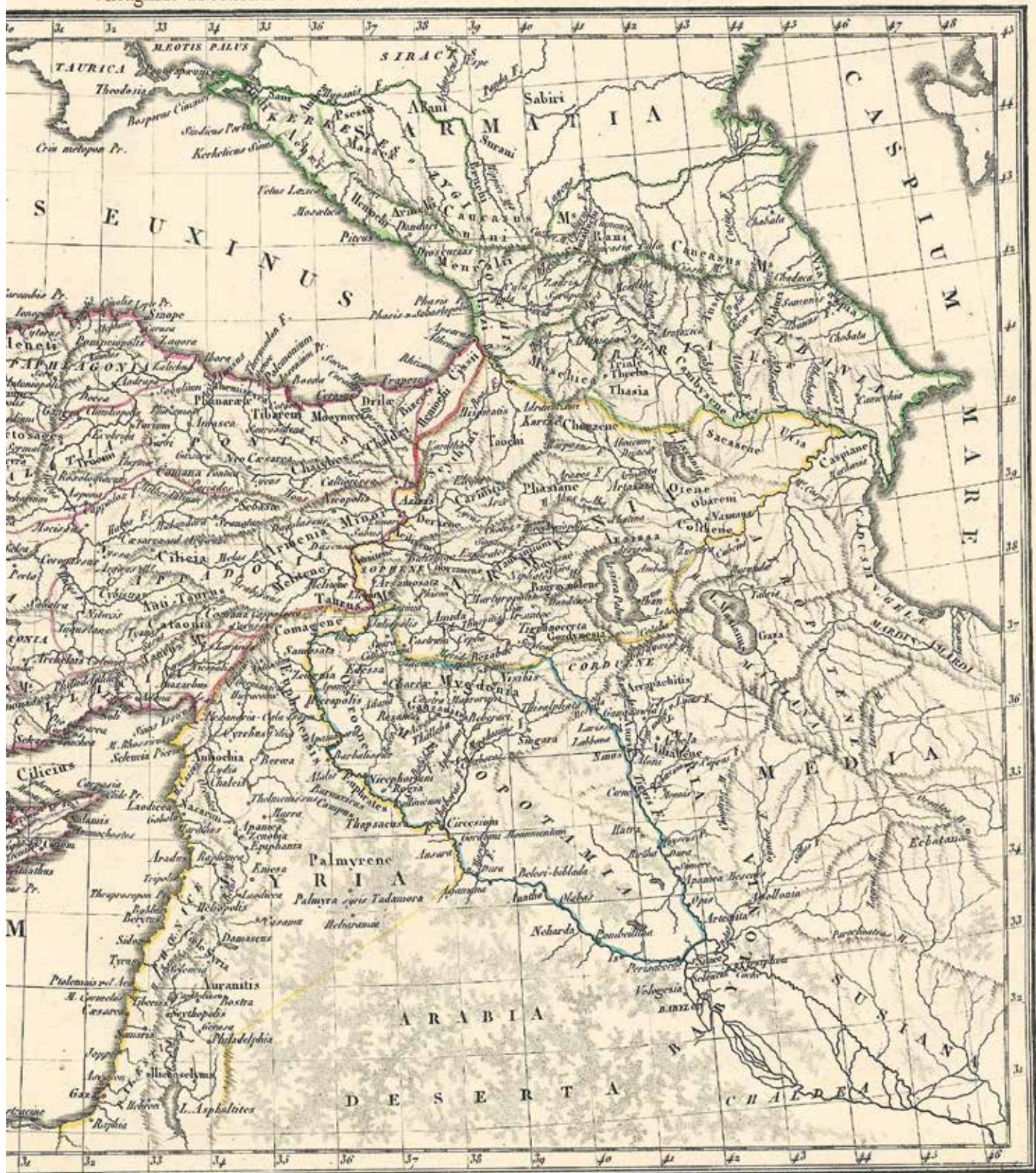
Ölçüler: 30x22 cm. yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG48, şimdi Matenadaran’da.

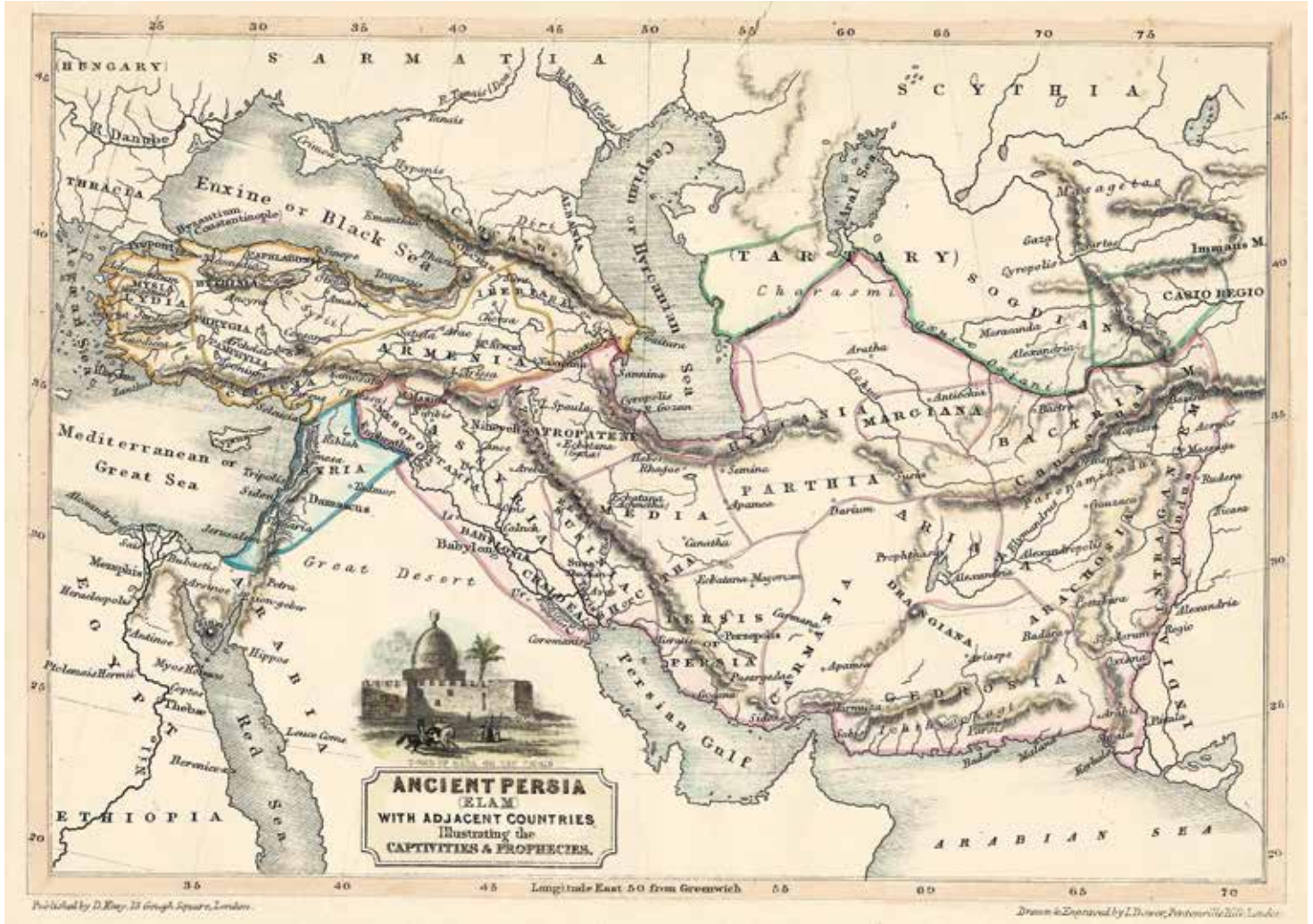

Gravé par Chanson, rue de la Harpe, N° 33.

Longitude du Méridien de Latée.

Resim 50

Bu harita, John Dower (doğ. 1825-1863) tarafından 1850'li yıllarda yayınlanmış "Antik İran, Elam ve komşu ülkeler" atlasından alınmıştır.

Haritada, bu bölgede bulunan antik krallıklar gösterilmektedir. Küçük Asya, birkaç ülkeye ayrılmıştır, bunlardan biri de Ermenistan'dır. Atropaten (Azerbaycan) İran eyaletlerinden biri olarak gösterilmiştir. Van Gölü burada Arissa (Arçes) olarak adlandırılmıştır. Ermenistan'ın şehirlerinden Samosata, Satala (Satağ), Khorsa (Kars) ve Nakhvana (Nakhicevan) belirtilmiştir.

Ölçüler: 22x16 cm. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG 11, şimdi Matenadaran'da.

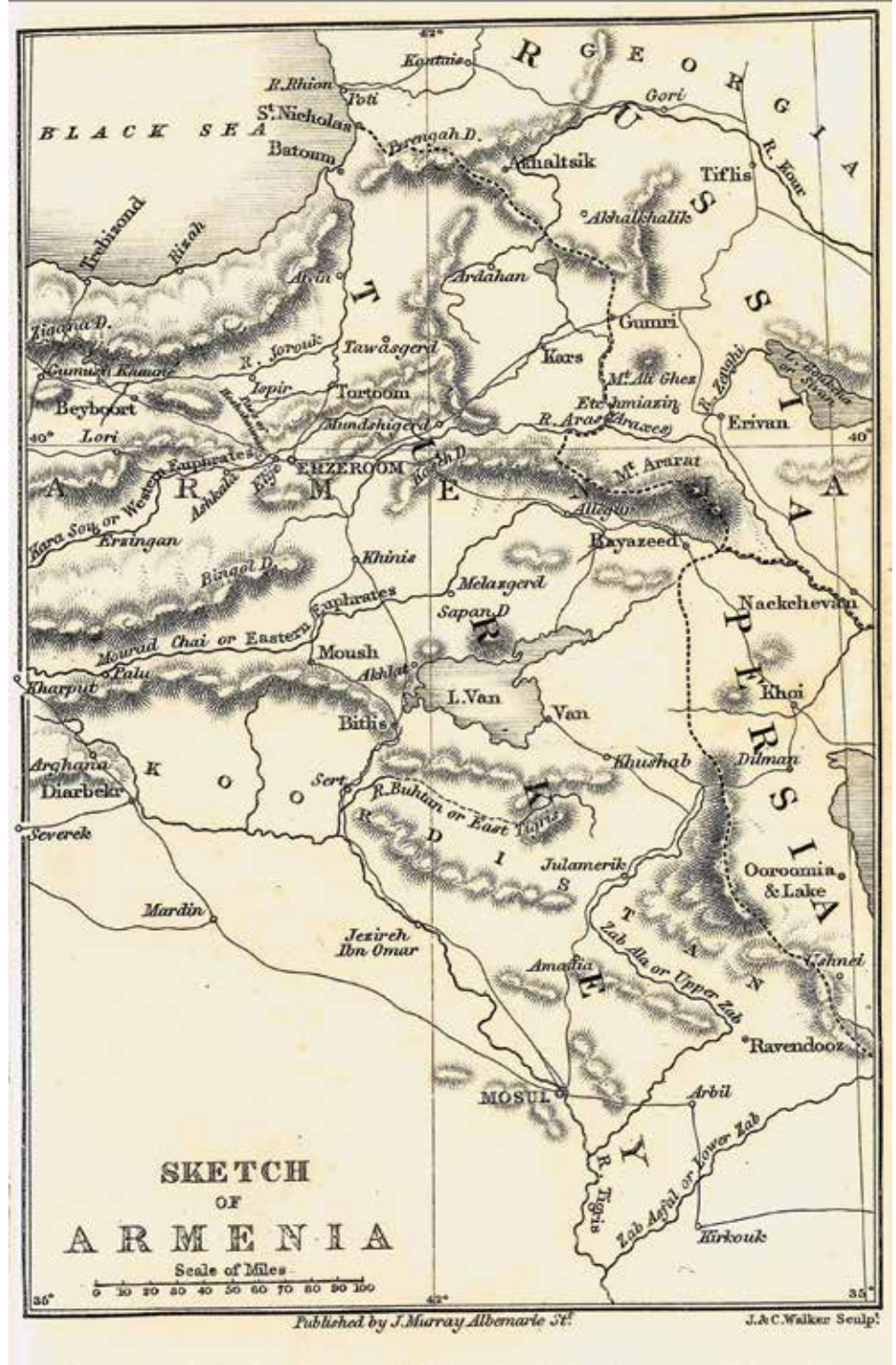
Resim 51

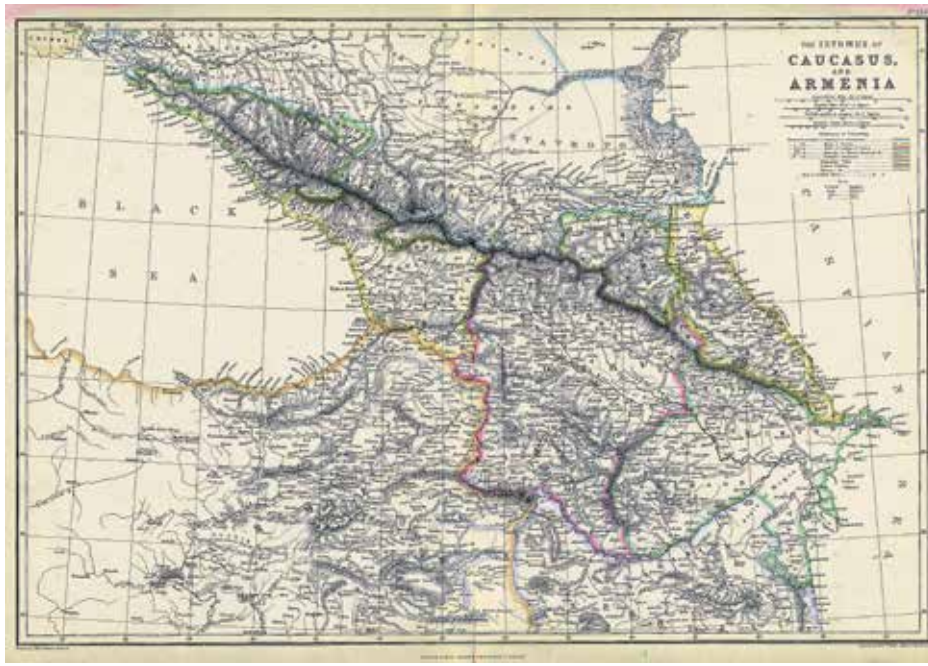
Bu Ermenistan haritası İngiliz seyyah Robert Curzon'un (1810-1873), 1854 yılında Londra'da yayınlanan "Ermenistan. Erzurum'da ve Rusya, Türkiye ile İran sınırlarında bir yıl" başlıklı kitabıdır.

Kitapta, Ermenistan'ın farklı şehirleri ve manzaralarından 9 başka çizim de bulunmaktadır. Curzon 1841 yılından itibaren Konstantinopolis'teki Britanya elçiliğinde çalışmış ve 1843 yılında Osmanlı-İran sınır belirleme heyeti üyesi olmuş, bu arada da bu haritayı çizmiştir.

Curzon'un kitabında Van, Bitlis, Bayburt, Muş, Erzurum, Beyazıt, Kars, Ardahan, Gümrü ve Yerevan, Ermenistan bölgesinde belirtilmiştir. Son ikisi Rus egemenliğinde, kalanlar ise, Osmanlı İmparatorluğu tarafından işgal edilen bölgelerde gösterilmektedir.

Ölçüler: 10x15,5 cm. Curzon, "Ermenistan", kitabının son sayfası. Yazarın şahsi koleksiyonu, şimdi Matenadaran'da.

Resim 52

Edward Weller'in (öl. 1884) hazırlamış olduğu "Kafkasya ve Ermenistan" adlı bu harita, Weller'in 1858 yılında yayınlamış olduğu atlasından alınmıştır. Haritada Ermenistan, İranlıların Kafkasya'dan geri çekilip, Doğu Ermenistan'ın Rusya eyaletine dönüştüğü XIX. yüzyılda olduğu şekilde, Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasında bölünmüş olarak gösterilmektedir.

Osmanlı devleti ve Rusya arasındaki sınır bu haritada, Ararat'ın zirvelerinden geçmekte ve Osmanlı devletinin, Ermenistan'ın bir parçası olarak gösterilen Nakhicevan'la ortak bir sınırı olmayıp, Karabağ Rusya'nın, Karadağ ise İran'ın sınırları dâhilinde gözükmektedir.

Bir zamanlar çok sayıda Ermeni'nin yaşamış olduğu İran'ın Azerbaycan eyaletinin kuzeydoğu bölgesinde, Türkçe veya Azerice "kara" veya "ğara" öneke sahip bazı yer isimleri vardır. Örneğin Ğarabağ, Ğaradağ, Ğarakilise (Surb Stepanos manastırı), Karasu nehri vs. Bu önek, günümüz Azeri dilinde siyah anlamına gelmektedir, fakat bu anlam, genelde gerçekte uyuşmamaktadır. Ğarabağ, siyah bağ olmaktan ziyade, zengin bitki örtüsüne sahip büyük bir bölgedir. Ğaradağ'ın siyah dağları olmayıp, Ğarakilise de tamamen beyaz taşlarla örülü bir yapı olup, kiliselerinden sadece bir tanesinin tamburu siyah taşlardan örülü bir sıraya sahiptir.

Azerbaycanlı dil uzmanı Abdolali Karang tarafından Tavriz'de 1954-1955 yıllarında yayımlanmış "Tatça ve Harzanca, Antik Azeri dilinin iki ağızları" kitabında, "kale" veya "kala" kelimesinin, bu antik ağızlarda "büyük" anlamına geldiğini ve hatta o bölgede bulunan Gelin-Ğie Köyü'nde "kala" sözcüğünün günümüze kadar büyük, aynı şekilde de Farsçada "kalan" teriminin "büyük şehir" anlamına geldiğini belirtmektedir. "Kara" kelimesinin de bu kökten oluşmuş olup, asıl kelime anlamının "büyük" olduğunu iddia etmektedir.

Bu şekilde bakıldığında, yer isimleri mantıklı olmaktadır. Ğarabağ-Büyük Bağ, Ğaradağ-Büyük Dağ, Ğarakilise-Büyük Kilise (gerçekten de bu kilise bölgedeki en büyük kilisedir), Karasu-Büyük Su (bu nehir, sığ olmakla birlikte, hayli geniştir). Azerbaycanlı tarihçi Ahmad Kasravi (Kasravi *Konular ve Dersler*, Tahran 2536, s.365/431) ve Ermeni tarihçi Bagrat Ulubabyan (Ulubabyan, *Khaçen hükümranlığı X-XVI yüzyıllar*, Yerevan, 1975, s.42) ile Huseyn-Ali Katebi, Enayatollah Reza, Mohammad-Ali Riahi Khoyin, Dr. Pur Davud, Reza Şoar vb. gibi daha başka İranlı ve Atırpatakanlı dil bilginleri de kara veya Ğara sözcüğünün "büyük" anlamına geldiğini yazmaktadır.

Ölçüler: 50x34 cm. yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG55, şimdi Matenadaran'da.

Resim 53

“Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 1877 savaşının askeri haritası” olarak anılan harita, Osmanlı Savaş Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ismi burada İran ve Yunanistan arasındaki bölgeye italik yazıyla yazılmıştır. Anatolia ismi kırmızıyla vurgulanmış olarak, Küçük Asya yarımadasında doğru bir şekilde sunulmuştur. Ermenistan’ın yeşil vurgulanması, tüm Ermeni Yüksek Platosu’nda, Malatya’dan Sevan’a kadar uzanmaktadır. İran ismi morla, İran’ın, Aras’ın güneyinde bulunan Adırbeycan Eyaleti’nin ismi ise, lacivertle vurgulanmıştır. Arasın kuzeyinde bulunan ve büyük oranda Müslümanlarla meskûn olan bölge Şirvan olarak anılmaktadır.

Ölçüle: 55x40 cm. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref.RG 191, şimdi Matenadaran’da.

Resim 54

Bu harita, XIX. yy. Alman coğrafyacı ve tarihçi Karl von Spruner'in (1803-1892) 1855 yılında yayınlamış olduğu "Ermenistan, Mezopotamya, Babil, Asur ve komşu ülkeler" adlı "Antik Atlas"ından alıntılanmıştır.

Bu harita artık öncekilerden daha hassas ve ayrıntılıdır. İsimlerin büyük oranda Latinceyle yazılmış olmasının haricinde, yerel isimler de Latin harfleriyle verilmiştir.

Harita, tarihi Ermenistan ve bölgelerini gösteren Malte-Brun'un haritasına benzemektedir. Atropaten (Azerbaycan), Med ülkesinin eyaletlerinden biri olarak, Aras'ın güney kıyısında gösterilmektedir. Büyük Hayk bölgesi, haritada sarıya boyalı sınırlarla belirtilmiştir. Harita, son derece ayrıntılı topolojik verilere sahiptir.

Tarihi Ermenistan'ın bölgelerinin Ermenice ve Latince isimleri ve önemli şehirleri belirtilmiştir. Ermenistan, batıda Fırat'tan doğudaki Aras ve Kur nehirlerine kadar uzanmaktadır.

Ölçüler: 35x41 cm. Yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG33, şimdi Matenadaran'da.

Resim 55

“Osmanlı Ülkesi” olarak anılan bu harita 1867 yılında Konstantinopolis’te yayınlanan “Atlas”tır. Bu atlas Arapça yayınlanmış olup, diğer anakaralar ile Doğu Akdeniz haritalarını da içinde bulundurmaktadır.

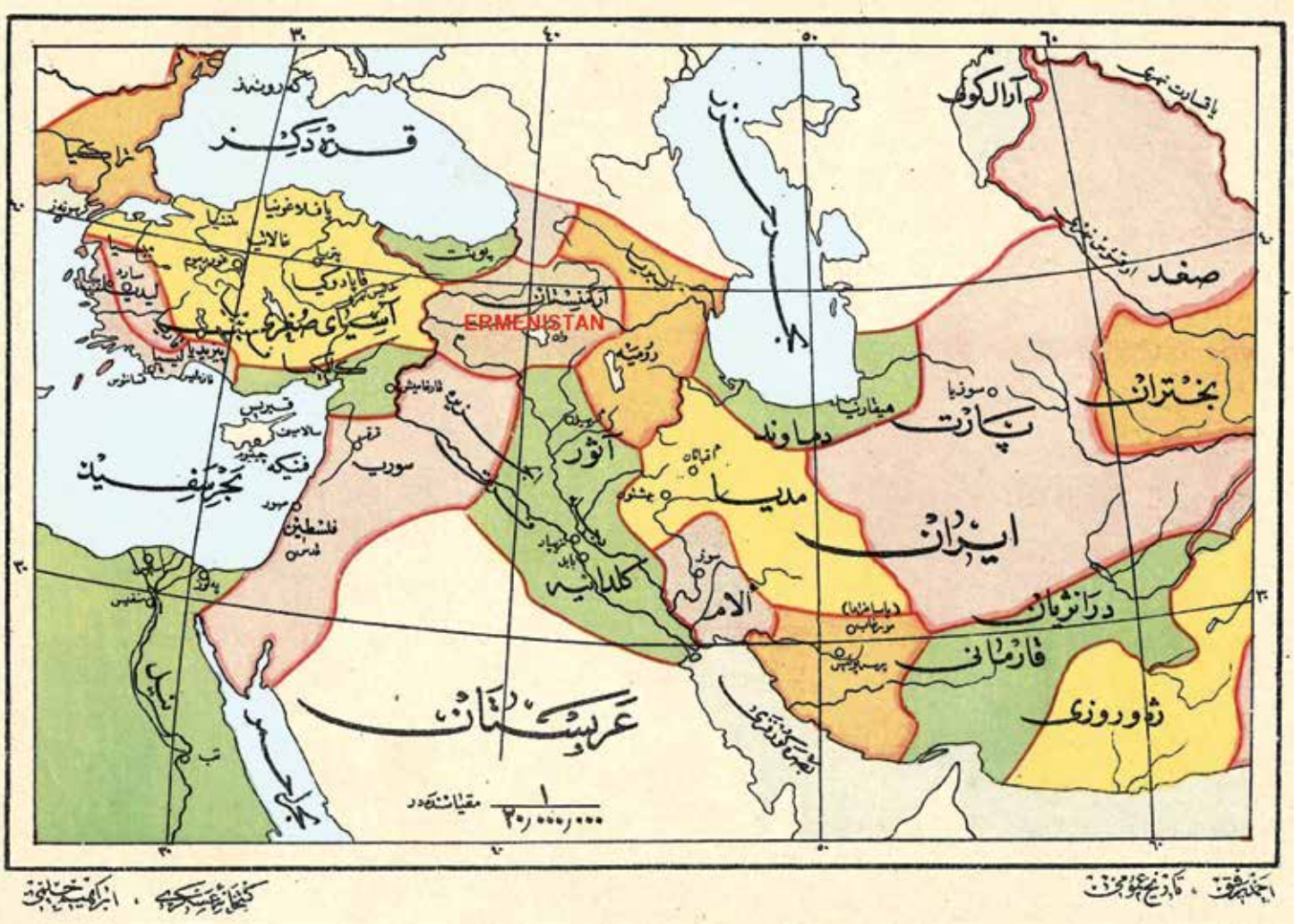
Osmanlı ülkesi haritasında Ermenistan, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları arasında bölünmüştür. Van ve Erzurum bölgelerinin Osmanlı egemenliği altında bulunmasına rağmen, haritada “Bilad-ul-Arman”, yani Ermeni ülkesi olarak belirtilmiştir. Bu bölgede Bayazed, Van, Erzurum, Bitlis, Muş ve Erzincan (Yerzinka) şehirleri bulunmaktadır.

Haritada İran’ın, Osmanlı’nın ve Rusya’nın sınırları, Ararat’ın zirvesinden geçmekte ve Weller’in resim 52’de çizmiş olduğu sınırlara benzemektedir.

Ayrıntılı olarak bk. resim 55’in açıklamaları.

Van bölgesinin güneyinde bulunan topraklar, haritada “Kürdistan” olarak anılmaktadır.

Ölçüler: 42x29 cm. Britanya Kütüphanesi, Londra-Ref.Maps 42.d.1, f.2.

Resim 56

Konstantinopolisli yayıncı İbrahim Hilmi tarafından 1910 yıllarında hazırlanan ve "Genel Tarih" (Tarih-e umumi) kitabında yer bulan haritada antik dönemin Ortadoğu'su resmedilmiştir. Van Gölü havzası, burada Ermenistan olarak verilmiştir. Ermenistan kuzeyde Virk, doğuda Urmiya-Med ülkesi ve İran, güneyde Asur ve Mezopotamya, batıda ise Küçük Asya yarımadasında var olan farklı krallıklarla çevrelenmiştir.

Türkiye ve Azerbaycan yoktur.

Ölçüler: 20x13 cm. yazarın şahsi koleksiyonu-Ref. RG 127, şimdi Matenadaran'da.

Resim 57

Bu harita ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa ve İngiltere'nin Londra görüşmeleri ve Sevr Antlaşması temelinde, 1920 Ağustosunda hazırlanıp, imzalanmıştır. Antlaşma şartlarını gerçekleştirmek için Amerika'ya manda verilmiş, fakat kararlar kâğıt üzerinde kalmıştır.

Haritaya istinaden, Ermenilerin iki bin yıldan uzun bir süre kesintisiz olarak yaşadıkları Tarihi Ermenistan topraklarından 90.000 km², yaklaşık 400 kilometre Karadeniz kıyısı da dâhil olarak, Ermenistan'a iade edilecekti.

Ölçeği 1.1.000.000. ABD, Kongre Kütüphanesi, Washington-Ref. ID g743fct000197.

Resim 58

Günümüz şartlarına istinaden, günümüz Ermenistan ve Karabağ haritası.

BİBLİYOGRAFYA

- Bagrow, Leo. *History of Cartography*, trans. R. A. Skelton, revised edition, Harvard: Harvard University Press, 1964.
- Brown, Lloyd A. *The Story of Maps*, London: Crescent Press, 1951.
- Bunbury, E. H. *History of Ancient Geography*, 2 vols, NY:Dover, 1932 & 1951
- Encyclopaedia of Islam*, New Edition. Leiden/Lodon: Brill/Luzac, vol 1, 1960, & vol 3, 1971.
- Eremian, A. K. *Armenia according to Ashkharhatsuyts*, Yerevan: National Academy of Sciences, 1963.
- Harley, J. B. & Woodward, D. *The History of Cartography, vol 1: 'Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean'*, Chicago: University of Chicago Press, 1987, & vol 2: 'Cartography in the Traditional Islamic World, and South East Asian Societies', Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Harvey, Miles & Stepanian, H. London: Weidenfeld & Nicholson, 2001.
- Harvey, P.D.A. *Medieval Maps*, London: British Library, 1991.
- Hewsen, Robert H. *Ashxarhatsuyts: A Seventh Century Geography Attributed to Anania of Shirak*, introduction by R. H. Hewsen, New York: Delmar, 1994.
- Jemjemian, H. S. *A School of Cartography in St Lazarus during the 18th Century*, Bazmavep, vol 18, Venice: 1981.
- Karang, Abdolali. *Tati va Harzani: Do lahje az zabane bastani-ye Azerbaijan* (in Farsi), Tabriz: E. Vaezpour, 1954.
- Kasravi, Ahmad. *Collection of 78 papers and talks* (in Farsi), ed. Yahya Zeka, Tehran: Sherkate Sahami Ketabhaye Jibi, 2536.
- Katib Chelebi. *Jehan Numa* (Mirror of the World), c. 1657. British Library MS ref. Or.1038.
- Khanzadian, Zedig. *Atlas de cartographie historique de l'Arménie*, Paris: 1960.
- Meisami & Starki (eds). *Encyclopedia of Arabic Literature*, Routledge: London and NY, 1998.
- Moreland, C. & Bannister, D. *Antique Maps*, London: Phaidon-Christie's, 1986.
- Nersessian, Vrej. *Catalogue of Early Armenian Books*, London: British Library, 1980.
- Ptolemaeus, Claudius (Ptolemy). *The Geography*, translated by E.L. Stevenson, New York: Dover, 1991.
- . *Geographia*, Munster: Munster Edition, Latin, Ulm 1482.
- al-Qazwini, Zakariya. *Athar-al Bilad* (Monuments of Places), Arabic Manuscript British Library ref. MS Or.3623.
- Reza, Enayatollah. *Azerbaijan and Aran* (in Farsi), Tehran: Shahre Chap, 1982.
- Siebold, Jim. *Index of Cartographic Images 6,200BC to 400AD*, www.henry-davies.com.
- Stepanian, H. *Armenian Cartographic Prints over 260 Years* (in Armenian), Yerevan: National Academy of Sciences, 1957
- Strabo. *The Geography*, trans. C. Hamilton & W. Falconer, H. Bohn, London 1856. Vol.2, pp.267-275
- Tibbetts, G. R. *Arabia in Early Maps*, London: Falcon-Oleander, 1978
- Tooley, R.V. & Bricker, Charles. *Landmarks of Mapmaking*, Ware: Wordsworth Editions, 1989.
- Uluhogian, Gabriella. *Un'antica mappa dell'Armenia*, Ravenna: Longo Editore Ravenna, 2001.
- Unger, Eckhard. *From the Cosmos Picture to the World Map*, Imago Mundi, Vol.II, pp.1 to 7, London, 1937.
- Ulubabyan, Bagrat. *Khachen Fiefdoms during the 10th-16th Centuries*, Yerevan: National Academy of Sciences, 1975.
- Whitfield, Peter. *The Images of the World*, San Francisco: Pomegranate Artbooks & British Library, 1997.

ERMENİSTAN'IN TARİHİ HARİTALARI

Haritacılık geleneği

Ruben Galçıyan

Ermeniceden çeviren: Diran Lokmagözyan

Ruben Galçıyan'ın kısa özgeçmişı

Tebriz'de doğar. Soykırım'da Van'dan kaçarak Ermenistan, Gürcistan ve Fransa üzerinden Tebriz'e ulaşmış olan bir ailenin çocuğudur. Orta öğrenimini Tahran'da tamamladıktan sonra, burslu olarak gittiği Britanya'nın Birmingham şehrinde bulunan Aston Üniversitesi'nin mühendislik fakültesinde eğitimini tamamlar.

1970'li yıllardan itibaren hobi olarak ciddi bir şekilde coğrafi araştırmalara başlar. 1981 yılında Lozan'a yerleştikten sonra Britanya ve Avrupa kütüphanelerinde bulunan zengin harita koleksiyonları ve geniş çaplı veriler üzerinde araştırma imkânı elde eder.

Ruben Galçıyan, Ermenistan haritacılığına yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı 2008 yılında Ermenistan Bilimler Milli Akademisi tarafından şeref doktoru payesiyle onurlandırılır. 2014 yılında ise Ermenistan Cumhuriyeti başkanı tarafından Movses Khorenatsi madalyası ile taltif edilir.

Mart 2018

www.roubengalichian.com
www.roubengalchian.com

Bu kitap, uluslar arası tanınmış uzmanlar tarafından hazırlanmış olan çivi yazıları, Yunan-Roma, Hristiyan, İslam, erken ve geç Ortaçağ haritacılık belgelerine istinaden Ermenistan olarak anılan ülkenin alanını okura sunmaktadır.

İlk yayımla ilgili uzman görüşleri

Bu kitap, Doğu ile Batı arasındaki askeri-siyasi ilişkilerde Büyük İskender'den de önce son derece önemli bir rol oynamış, İran Akemenik İmparatorluğu'nun dostu bir ülkenin ve belli bir coğrafi bölgenin haritalarının derlemesidir. Ermenistan'ın en eski haritası, Milattan 600 yıl önceye dayanır. Bu harita, bir Babil kil tableti olup, okyanusla çevrili dünyayı göstermektedir.

- *Prof. Patricia Licini –İtalya Coğrafya Derneği bülteni.*

“Bu güzel kitap, Ermenistan'la ilgilenen herkes için ilginç ve yararlı olacaktır”.

- *Peter Barber – Britanya Kütüphanesi, haritacılık bölümü başkanı.*

“Bu güzel kitap, Ermenistan'ın haritacılığı alanında ciddi bir eksikliği doldurmakta ve var olan albümleri tamamlamak için önemli bir ekleme oluşturmaktadır. Galçıyan'ın ortaya koyduğu çalışma, otuz yıldan uzun bir süre harita toplamanın ve Britanya Müzesi, Fransa Milli Kütüphanesi ve daha farklı yerlerde gerçekleştirilen araştırmaların neticesidir. Bu kitap haliyle Ermenistan veya bu bölgeyi resmeden haritaların sadece sınırlı bir kısmını ihtiva etmektedir”.

- *Dr. Robert Hewsen – Armenoloji araştırmaları kurumu dergisi*

“Bu kitapta sunulan haritalar ve ekteki inceleme, eski haritaların ilginç sergi objeleri veya çerçeveye alınıp, duvardan asılacak göze hoş gelen eşyalar olmaktan öteye tarihi ve siyasi fikirlerin geliştirilmesi veya ticari gelişmelerin araştırılması için temel ve hayati öneme sahip metalar olduğunu göstermektedir. Bu kısa, fakat önemli araştırma, hassas haritaların oluşmasından önce aşılması gereken fiili zorlukların ötesinde tarihi ve siyasi fikirlerin gelişmesi veya ticaretin ilerlemesini araştırmak amacıyla el altında harita bulundurma konusundaki günümüz gerekliliğini bize anımsatmaktadır”.

- *Christopher Walker – tarihçi*

“Bu kitabın, Ermenistan ve Ortadoğu'nun temsil edilmesi konusunda önemli bir açığı kapatmış olduğu kesindir”.

- *Klod Armen Mutafyan – tarihçi.*